

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

FİTNE ORTAMINDA AHKÂMIN DEĞİŞİMİ

AYDIN DAĞLI

Danışman
Doç. Dr. TAHA NAS

MARDİN – 2021

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

FİTNE ORTAMINDA AHKÂMIN DEĞİŞİMİ

AYDIN DAĞLI

Danışman
Doç. Dr. TAHA NAS

MARDİN – 2021

ETİK BEYAN

Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içindeki bütün bilgileri etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tez çalışmasının hazırlık, bilgi, belge, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarda bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun davrandığımı,
- Tez çalışmasında kullanılan tüm eserlere eksiksiz atıf yaptığımı ve kullanılan tüm eserlere kaynaklar/kaynakçada yer verdiğimi,
- Tez çalışmasının özgün olduğunu,
- Tez çalışmasının Mardin Artuklu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı” ile tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan eder, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabullendiğimi bildiririm.

Aydın DAĞLI

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Fitne Ortamında Ahkâmın Değişimi

Aydın DAĞLI

Mardin Artuklu Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

2021: 144 Sayfa

İslam Hukukundaki kimi hükümler, şartların değişimine bağlı olarak değişikliğe uğramaktadır. İkrâh ve ıztırar halindeki kimi hüküm değişiklikleri bunun örnekleridir. Bu çalışmada fitne şartlarının yaşandığı ortamda hükümlerin değişip değişmediği incelenmiştir. Hadis-i şeriflerde fitne ortamındaki kimi hüküm değişikliklerinden bahsedilmiş. Dahası hüküm değişikliğinin yaşanması gereken fitne ortamının özellikleri de anlatılmıştır. Çalışmada bu özellikler belirlenip tasnif edilmiştir. Fitne ortamının en önemli özellikleri şunlardır: Bu ortamda cehaletin yaygınlaşıp sağlıklı düşünme ortamının bulunmaması sebebiyle hak batıldan tam olarak tefrik edilememektedir. Diğer taraftan bu ortamda tüm Müslümanları temsil eden bir halife bulunmaz iken her biri kendi başına saf hakikati temsil etmeyen çok sayıda grup mevcuttur ve bunlar çatışma ve çekişme halindedirler. Yanı sıra bu ortamda hem yaygın bir ahlaki yozlaşma hem de güvenin kalmaması sebebiyle tam bir toplumsal çöküntü hali yaşanmaktadır. Tüm bu olumsuzlukları gidermek gerekirken ancak bunu düzeltmek için kendileri ile sorumluluk altına girilebilecek insanların nerede ise yokluğu sebebiyle bir gayret de gösterilememektedir. İşte böyle bir ortamda nasların işareti ile bazı hükümlerin değişikliğe uğradığı görülmektedir. Bunları şu şekilde saymak mümkündür: İmam/halife tayin etme ve ona biat etme yükümlülüğü düşmektedir. İyiliği emir ve kötülüğü engelleme görevi sadece güvenilen insanlara hakkı ve sabrı tavsiye şeklinde daha hafif bir forma bürünmektedir. Bu ortamda meşru müdafaada bulunmak ve silah bulundurmak caiz olmamaktadır. Yine kendini bütünüyle ibadete vermek, uzlete çekilmek ve mal/evlat yönüyle hafiflik bu ortamda teşvik edilirken hakkı açıkça söylemek ve hakkını talep etmek çeşitli şartlara bağlanmaktadır.

Anahtar Kavramlar: Ahkâm, cemaat, emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker, fitne, imam.

ABSTRACT

Master's Thesis

The Change of Adjudications in the Dissension (Fitnah) Environment

Aydın Dağlı

Mardin Artuklu University

Graduate Institute of Education

Department of Main Islam Sciences

2021: 144 Pages

Some adjudications in the Islamic Law are subject to change depending on changes in the conditions. I have mentioned examples of this situation in my work. I have also tried to examine whether the adjudications were changed in the environment where the conditions of dissension (fitnah) are experienced, and subsequently I have determined that some adjudications had changed. In the hadiths, the characteristics of the dissension (fitnah) environment in which a change of adjudications should be experienced were explained. I have spotted and classified these characteristics from the hadiths. The most important features of the environment of dissension (fitnah) are as follows: In this environment, due to ignorance become a widespread phenomenon and the environment for healthy thinking disappears, the right cannot be completely differentiated from the wrong. On the other hand, because of not having an imam/caliph who represents all Muslims in this environment, many groups which have conflicts and contentions among themselves and none of them represents the pure truth emerge. In addition, in this environment, there is a state of complete social collapse due to both widespread moral degeneration and lack of trust. It is necessary to eliminate all these negativities, but usually an effort is not been made due to the lack of people who can be trusted or who can take responsibility to correct the situation. In such an environment, I found out that the following adjudications were changed with the sign of the hadiths: The obligation of appointing an Imam/Caliph and paying allegiance to him is being removed. The duty of commanding good and preventing evil takes a lighter form as "to advise the truth and patience only to trusted people". In this environment, it is not permissible to defend yourself and to possess a gun. Giving oneself to worship completely and being reclusive in terms of property/children are encouraged in this environment, while expressing the right and demanding the right become subject to various conditions.

Key Words: Adjudications, Amr-bil Maroof Nahi Anil Munkar (Encouraging people to do what is good and discouraging them from doing what is wrong), Dissension (Fitnah), Imam, Jemaah.

ÖNSÖZ

İslam hukuku, değişmeyen sabit metinler olan Kur'an ve sünnete dayansa da uygulanışı dinamiktir. Bu sebeple de sadece belli bir döneme ve belli bir topluma has olmayıp bütün zamanlarda ve bütün toplumlarda uygulanmaya elverişli bir hukuktur.

İslam hukukunun/fıkhın değişen şartlara ve ortamlara uygun hale getirilmesi için usûlde çeşitli metotlar geliştirilmiştir. Kıyas, mesalih-i mürsele, istihsân, makâsıd bunlardandır. Ancak İslam fıkhının tüm zaman ve şartlarda uygulanmasını sağlayan sadece bu usûli metotlar değildir. Bundan başka bizzat naslarda da değişen şartlardan bahsedilerek, belli şartların yaşanması halinde uygulamanın değişeceği bildirilmiştir.

Fitne şartlarında değişen hükümler konusu da bu ikinci kısma girer. Yani herhangi bir çıkarıma gerek kalmaksızın bizzat naslarda özellikle de hadis-i şeriflerde “fitne ortamı” diye nitelediğimiz belli şartların yaşanması halinde hükümlerin değişeceği bildirilmiştir.

Böyle zamana ve şartlara bağlı olarak değişen hükümler kalıcı olmayıp istisnai durumlarda devreye girerler ve zikredilen istisnai şartlar sürdüğü müddetçe sürerler. Ancak yaşanan olağanüstü şartların bitmesi yani normal şartların yaşandığı dönemlere girilmesi halinde bu hükümler de yürürlükten kalkar.

Çalışmamızda böyle istisnai şartlardan yani fitne ortamının özelliklerinden sonra da bu ortamda değişen hükümlerden bahsedeceğiz.

Bunun için ilk iki bölümde fitne ve ahkâm kelimelerinin tahlili yapılacak sonra da değişen ahkâma örnekler verilecektir. Üçüncü bölümde fitne ortamının özellikleri yine hadis-i şeriflerin ışığında ayrıntılı bir şekilde incelenecektir. Nihayet dördüncü bölümde de fitne ortamında değişen hükümler ele alınacaktır.

Destekleri için öncelikle danışman hocam Doç. Dr. Taha Nas'a, öneri ve değerlendirmeleri ile bana yol gösteren dostlarım Muhammed Varol, Müfit Yaray ve Edip Balık'a, her aşamasında desteğini esirgemeyen kızım Şeyma'ya ve oğlum Zübeyr'e teşekkürü bir borç bilirim. Hayattaki en büyük destekçim olan eşime de ayrıca şükranlarımı iletiri.

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ	1
Araştırmanın Konusu.....	1
Araştırmanın Amacı.....	2
Araştırmanın Önemi	3
Araştırmanın Yöntemi, Kaynakları ve Sınırlandırılması.....	3
1.FİTNE KAVRAMININ KÖKENİ	5
1.1.Kur'an-ı Kerim’de “Fitne” Kelimesi	6
1.2.Hadis-i Şeriflerde “Fitne” Kelimesi	7
2.AHKÂM ve AHKÂMIN DEĞİŞİMİ	10
2.1.Ahkâm Kavramının Kökeni	10
2.2.Ahkâm Değişiminin Yaşandığı Örnekler	11
2.2.1.İkrâh ve İztırar Halinde Hükümün Değişimi	11
2.2.2.Kâfirleri Kendi Hallerine Bırakma	13
2.2.3.Kurban Etlerinin Saklanması.....	14
2.2.4.Savaşta ve Kıtıkta Hırsızın Elinin Kesilmemesi	16
2.2.5. En Faziletli Amel	18
2.2.6. Dinin Onda Birini Yapan Kurtulur	19
3.FİTNE ORTAMININ ÖZELLİKLERİ.....	22
3.1.Hakkın Bilinmesinde Belirsizlik.....	22
3.1.1. Yaygın cehalet.....	23
3.1.2. Her Görüş Sahibinin Kendi Görüşünü Beğenmesi	26
3.1.3. Sağlıklı Düşünememe	29
3.1.4. Hak ile Batılın Bir Arada Bulunması	32

3.2.Çatışma/Çekişme Halindeki Çok Sayıda Grubun Varlığı.....	34
3.3.Sosyal Çöküntü ve Güven Ortamının Kalmaması	38
3.3.1.Güven Ortamının Kalmaması	38
3.3.2.Öldürmelerin Artması.....	39
3.3.3.Emanetin Ehline Verilmemesi	43
3.3.4.Değerlerin Yer Değiştirmesi	45
3.3.5.Ahlaki Yozlaşma	48
3.4.İnsan Kalitesinin Düşmesi.....	51
4.FİTNE ORTAMINDA DEĞİŞEN AHKÂM	56
4.1. İmam/Halifenin Atanması ve Ona Biat Edilmesi	56
4.1.1. Normal Hallerdeki Hüküm	56
4.1.2. Fitne Esnasındaki Hüküm	58
4.2. Emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker Görevi.....	70
4.2.1. Normal Hallerdeki Hüküm	70
4.2.2. Fitne Esnasındaki Hüküm	73
4.3. Meşru Müdafaa.....	88
4.3.1. Normal Hallerdeki Hüküm	88
4.3.2. Fitne Esnasındaki Hüküm	90
4.4. Silah Edinmek	97
4.4.1. Normal Hallerdeki Hüküm	97
4.4.2. Fitne Esnasındaki Hüküm	99
4.5. Uzlete Çekilmek	103
4.5.1. Normal Hallerdeki Hüküm	103
4.5.2. Fitne Esnasındaki Hüküm	104
4.6. Doğru Bildiğini Söylemek	111
4.6.1. Normal Hallerdeki Hüküm	111
4.6.2. Fitne Esnasındaki Hüküm	113
4.7. Kendini İbadete Vermek.....	120
4.7.1. Normal Hallerdeki Hüküm	120
4.7.2. Fitne Esnasındaki Hüküm	122
4.8. Hakkını Talep Etmek	125
4.8.1. Normal Hallerdeki Hüküm	125
4.8.2. Fitne Esnasındaki Hüküm	125
4.9. Mal ve Evlat	127

4.9.1. Normal Hallerdeki Hüküm	127
4.9.2. Fitne Esnasındaki Hüküm	128
SONUÇ	132
KAYNAKÇA	135

KISALTMALAR

bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev:	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicri
m.	: Miladi
ö.	: Ölümü
r.a.	: Radıyallahu anh
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi vesellem
t.y.	: Basım tarihi yok
vd.	: Ve diğerleri
y.y	: Basım yeri yok

GİRİŞ

Naslar ile vakıanın doğru eşleştirilmesi İslam şeriatının doğru uygulanması açısından son derece önemlidir. Naslara ciddi vükufiyet sahibi âlimler, içinde yaşadıkları hayatı/vakıayı doğru okuyamazlar ise nasları vakıa ile doğru eşleştiremeyecekler. Dolayısıyla insanlığın karşı karşıya kaldığı sorunlara İslam'dan çözüm üretemeyeceklerdir. Diğer taraftan içinde yaşadıkları çağı, toplumu, çağın insanının düşünce yapısını en geniş ifade ile vakıayı iyi analiz eden aydınlar da Şâri''in maksatlarını bilecek derecede naslara vükufiyet kespmedikleri takdirde yine insanlığın sorunlarına İslam'dan çözüm üretemeyeceklerdir. İnsanlığın yaşadığı sorunlara İslam'dan çözümler bulabilmek için aynı anda hem dini nasların hem de içinde yaşanan çağın çok iyi bilinmesi gerekmektedir.

Fitne ortamında yaşanan hüküm değişimi konusu da bu konu ile yakından ilgilidir. Bir yönüyle yaşanan pratik vakıa iyi tahlil edilmeli ve hadis-i şeriflerde ifade edilen fitne ortamının yaşanıp yaşanmadığı isabetle tespit edilmelidir. Bunun doğru bir şekilde tespit edilmesinden sonra ikinci aşamaya geçilerek bu ortama uygun hükümler, dini naslardan Şâri''in maksatları doğrultusunda elde edilmeye çalışılmalıdır.

Bu çalışma, fitne ortamı ve orada değişen hükümler konusunda aynı anda hem vakıaya hem naslara odaklanarak, bunu doğru bir şekilde eşleştirme gayretindedir.

Şunu özellikle vurgulamalıyız ki biz bu tezimizde yaşadığımız çağın veya içinde bulunduğumuz ortamın fitne ortamı olduğu iddiasında değiliz. Tez, belirli bir dönemi kast etmeden tamamıyla hadis-i şeriflere dayanarak belli şartların yaşandığı bir fitne ortamında ahkâmın değişimine odaklanmaktadır.

Araştırmanın Konusu

İslam hukukunda şarta ve zamana göre hükmün değişip değişmediğini belirlemek, çalışmanın asıl konusu açısından önemli olacaktır. Çünkü hükümlerin her şart ve ortamda standart olduğu sonucuna varılırsa, hükümlerin sadece fitne ortamında değiştiğini söylemek de zorlaşacaktır. Ancak hükümlerin başka şartlarda da değişebildiğini tespit edebilirsek fitne ortamında da değişebileceğini söyleyebiliriz. Bu

sebeple fitne ve ahkâm kelimelerinin kökü ile ilgili araştırmadan sonra ahkâmın değişebilirliği hususu ve varsa örnekleri tezin ilk elde inceleyeceği bir konu olacaktır.

İkinci olarak üzerinde durulacak husus, fitne ortamının özelliklerini belirlemek olacaktır. Bu ortamın doğru bir şekilde tasvir edilmesi çalışmanın amacına ulaşması açısından belki de en önemli konudur. Bu ortam tüm vasıflarıyla tanımlanıp ortaya konulduktan sonra bu ortamda hükümlerin değişikliğe uğrayıp uğramadığını tespit etmek çalışmanın ikinci ve asıl konusu olacaktır.

Bu çerçevede aşağıdaki dokuz konu ile ilgili normal hallerdeki hüküm ile fitne ortamında başkalaşan hüküm ayrı ayrı ele alınacaktır.

- Halifenin atanması ve ona biat edilmesi,
- Emr-i bi'l-ma'uf nehy-i ani'l-münker görevi,
- Meşru müdafaa,
- Silah edinmek,
- Uzlete çekilmek,
- Doğru bildiğini söylemek,
- Kendini ibadete vermek,
- Hakkını talep etmek,
- Mal ve evlat sahibi olmak.

Araştırmanın Amacı

Araştırmada amaç, fitne ortamının kendine has bir ahkâmının bulunup bulunmadığını ortaya çıkarmak; böylece kendine has hükümleri varsa, normal hallerde önemli bir yükümlülük gibi görünen bazı emir ve yasakların aslında fitne ortamında bambaşka bir hal aldığını göstermeye çalışmaktır.

Bu çabanın doğru bir sonuç vermesi için fitne ortamının ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmesi gerekmektedir. Eğer bazı hükümlerde değişiklik olacaksa bu hükümler hangi durum ve şartlarda değişikliğe uğrayacaktır? Bu soru naslara dayanarak tatminkâr bir şekilde cevaplandırılmadığı takdirde, çalışmanın diğer bölümü amacı dışında bir sonuç verebilir. Hatta olur olmaz her durumda “fitne ortamındayız ne yapabiliriz ki”, “ahir zamandayız elden bir şey gelmez” denilerek insanları pasifliğe ve atalete sevk edebilir. Dolayısıyla fitne ortamı çok kapsamlı bir şekilde tasvir

edilmeli, tanıtılmalıdır. Şayet herhangi bir ortamda tüm şartlar gerçekten fitne ortamının şartları ile uyumlu ise işte ancak o zaman fitne ortamının kendine has hükümleri devreye girer. Aksi takdirde normal dönemlerdeki hükümler baki kalır.

Bu anlamda çalışmanın asıl amacı olan hüküm değişikliğini görebilmek için fitne ortamının özellikleri de iyice tasvir edilmeli. Dolayısıyla fitne ortamının tasviri de çalışmanın tamamlayıcı bir amacdır.

Araştırmanın Önemi

Hükümlerin ikrah ve ıztırar hali gibi durumlarda değişebildiği hususu yaygın ve meşhurdur. Ancak benzer bir değişimin fitne ortamında olduğuna dair görüşler daha seyrek ve daha dağınıktır. Bu çalışmada sahih hadislerle ve ilk dönem kaynaklarına dayanarak gösterilecektir ki aslında hükümlerin fitne ortamında değiştiğine dair de güçlü deliller bulunmakta ve fitne ortamının kendine has şartlarında aynen ikrah ve ıztırar hali gibi birçok hüküm, değişikliğe uğramaktadır. Bu husus önemlidir ve bir araştırmanın konusu olmadan kendiliğinden anlaşılabilecek bir mevzu değildir.

Konu hadis kitaplarının fiten bölümünde kendisine yer bulmuş olsa bile “fitne ortamında ahkâmın değişmesi” çerçevesinde nerede ise müstakil bir çalışmanın konusu hiç olmamıştır. Dolayısıyla konuyu etraflıca ele almak ve fitne ortamının kendine has şartlarında hükümlerin aldığı son hali ortaya çıkarmak son derece önemlidir.

Araştırmanın Yöntemi, Kaynakları ve Sınırlandırılması

Araştırmada konuya hazırlık anlamında fitne ve ahkâm kelimelerinin incelenmesi ile başlanacak sonra da İslam hukukunda ahkâmın değiştiğini gösteren örnekler verilecektir.

Konuya bu şekilde giriş yapıldıktan sonra önce fitne ortamı ayrıntılı bir şekilde tasvir edilecek ve bu tasvirde de dağınıklık yaşanmaması için benzer özellikler üst başlıklar altında tasnif edilecektir.

Çalışmanın ana konusunu oluşturan son bölümde de hüküm değişiklikleri maddeler halinde ele alınacaktır.

Değişen hükümlerin net görülebilmesi için önce normal hallerdeki ahkâm sonra da fitne ortamının kendine has ahkâmı hadis-i şerifler ışığında ve fakihlerin görüşlerine dayanarak yansıtılmaya çalışılacaktır.

Fitne ortamı ile kıyamet öncesi durum birbirine çok benzediğinden hadis kitaplarında genelde iki durum beraber zikredilmiştir. Bunun sebebi de kıyamet öncesinde fitne ortamının mevcudiyetidir. Başka bir ifade ile kıyamet öncesindeki kötü ortamın sebebi fitnelerin çoğalması ve yaygınlaşmasıdır. Bu sebeple de fitne ortamı ile kıyamet öncesi dönem sıklıkla iç içe geçmektedir.

Biz bugün için yaşadığımız dönemin kıyamet öncesi dönem olup olmadığını bilemeyiz. Çünkü bu gayb alanına giren bir konudur ve haliyle bizim bilgimizin dışındadır. Ancak içinde yaşanan ortamın fitne ortamı olup olmadığı hadis-i şeriflerde sıralanan özelliklere bakılarak tespit edilebilir. En azından bu konuda bir kanaat sahibi olunabilir.

Bu sebeple biz bu çalışmamızda konuyu, kıyamet öncesinde/ahir zamanda ahkâmın değişimi şeklinde değil de fitne ortamında ahkâmın değişimi şeklinde ele aldık. Böylece ahir zaman ya da kıyamet öncesi dönem ile ilgili tartışmaları konumuzun dışında tuttuk.

Ahkâmın değişiminin görülebilmesi için hadis kitaplarının “fiten” bölümlerine bakmak gerekiyor. Çünkü hadis kitaplarının çoğunun sonunda yer alan “fiten” bölümündeki hadis-i şeriflerde normal hallerden farklı davranılacağına dair emir ve tavsiyelere rastlamak mümkündür.

Biz de çalışmaya başlamadan önce konu ile ilgili ulaşabildiğimiz tüm hadis kitaplarından fiten bölümlerini derleyip, içinde ahkâmın değişiminin bulunduğu hadis-i şerifleri belirlemeye çalıştık. Sonra da bu hadis-i şerifleri şarihlerin ve fakihlerin görüşleri doğrultusunda açıklamaya çalıştık.

Değişimin yaşandığı alanları belirlerken belli bir insiyatif kullanmak gerekiyordu. Çünkü bu ortamı anlatan hadis-i şeriflerde farklı hükümlerden bahsedilmektedir. Biz bunları dokuz başlık altında ele aldık. Bu başlıklar dışında da bazı hüküm değişiklikleri görülebilir. Ancak çalışmamızı bu dokuz başlık ile sınırlı tuttuk.

1.FİTNE KAVRAMININ KÖKENİ

Çoğulu fiten olan fitne, “altının ateşe atılarak öz maddesinin çürüğünden ayrılması” işlemi için kullanılan bir kelimedir.¹ Bu anlama uygun olarak İslam literatüründe daha çok “sınama, maddî ve mânevî sıkıntı, üzüntü, belâ ve felâketle imtihan etme” anlamlarında kullanılmaktadır. Ancak fitneye uğratılma her zaman böyle sıkıntılı olmak zorunda değildir. Bu sebeple İbn Manzûr (ö. 711/1311) fitneyi, “insanın isyankârlığını olduğu kadar sabır ve metanetini de ortaya koyup sonuçta Allah’ın mükâfatına nâil olmasına fırsat veren imtihan” şeklinde tanımlar.²

İnsanı sınavan bu imtihan da iki şekilde olabilir:

a) Mal ve evlat gibi Allah Teâlâ’nın verdiği nimetlerle insanı imtihan etmesi anlamındaki fitne.

Birçok nasta fitne bu anlamda kullanılmıştır:

*“Bilin ki mallarınız ve çoluk çocuğunuz birer fitnedir/imtihan aracıdır. Allah katında ise büyük bir mükâfat vardır.”*³

*“Onlardan bazı kesimlere, kendilerini fitneye düşürmek/sınamak için dünya hayatının süsü olarak verdiğimiz şeylere gözünü dikme. Rabbinin rızkı daha hayırlı ve daha kalıcıdır.”*⁴

b) Toplumsal kargaşa, kaos ve karışıklık anlamında kullanılan fitne.

Aşağıdaki rivayette geçen “fitne” kelimesi hem mal ve evlat ile sınanma anlamında hem de toplumsal kargaşa, kaos ve karışıklık anlamında kullanılmıştır.

Huzeyfe’den (r.a.) rivâyete göre, şöyle denmiştir: “Ömer (r.a.), Rasûlullah’ın (s.a.v.) fitne konusunda söylediği bir şey kimin ezberinde vardır diye sordu. Huzeyfe benim dedi ve şöyle konuştu: Kişinin ailesi, malı, çocuğu ve komşusuyla sınanması ve denenmesidir ki kıldığı namazı, orucu, verdiği sadakası ve iyilikleri emredip

¹ Rağıb el-İsfahânî, *el-Müfredat*, çev: Mustafa Yıldız, Çıra Yayınları, İstanbul 2017, s.731.

² İbnü’l-Manzûr (ö.711/1311), *Lisanü’l-Arab*, I-XV, Daru Sadır, Beyrut, XIII, 317; Mustafa Çağrıcı, “Fitne”, *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 156-159.

³ Enfal 8/28.

⁴ Taha 20/131.

kötülüklerden sakındırması bu fitneye keffâret olabilir. Ömer: Sana bunu sormuyorum deniz dalgaları gibi olacak büyük fitneden soruyorum dedi.”⁵

Dikkat edilirse Hz. Huzeyfe, fitne kelimesinin ilk anlamına dayanarak Hz. Ömer’in sorusunu cevaplandırırken, Hz. Ömer, fitne kelimesinin ikinci anlamına uygun bir cevap beklediğini anlatmıştır.

Çalışmamız asıl olarak fitne kelimesinin bu ikinci anlamı yani toplumsal çalkantı, kaos ve kargaşa anlamları üzerinde duracaktır. Nitekim “fitne” kelimesi hem Kur’an-ı Kerim’de hem de hadis-i şeriflerde diğer anlamlarının yanı sıra bu anlamda da kullanılmıştır.

1.1.Kur'an-ı Kerim’de “Fitne” Kelimesi

Kur'an-ı Kerim’de fitne kelimesi şu anlamlarda kullanılır:⁶

Sınama (ibtılâ), deneme (ihtibâr) ve imtihan.⁷

Şirk, küfür, müşriklerin Müslümanlara uyguladıkları ve şirke döndürmeyi amaçlayan baskılar.⁸

Sapıklık, sapma, saptırma.⁹

Azap, işkence, ateşe atma.¹⁰

Düşman saldırısı.¹¹

Allah’ın kullarına farklı imkânlar vererek birbirlerine karşı niyet ve tutumlarını ortaya çıkarması.¹²

Günah.¹³

Şeytanın hile ve tuzağı.¹⁴

Şeytanın zayıf ruhlu kişilere aşıldığı bâtıl inanç ve kuruntu.¹⁵

Nifak.¹⁶

⁵ Buhârî, “Fiten”, 17; Müslim, “Fiten”, 17; Tirmizî, “Fiten”, 71.

⁶ Mustafa Çağrı, “Fitne”, *DİA*, XIII, 156-159.

⁷ Bakara 2/102; Tâhâ 20/40, 85, 90, 131.

⁸ Bakara 2/191, 193, 217; Nisâ 4/91.

⁹ Mâide 5/41, 49; Sâffât 37/162.

¹⁰ Ankebût 29/10; Zâriyât 51/13, 14; Burûc 85/10.

¹¹ Nisâ 4/101.

¹² En‘âm 6/53; Furkân 25/20.

¹³ Tevbe 9/49.

¹⁴ A‘râf 7/27.

¹⁵ Hac 22/53.

¹⁶ Hadîd 57/14.

Delilik.¹⁷

Fitne kelimesi Kur'an-ı Kerim'de bizim bu çalışmada ele aldığımız anlama yakın anlamıyla da kullanılmaktadır:

“Fitne (insanları baskı ile dinlerinden döndürmek) ise öldürmekten daha şiddetlidir.”¹⁸

“Fitne (inanç sebebiyle uygulanan baskılar) kalmayıp din yalnız Allah için oluncaya kadar onlar ile savaşa devam ediniz.”¹⁹

“Fitne ise öldürmekten daha büyüktür.”²⁰

“Başka bir tâife de bulacaksınız ki, onlar hem sizden emin olmayı ve hem de kavimlerinden emin bulunmayı dilerler. Fitneye her davet edildiklerinde içine baş aşağı atılırlar.”²¹

“İnkâr edenler de birbirlerinin velileridir. Eğer siz bunların gereğini yapmazsanız, yeryüzünde bir fitne (kargaşa) ve büyük bir bozulma olur.”²²

“İnsanlardan öyleleri vardır ki, “Allah’a inandık” derler. Ama Allah uğrunda bir ezaya uğratılınca, insanların fitnesini (onlardan gördükleri baskı ve işkenceyi) Allah’ın azabı gibi tutar.”²³

“Şüphesiz mü’min erkeklerle mü’min kadınları fitneye uğratıp (onlara işkence edip), sonra da tövbe etmeyenlere; cehennem azabı ve yakıcı ateş azabı vardır.”²⁴

Görüldüğü gibi fitne kelimesi Kur'an-ı Kerim'de birçok anlamda kullanılmakla beraber birçok ayet-i kerimede bizim bu çalışmada esas alacağımız anlama yakın anlamda da kullanılmıştır.

1.2.Hadis-i Şeriflerde “Fitne” Kelimesi

Hadis-i şeriflerde ise “fitne” kelimesinin Kur'an-ı Kerim'de kullanılan yukarıdaki anlamların yanı sıra bizim bu çalışmamızda esas alacağımız dini ve siyasi sebeplerle ortaya çıkan karışıklıklar, dâhili fitneler, düzen ve asayişin kaybolması, artan ölüm olayları anlamında kullanılması daha belirgindir.

¹⁷ Kalem 68/6.

¹⁸ Bakara 2/191.

¹⁹ Bakara 2/193. Ayrıca bakınız: Enfal 8/39.

²⁰ Bakara 2/217.

²¹ Nisa 4/91.

²² Enfal 8/73.

²³ Ankebut 29/10.

²⁴ Buruc 85/10.

Hadis kitaplarının çoğunda “fiten” başlığı altında bir bölüm bulunup bu bölümde “gelecekte meydana gelecek sonucu kötü olan olaylar, iç karışıklıklar, kıyamet öncesi zuhur edecek olan alametlerle” ilgili hadislere yer verildiği görülür.²⁵

Rivayetlerde ashabın da “fitne” kelimesini siyasi kargaşa ve toplumsal karışıklık anlamında kullandıkları görülür. Yukarıda da aktardığımız gibi Hz. Ömer (r.a.), yanındakilere: “Hz. Peygamber'in bildirdiği fitneleri hanginiz biliyor?” diye sormuş, mecliste bulunanlardan Hz. Huzeyfe (ö. 36/656), aile, evlat, mal ve komşu yüzünden maruz kalınan fitnelerden bahsedince, Hz. Ömer, “hayır bu fitneleri değil, deniz dalgaları gibi dalgalanacak olan fitneleri kastediyorum” demiştir.²⁶

İbn Ömer (r.a.) da iktidar uğruna birbiri ile savaşılmasını fitne olarak nitelemiştir.²⁷

Keza sonraki âlimler de fitneyi bu manada kullanmışlardır. Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713), (Hz. Osman'ın (r.a.) öldürülmesini kastederek), *“Birinci fitne gerçekleşti de Bedir sahâbilerinden kimseyi bırakmadı. Sonra ikinci fitne, yani Harre meydana geldi. Hudeybiye sahâbilerinden kimseyi bırakmadı. Sonra üçüncü fitne meydana geldi, o da insanlarda akıl ve kuvvet bırakmadı”* demiştir.²⁸

Hadis kitaplarında da fitne kavramı bu çerçevede kullanılmıştır. İlyas Çelebi, Kütüb-i Sitte'yi oluşturan hadis kitaplarının fiten (fitneler) bölümünü şöyle değerlendirmektedir:

“Buhârî (256/870) Müslümanlara zararı dokunan ve Allah'ın yardımından mahrum bırakan her türlü olay, iç karışıklık, düşmanlarla yapılan kanlı savaşlar ve kıyamete doğru zuhur edecek olan olayları içeren hadisleri topladığı bölüme ‘Kitabu'l-fitnen’ adını vermiştir. Buhârî'nin telakkisine göre yakın ve uzak gelecekte vaki olacak her türlü karışıklık, sosyal ve ahlaki bozukluk “fiten” kapsamı içine girmektedir. Müslim (ö. 261/875) ise ilgili hadislere “Kitabu'l-fitnen ve eşratü's-saat” başlığını koyarak fitne kavramını Buhârî'ye göre daha sınırlı bir alanda kullanmıştır. Fiten içinde Hz. Osman'ın vefatı ile ortaya çıkan ‘büyük fitne’den başlayarak Müslümanların birbirleri ve düşmanları ile yapacakları her türlü savaş, karışıklık ve

²⁵ İlyas Çelebi, *İslam Kaynaklarında Fiten Melahim ve Herc İnançları*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı.11-12, 1993-1994, s.156.

²⁶ Buhârî, “Fiten”, 17; Müslim, “Fiten”, 17; Tirmizî, “Fiten”, 71.

²⁷ Buhârî, “Fiten”, 16.

²⁸ Buhârî, “Meğazi”, 12.

olumsuz gelişmelere yer verirken; ‘Eşratü's-saat’ içinde ise "... olmadıkça kıyamet kopmayacaktır" kalıbı halinde sıraladığı kıyamet alametlerine yer vermiştir. Bunlar içinde bazen hem kıyamet alameti, hem de fiten ve melahim olarak nitelendirilen hadiseler de vardır. Tirmizî (ö. 320/932), Buhârî'nin yolunu izlemekte hem iç karışıklıkları, hem de kıyamet alametlerini "Kitabu'l-fiten" başlığı altında toplamaktadır. Ayrıca hadisleri tertibinde, fitne kelimesine verilen farklı manalara işaret etmektedir. Örneğin Birinci Bab'da Hz. Osman'a başkaldırıyı, takip eden bablarda ise adalet, emanet, iyiliği emretme, dürüst yönetim gibi ahlaki davranışların ortadan kalkması sonucu zuhur eden sosyal, siyasi ve ahlaki dejenerasyonu fitne olarak nitelendirmektedir. İbn Mace (ö. 273/887) ‘eşratü's-saat’ ve ‘melahim’ terimlerini ‘Fitne’ bölümünün alt başlıkları olarak kullanmaktadır. Fiten ve melahim terimlerini birbirinden ayrı anlamlarda kullanan ise Ebu Davud’tur (ö. 275/889). O Sünen’inde bu konuya Kitabu'l-fiten ve Kitabu'l-melahim olmak üzere iki ayrı bölüm tahsis etmiştir. Fitneler bölümünde Hz. Peygamber’in önceden haber verdiği, ümmetin başına gelecek olan sonucu menfi olayları zikreder ve bunları harp, soygun, bolluk, kara felaket gibi fitneler şeklinde sıralar.”²⁹

Hatırlatalım ki Kütüb-i Sitte içinde Nesaî’nin (ö. 303/915) Sünen’inde Kitâbü’l-fiten bölümü bulunmamaktadır.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bizim bu çalışmamızda esas alacağımız hadis-i şerifler genelde ‘fiten’ başlığı altında ele alınan hadis-i şerifler olacaktır.

²⁹ Çelebi, *İslam Kaynaklarında Fiten*, s.157.

2.AHKÂM ve AHKÂMIN DEĞİŞİMİ

2.1.Ahkâm Kavramının Kökeni

“Ahkâm”, “hüküm” kelimesinin çoğuludur. İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arap*'ta ‘hüküm’ kelimesini ilim, fıkıh, adaletle verilen yargı kararı anlamında olduğunu söyler.³⁰

Râğıb el-İsfahanî ise ‘hakeme (حَكَمَ)’ fiilinin gerçekte “düzeltmek amacıyla bir şeyi engellemek” anlamında olduğunu söyleyerek kelimenin köküne dikkat çektikten sonra şöyle der:

*“Bir şey hakkında hükmetmek ‘Bu şöyledir’ yahut ‘Öyle değildir’ diyerek bir şey hakkında karar vermektir. Bu kararın birilerini bağlayıp bağlamamasının bir önemi yoktur.”*³¹

İslam Ansiklopedisinin Ahkâm maddesinde ise kelime şöyle tanımlanmaktadır:

*“Ahkâm, ‘karar, yargı; ilim, anlayış’ gibi manalara gelen hüküm kelimesinin çoğul şeklidir. Kuran-ı Kerîm’de yalnız tekil şekliyle geçer ve Allah’a, peygamberlere ve diğer insanlara nispet edilerek kullanılır. Hadislerde ise hem tekil hem de çoğul olarak kullanılmıştır. Hüküm, özel manada devlet ve hükümetin otoritesini ifade ettiği gibi, bir hâkimin belli bir konuda verdiği karar, iki nesne veya fikir arasında kurulan bağlantı, bir konuya uygulanan mantıkî kaziye ve daha çok çoğul şekliyle fıkıh, nahiv ve diğer ilimlerde kaide manalarında kullanılmış olan oldukça geniş kapsamlı bir kavramdır. Fıkıh usulü âlimlerine göre hüküm, mükelleflerin fiilleriyle ilgili ilâhî hitabı, fıkıh âlimlerine göre de bu hitabın eserini ifade eder. Bu manada ahkâm, teşrî veya teorik hukukun mukabili olarak pozitif hukuku ifade eden fîrû ile eş anlamlıdır. İslâm dininin getirdiği kuralların bütününe ahkâm-ı şer’iyye denilir.”*³²

Tüm bu açıklamalardan anlaşıldığı gibi ‘hüküm’ kelimesinin çoğulu olan ‘ahkâm’ kelimesinin farklı manaları mevcuttur. Biz bu çalışmamızda, fakihlerin de daha çok kullandıkları gibi bir fiille ilgili dini bir karar vermek yani onun farz, vacib,

³⁰ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, XII, 140.

³¹ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredat*, 281-282.

³² Ahmet Özel, “Ahkâm”, DİA, I, 550-551.

mendub, mübah, mekruh veya haram olduğunu belirtmek için kullanılan anlamını tercih edeceğiz.

2.2.Ahkâm Değişiminin Yaşandığı Örnekler

Tezimizde fitne ortamında değişen ahkâmı incelemekteyiz. Ancak değişen ahkâm konusuna girmeden önce farklı ortam ve şartlarda ahkâmın değişip değişmediğini belirlemek faydalı olacaktır.

Mecelle, “Ezmanın tağayyürü ile ahkâmın tağayyürü inkâr olunamaz” der.³³ Yani zamanın değişmesiyle hükümler de değişebilir. Nitekim “işlerin maksatlarına göre olduğu”³⁴ şeklindeki fıkıh kaidesi de bunu gerektirmektedir. Çünkü bazen şartlar öyle değişmektedir ki bir hükmü olduğu gibi uygulamak o hükümden istenen maksadı sağlayamadığı gibi hükmün istenmeyen farklı sonuçlar doğurması da mümkündür. O halde şartlar değiştiğinde yine naslar ve nasların gözettiği maksatlar çerçevesinde bazı hükümler de değişebilmektedir.

Bu çerçevede şartlara göre değişebilen bazı hüküm örneklerini ele almak faydalı olacaktır. Böylece İslam Hukukunda duruma, ortama ve şartlara bağlı olarak hükümlerin değişebildiğini bunun sadece fitne ortamına has bir durum olmadığını göstermiş olacağız.

2.2.1.İkrâh ve İztırar Halinde Hükümün Değişimi

Normal şartlarda işlenmesi haram olan birçok fiil ikrâh yani baskı altında caiz ve hatta bazen vacip olmaktadır.³⁵

Abdülkerim Zeydan (ö. 2014), ikrâh için iki tanım vermektedir:

“İkrâh, başkasını, kendi haline bırakıldığında yapmaya razı olmayacağı ve yapmayı tercih etmeyeceği fiili, yapmaya sevk etmektir.”

³³ Ahmet bin Muhammed Zerka (ö.1357/1938), *Şerhü'l-kavaidi'l-fıkhiyye*, Darü'l-Kalem, Şam 1422/2001, s.227.

³⁴ Zerkâ, *Şerhü'l-kavaidi'l-fıkhiyye*, s.47.

³⁵ Vehbe Zühaylî (1932-2015), *İslam Fıkıhı Ansiklopedisi*, I-X, Ter: Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, H.Fehmi Ulus, Abdurrahim Ural, Yunus Vehbi Yavuz, Nurettin Yıldız, Risale Yayınları, İstanbul 2015, VI, 481-501.

“İkrâh, sevk edenin tehdit ettiği şeyi yapmaya muktedir, sevk edilenin korkar hale geldiği bir tehdit, korkutma ile başkasını yapmaktan kaçındığı bir işi işlemeye sevk etmektir.”³⁶

İkrâhın dayandığı deliller aşağıdaki ayet-i kerimeler ve hadis-i şeriflerdir:

“Müminler, müminleri bırakıp inkârcıları dost edinmesin. Kim böyle yaparsa Allah ile bir ilişkisi kalmaz. Ancak onlardan (gelebilecek tehlikeden) korunmanız başkadır.”³⁷

“Kalbi imanla dolu olduğu hâlde zorlanan kimse hariç, inandıktan sonra Allah’ı inkâr eden ve böylece göğsünü küfre açanlara Allah’tan gazap iner ve onlar için büyük bir azap vardır.”³⁸

Kurtûbî (ö. 671/1273), Nahl suresindeki ayet-i kerimenin Ammâr bin Yâsir (ö. 37/657) hakkında nazil olduğunu söyleyerek, ona annesi Sümeyye ve babası Yasir’e ağır işkenceler yapıldığını bu işkenceler altında anne ile babasının öldürülmesinden sonra kendisinin onların istediği sözleri söylediğini aktardıktan sonra şöyle demektedir:

“Ammar, bunu Resûlullah (s.a.v.) arz edince, Resûlullah (s.a.v.) da ona: “Kalbini nasıl buluyorsun?” dedi. O, iman ile dopdolu ve huzur bulmuş olarak, diye cevap verdi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) ona: “Bir daha aynı şeyi yapmaya kalkışacak olurlarsa, sen de bu davranışını tekrar et” diye buyurdu.”³⁹

Hâkim (ö. 405/1014), Müstedrek’te aktardığı Ammâr bin Yâsir olayının Buhârî ve Müslim’in şartlarına göre sahih olduğunu söylemekte Zehebi (ö. 748/1348) de Telhis’te bunun Buhârî ve Müslim’in şartlarına uygun olduğunu onaylamaktadır.⁴⁰

Nitekim başka bir hadis-i şerifte de zorlama altında yapılanların sorumluluğunun bulunmadığı açıklanmaktadır:

“Allah, ümmetinden hata, unutmaya ve zorlama altında yaptıklarının sorumluluğunu kaldırdı.”⁴¹

³⁶ Abdülkerîm Zeydân Behîc (Bîc) el-Ânî el-Kehlî el-Muhammedî (el-Mehmedî) (1921-2014), *el-Veciz fi usuli'l-fıkḥ*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1425/2004, s.134.

³⁷ Ali İmran 3/28.

³⁸ Nahl 16/106.

³⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî (ö. 671/1273), *el-Cami'u li-ahkami'l-Kur'an I-XX*, Çev: Beşir Eryarsoy, Buruc Yayınları, İstanbul 1997, X, 277-278.

⁴⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbü'rî (ö. 405/1014), *el-Müstedrek ale's-Sahihayn I-IV*, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1411/1990, II, 389.

⁴¹ İbn Mâce, “Talâk”, 16.

İztırar halinde hükmün değişimi ile ilgili delillerden biri aşağıdaki ayet-i kerimedir:

*“Allah, size ancak leş, kan, domuz eti ve Allah’tan başkası adına kesileni haram kıldı. Ama kim mecbur olur da, istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın yemek zorunda kalırsa, ona günah yoktur. Şüphesiz, Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”*⁴²

Bu ayet-i kerimede de mecburiyet halinde haram olan leş, kan, domuz eti ve Allah’tan başkası adına kesilen hayvanların etlerinin yenilebileceği ifade edilmektedir. Nitekim Kurtûbî de tefsirinde, Allah Teâlâ’nın kişinin mubahlardan istifade etmekten acze düştüğü zaruret halinde acizliğinden ötürü tüm haram yiyeceklerden yemeyi helal kıldığını söylemiştir.⁴³

Abdülkerim Zeydân (ö. 2014), fıkhi kaideler ile ilgili kitabında “Zaruretlar haramı mubah kılar” kaidesinin şerhinde zaruret halinde sadece ayet-i kerimede zikredilen haram yiyeceklerin değil, zikredilmeyen diğer tüm haram yiyeceklerin de mubah olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴

İkrâh ve ıztırar hali ile ilgili açıklamalardan da açıkça anlaşıldığı gibi normal hallerdeki hüküm ile özel şartlar altındaki hüküm değişmektedir. Bir durumda haram olan hüküm diğer durumda mubah ve bazen de vacip duruma gelmektedir.

2.2.2.Kâfirleri Kendi Hallerine Bırakma

Âlimlerin çoğunluğu kâfirleri bağışlama, onlarla dostluk kurma ya da onlara müdahale etmeden onları kendi hallerine bırakma türündeki ayet-i kerimelerin örneğin Kafirun Suresindeki “Sizin dininiz size, benim dinim bana” ayetinin aşağıdaki ayet-i kerime ile neshedildiği görüşündedirler:

*“Haram aylar çıkınca bu Allah’a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün, onları yakalayıp hapsedin ve her gözetleme yerine oturup onları gözetleyin.”*⁴⁵

⁴² Bakara 2/173.

⁴³ Kurtubî, *el-Cami*, II, 476.

⁴⁴ Abdülkerim Zeydan, *el-Veciz fi şerhi'l-kavaidi'l-fıkhiyye*, Müessesit Risaletü'n-Naşur, Beyrut 1427/2006, s.222.

⁴⁵ Tövbe 9/5.

İbn Arabî (ö. 543/1148) bu ayet-i kerimenin yüz yirmi dört ayeti neshettiğini söyler.⁴⁶ *el-İtkân*'da bu bilgiyi aktaran İmam Süyûtî (ö. 911/1505), buna karşı çıkmakta; bu ayetler arasındaki ilişkinin nesh olarak isimlendirilemeyeceğini ifade etmektedir. Kendisi nesh ifadesinin bir daha asla kendisi ile amel edilmeyecek hükümler için kullanılabileceğini; buna mukabil belli bir sebebe bağlı olarak inen ayet-i kerimelerin şartların ortadan kalkması ile hükümlerinin kalkmasının nesh olarak ifade edilemeyeceğini çünkü bu şartların geri gelmesi durumunda hükmün de geri geleceğini söylemektedir. Ona göre kâfirlere “*Sizin dininiz size, benim dinim bana*” denilerek karşılıklı bir hoşgörü içinde yaşama ile ilgili ayet-i kerimeler Müslümanların içinde bulunduğu duruma göre halen yürürlükte olan ayet-i kerimelerdir. Şayet Müslümanlar zayıf bir halde bulunurlarsa bu ayet-i kerimelerle her dönemde amel edebilirler. Ancak Müslümanlar güçlü olup haklarını savunabilecekleri bir vaziyete ulaşırsalar haksızlığa boyun eğmeleri doğru olmaz. Bu durumda üzerlerindeki baskı ve zorbalığı gerekirse güç kullanarak def etmeleri zorunludur.⁴⁷

Bu görüşü aynı şekilde Zerkeşî (ö. 794/1392) de *el-Burhân*'da buna yakın ifadelerle savunmaktadır.⁴⁸ Yine Yusûf Karadavî de bu görüşü aktarmakta ve desteklemektedir.⁴⁹

O halde burada şartlara göre değişen bir ahkâm ile karşı karşıyayız. Müslümanlar, zayıf oldukları ve haklarını koruyamayacakları dönemlerde her türlü baskı ve zorbalığa sabır ve yüz çevirme ile karşılık vereceklerken ellerine güç geçmesi halinde haklarını savunmalı, cihat ve savaş ile üzerlerindeki zulmü def etmelidirler.

2.2.3.Kurban Etlerinin Saklanması

Medine'ye çok sayıda fakirin geldiği bir yıl, Allah Resulü (s.a.v.), Kurban bayramında kesilen kurban etlerinin üç günden fazla bekletilmemesini emretmiştir. Bunun üzerine kurban kesenler, üç günde tüketebileceklerinden fazla kalan eti

⁴⁶ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505), *el-İtkân fi ulumi'l-Kur'an*, I-II, Çev: Sakıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik, Hikmet Neşriyat, İstanbul 1987. II, 63.

⁴⁷ Süyûtî, *el-İtkân*, II, 57.

⁴⁸ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfiî (ö. 794/1392), *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'an*, I-IV, Darü'l-Marife, Beyrut 1376/1957, II, 42.

⁴⁹ Yusûf el-Karadavî, *Günümüzde Fetvanın Değişebilirliği*, Çev: Mithat Acat, M.Mihdi Acat, Nida Yayınları, İstanbul 2018, s.31-36.

fakirlere dağıtmışlardır. Sonradan bu yasağı ortadan kaldırarak etin üç günle sınırlanmaksızın saklanabileceğini ifade etmiştir:

Seleme İbn-i Ekva' (ö. 74/693) anlatıyor:

Nebî (s.a.v.): (Bayram hutbesinde) "*Sizden her kim kurban keserse (bayramın) üçüncü (gece)sinden sonra evinde kurban etinden bir şey bulunduğu halde sabahlamasın*" buyurdu. Ertesi sene olunca Ashâb: Yâ Resulallah! (Kurban etini) geçen sene yaptığımız gibi mi dağıtacağız? Diye sordular.

Allah Resulü şöyle cevap verdi:

*"Bu yıl (kendiniz) yiyiniz, (fakirlere) yediriniz, (ailenize) azık da ediniz. Çünkü geçen sene halk arasında geçim zorluğu vardı. İstedim ki (fakir) halka yardımda bulunasınız."*⁵⁰

Müslim'in (ö. 261/875) aktardığı başka bir rivayette Müslümanların kurban etlerini üç günden fazla saklamaktan engellenme sebebi şöyle açıklanmıştır: "*Ben ancak dışardan gelenleri düşünerek yasaklamıştım.*"⁵¹

Buradan anlaşıldığı kadarıyla şehre yabancı ve aç insanlar geldiği vakit, Allah Resulü (s.a.v.) kurban etlerinin üç günden fazla ev halkının yanında kalmasını yasaklamıştır. Böyle bir ortamda kurban kesen herkes üç gün tüketebileceği kadarını alıkoymak ve diğerini fakirlere dağıtmak zorundadır. Ancak durum böyle olmadığında yani şehirde aç ve açıkta kalan kimse yoksa kurban eti belli oranda dağıtıldıktan sonra kalanı saklanabilir. Burada açık bir ahkâm değişikliğini görmekteyiz.

Nitekim sonraki dönemlerde – muhtemelen benzer bir ihtiyaç hâsıl olduğu için – Hz. Ali (ö. 40/661) de kurban etlerinin üç günden fazla saklanmasını yasaklamıştır.⁵²

İbn Hacer (ö. 852/1449), *Fethü'l Bârî*'de bu hadis-i şerifleri uzun uzun ele alır ve özetle şöyle der: İmam Nevevi (ö. 676/1277) gibi bazı âlimler son emrin ilk emri neshettiğini söylemişlerdir. Buna karşın İbn Hazm (ö. 456/1064) ve Kurtûbî gibi âlimler neshten ziyade illete bağlı bir hüküm bulunduğunu ve illetin geri dönmesi sebebiyle hükmün de geri geldiğini söylemişlerdir.

Sonraki hükmün yani üç günden sonra da etin tüketilebileceğine dair hükmün Hz. Ali'ye (r.a.) ulaştığına dair haberler de nakleden İbn Hacer, Hz. Ali'nin yine de

⁵⁰ Buhârî, "Edâhi", 16; Müslim, "Edâhi", 5.

⁵¹ Müslim, "Edâhi", 5.

⁵² Buhârî, "Edâhi", 16; Müslim, "Edâhi", 5.

sonraki yıllarda Medine'ye insanların toplandığı bir dönemde bu hükmü verdiğini aktarmaktadır. Demek ki Hz. Ali'ye göre de asıl olan illettir yani şehirde iâşe sorunlarını giderememiş yabancıların bulunmasıdır. Böyle insanlar varsa hüküm var, yoksa yoktur. Hatta İbn Hacer'in kendisi üç gün kaydının duruma göre olduğunu şayet ihtiyaç daha fazla ise bu eti bir gün ve bir geceden fazla bekletmenin caiz olmadığını söyler.⁵³

2.2.4.Savaşta ve Kıtıkta Hırsızın Elinin Kesilmemesi

Normal şartlarda belli şartları taşıyan hırsızlıklarda el kesme cezasının uygulandığı bilinmektedir. Ayet-i kerimede şöyle buyurulmaktadır:

*“Yaptıklarına bir karşılık ve Allah’tan caydırıcı bir müeyyide olmak üzere hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”*⁵⁴

Normal şartlarda hüküm bu olmasına rağmen savaşta ve kıtıkta el kesme cezası uygulanmamaktadır.

Büsr b. Ertat (ö. 86/705) şöyle demiştir: Resûlullah’tan (s.a.v.) işittim şöyle buyurdu:

*“Savaşta yapılan hırsızlıkta el kesme yoktur.”*⁵⁵

İslam Hukukçuları bu hadis-i şerife dayanarak konu ile ilgili çeşitli görüşlere varmışlardır.

İbn Kudâme (ö. 620/1223), *el-Muğnî* adlı eserinde konu ile ilgili fakihlerin görüşünü şöyle aktarmaktadır:

“Savaşta hırsızlık yapıldığında had uygulanmaz. Ancak vatana döndüğünde had uygulanarak elleri kesilir. Bu Evzai ve İshak’ın görüşüdür.

İmam Malik, İmam Şafii, Ebu Sevr, İbn Münzir’e göre ise hadler her şart ve durumda uygulanır, çünkü Allah Teâlâ’nın haddin ikamesi ile ilgili emri mutlak ve tüm mekân ile zamanları kapsar. Ancak İmam Şafii ordu komutanının, ümmetin halifesi olmaması durumu ve Müslümanların o şahsa ihtiyaçları olması halinde bunun ertelenebileceğini söyler.

⁵³ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449), *Fethü'l-Bârî bi şerhi Sahihi'l-Buhârî, I-III*, Beytül Efkâr ed-Devliyye, Riyad (t.y.), III, 2478-2479.

⁵⁴ Maide 5/38.

⁵⁵ Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 19; Nesâî, “Kat’us Sânk”, 16.

Ebu Hanife'ye göre ise Darü'l-Harb'de ne had ne de kısas uygulanmaz. Bu cezalar dönüşte de tatbik edilmez.

Bize (Hanbelilere) göre de had savaşta uygulanmaz ama dönüşte uygulanır. Nitekim ashabın (r.a.) icmaı da bu yöndedir."⁵⁶

İbn Kudâme'nin özetlediği gibi yukarıdaki hadis-i şerife dayanarak ve ashabın da uygulamaları sebebiyle savaşa giden ordudaki askerlere el kesme cezasının uygulanmaması birçok fakihin görüşüdür. Hadisin şerhlerinde genelde o askerin kaçıp düşmana sığınma tehlikesi sebebiyle bunun uygulanmamasının daha doğru olduğu ifade edilmiştir. Belki eli kesilen askerin artık savaşamayacağı için orduyu zayıflatacağı ihtimali de düşünülebilir.⁵⁷ Ancak sebep ne olursa olsun ashabın uygulamasının yanı sıra Ebu Hanife (ö. 150/767), Ahmet bin Hanbel (ö. 241/855), İmam Evzai (ö. 157/774) gibi büyük müçtehitlere göre de savaşta hırsızlık cezası uygulanmaz.

Burada mekâna göre değişen bir ahkâm ile karşı karşıyayız. İkamet halinde uygulanan hırsızlık cezası savaş için çıkılan seferde uygulanmamaktadır.

İbn Kayyim (ö. 751/1350), *İ'lamü'l-Muvakkîn*'de kıtlık dönemlerinde ve açlık sebebiyle yapılan hırsızlıklarda Hz. Ömer'in hırsızlık cezalarını uygulamadığını çeşitli rivayetlerle aktardıktan sonra şu örneği vermektedir:

*"Hatı b. Ebi Belta'ın iki kölesi, Müzeyne kabilesinden bir adamın devesini çaldıklarında efendileri onların ellerini kesmek istemişti. Fakat Ömer (r.a.) kölelerin açlık sebebiyle hırsızlık yaptıklarını öğrenince onların ellerini kesmemiş, bilakis onların efendisine çalınan devenin değerinin iki mislini ödeme cezası vermiştir."*⁵⁸

Hiz. Ömer'in (ö. 23/644) bu uygulamasının aşağıdaki hadis-i şerif ile de uyumlu olduğu görülmektedir:

Abbad b. Şurahbil anlatıyor: Açlık ve kıtlığın hüküm sürdüğü yıl Medine'ye gittim. Oradaki tarlalardan birisine girip bir miktar başak aldım ve tanelerini çıkararak birazını yedim, kalanını da torbama koydum. Derken tarla sahibi çıka geldi. Beni bu

⁵⁶ Ebü Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî (ö. 620/1223), *el-Müğni*, I-X, Darü'l-Fikr, Beyrut 1405/1984, X, 528. Burada sahabenin icmaı hususu teyide muhtaçtır.

⁵⁷ Hüseyin Atay, *Dinde Reformun Yöntemi ve Bir Örnek: Hırsızlık*, s.17, AÜİFD Cilt XLIII (2002) Sayı 2 s.1-18.

⁵⁸ Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî (ö. 751/1350), *İ'lamü'l-muvakkîn an Rabb'il-Âlemin I-IV*, Darü'l-Cil, Beyrut 1973, III, 10-11.

şekilde görünce dövdü ve beni soyarak elbiselerimi aldı. Ben de bu durumu şikâyet etmek üzere Hz. Peygamber'e gittim ve olayı anlattım.

Peygamber (s.a.v.), tarla sahibine: *"Onu aç idiyse doyurman, bilgisiz idiyse eğitmen gerekmez miydi?"* diye çıkıştı ve elbiselerimi derhal vermesini emretti. Akabinde de bana bir miktar yiyecek verilmesi için ilgililere talimat verdi.⁵⁹

Yine bu iki olayda da bir ahkâm değişikliği görmekteyiz. Normal şartlarda hırsızlık sebebiyle eller kesilirken, açlık ve kıtlık durumlarında eller kesilmemektedir.

2.2.5. En Faziletli Amel

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "en faziletli amel" ile ilgili verdiği farklı cevaplar da konumuz açısından önemlidir. Bu cevaplardan anlaşılıyor ki kişilerin farklılaşması ya da durumların farklılaşması sebebiyle hükümlerin değeri değişiyor. Her ne kadar hüküm bütünüyle değişmese bile ortama göre önemi artmakta ve Allah nezdindeki değeri yükselmektedir.

Hz. Peygamber'in farklı cevaplarını bir araya getiren Ramazan Gürel bunları şöyle sıralamaktadır:⁶⁰

*"Hz. Muhammet (s.a), eğitim uygulamalarında ferdi farklılıklar ilkesine çok dikkat etmiş ve her seviyede bu ilkeye bağlı kalmıştır. Dinleyicilerin ve soru soranların anlayışına ve seviyesine göre hitap etmiş, yeni başlayanların durumlarını göz önünde tutmuş, son noktaya gelmiş olanlara öğrettiklerini onlara öğretmemiş, herkesin sorusuna onu ilgilendiren kadarıyla ve durumuna uygun cevaplar vermiştir."*⁶¹ Hz. Peygamber'in, oruçluyken eşini öpebilme hususunda genç bir sahabiye izin vermeyip yaşlı bir sahabiye izin vermesi;⁶² cihad için izin isteyen bir sahabiye anne-babasıyla ilgilenmesini tavsiye etmesi⁶³; kendisinden öğüt isteyen sahabilerden kimine 'Allah'tan kork!' ⁶⁴; kimine 'kıзма' ⁶⁵; kimine 'Allah'ı anmaya devam et!' ⁶⁶; kimine de

⁵⁹ Ebû Dâvûd, "Cihad", 85; İbn Mâce, "Ticaret", 67.

⁶⁰ Ramazan Gürel, *Hz. Peygamber'in (S.A.) Eğitim-Öğretim Modelinde Belli Başlı İlke ve Metotlar*, Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi, Yıl 1, Cilt 1, Sayı 2, 2015 (7-29), s.120.

⁶¹ Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî (ö. 505/1111), *İhya-ü ulumi'd-Din*, Kahire, 2001, C. 1, s.57.

⁶² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 180.

⁶³ Buhârî, "Cihad", 138; Müslim, "Kitabü'l-Birr ve's-Sıla", 1.

⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 158.

⁶⁵ Buhârî, "Edeb", 76; Tirmizî, "Kitabü'l-Birr ve's-Sıla", 72.

⁶⁶ Tirmizî, "Kitabü'd-Dea'vat", 4; İbn. Mâce, "Edeb", 53.

‘Allah’a iman et ve istikamet üzere ol!’⁶⁷ şeklinde farklı nasihatlerde bulunması; kendisine en hayırlı amelin ne olduğu sorulduğunda, ‘yemek yedirmek,’⁶⁸ selam vermek,⁶⁹ etrafa güven aşılama,⁷⁰ iman etmek, cihad etmek, hac,⁷¹ vaktinde kılınan namaz,⁷² sılay-ı rahim⁷³ gibi farklı cevaplar vermesi; ilim ve hidayeti kabul etme yönünden insanları üç gruba ayırması;⁷⁴ bir bilgiyi öğrenenlerin bunu başkalarına da taşımasını zira taşınan insanların o bilgiyi daha iyi anlayabileceğini vurgulaması;⁷⁵ insanlara akılları seviyesince hitap edilmesini hatırlatması⁷⁶ ferdi farklılıklara dikkat etme hususundaki uygulamalarına örnektir. Verilen cevapların farklı olması, soru soranların hallerinin, konumlarının, yapabilme kapasitelerinin farklı olmasından yani ferdi farklılıklardan kaynaklanmaktadır.”⁷⁷

Özellikle en hayırlı amel sorusuna verilen cevaplar konumuz açısından daha önemlidir. Örneğin Tebük seferi gibi meşakkatli ve riskli bir sefer hazırlığında cihad çok önemli bir konuma gelebilecek iken Medine’ye her taraftan Müslümanların hicret ettiği bir dönemde yemek yedirmek çok daha öncelikli olacaktır. Mekke’nin sıkıntılı dönemlerinde iman en hayırlı amel olacak iken namaza üşengen davranan Münafıkların çoğunlukta olduğu bir ortamda vaktinde kılınan namaz en hayırlı amel olabilecektir. O halde ortam, durum ve şartlara göre farklı ameller ön plana çıkmakta ve o esnada onların ifası diğer tüm amellerden daha önemli olabilmektedir. İşte böyle farklılıklar sebebiyle de Hz. Peygamber (s.a.v.) her seferinde farklı bir ameli en faziletli amel diye nitelendirmiş olmalıdır.

Burada konumuz açısından önemli olan husus, durum ve şarta göre hükümlerin önem sıralarının değiştiğini görmektir.

2.2.6. Dinin Onda Birini Yapan Kurtulur

Tirmizî’nin aktardığı bir hadis-i şerifte şöyle buyurulmaktadır:

⁶⁷ Müslim, “İman”, 13.

⁶⁸ Buhârî, “İman”, 6; Müslim, “İman”, 14.

⁶⁹ Buhârî, “İman”, 6; Müslim, “İman”, 14.

⁷⁰ Müslim, “İman”, 14.

⁷¹ Buhârî, “Hac”, 4; Müslim, “İman”, 36.

⁷² Buhârî, “Kitab-ü Mevakidi’s-Salat”, 5; Müslim, “İman”, 36.

⁷³ Ebu Muhammed Zekiyyü’d-din Münziri, *et-Terğib ve’t-terhib*, Kahire 1996, C. 3, s. 336.

⁷⁴ Müslim, “Fedail”, 15.

⁷⁵ Tirmizî, “İlim”, 7; İbn. Mace, “Mukaddime”, 19.

⁷⁶ Müslim, “Mukaddime”, 3.

⁷⁷ Ebu Ğudde, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metodu*, s. 79.

*“Siz öyle bir dönemde yaşıyorsunuz ki, sizden biri, emrolunduğunun onda birini terk ederse helak olur. Sonra öyle bir devir gelecek ki o gün yaşayanlardan emrolunduğunun onda birini yerine getiren kurtulur.”*⁷⁸

Ebû Zer’den (ö. 32/653) nakledilen bir rivayette ise aynı mana şu şekilde ifade edilmiştir:

*“Siz, bilenleri çok, konuşanları az bir dönemde yaşıyorsunuz. Bu ortamda kim bildiklerinin onda birini terk ederse sapor (veya helak olur). Bilenleri az, konuşanları çok bir zaman gelecektir. O ortamda bildiğinin onda birini yaşayan kurtulur”*⁷⁹

Tirmizî (ö. 279/892), rivayet ettiği hadis-i şerif için garip hükmünü vermiştir. Elbânî (ö. 1999) de hadisin zayıf olduğunu söylemiştir.⁸⁰ Ancak Ahmed bin Hanbel’in *Müsned*’inde ve Hâkim’in *Müstedrek*’inde Ebû Zer’den (r.a.) rivayet edilen hadis-i şerifin, bu hadis-i şerifi güçlendirdiği söylenmiştir.⁸¹

Hadis-i şeriflerde iki ayrı dönem için iki ayrı hükmün verildiği açıktır.

Aralarında Resulullah’ın (s.a.v.) yaşadığı Sahabe-i Kiram’dan oluşan Asr-ı Saadet toplumunda, toplumsal ilişkiler Allah rızası ve hayır üzere kuruluydu. Bütün toplumsal dinamikler, ferdi hayra sevk ediyordu. Kişi aile içerisinde hayra yönlendirildiği gibi, toplumsal çevre tarafından da aynı yöne sevk edilmekteydi. Medine’nin tek okulu olan Suffa’da verilen eğitim de bunun destekçisiydi. Toplumsal yönetimin başında da Resulullah (s.a.v.) vardı. Dolayısıyla en önemli toplumsal kurumlar olan aile, eğitim, kültürel çevre ve siyaset bir bütün halinde insanları hayra sevk ediyordu.

Böyle bir toplumda yaşayan bir şahsın, hiçbir çaba sarf etmeden, kendini toplumsal akıntıya bırakması halinde, dinin onda onunu yerine getiren hayırlı bir insan olması kaçınılmazdı. Bu şahıs ancak hayra yönelen toplumsal akıntıya direndiği takdirde dinin onda birini terk edebilirdi.

⁷⁸ Tirmizî, “Fiten”, 79.

⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 155; Hâkim, *Müstedrek*, I, 529.

⁸⁰ Muhammed Nasirüddin Elbânî (1914-1999), *Silsiletü’l-daiife I-XIII*, Mektebetü’l Mearif, Riyad, II, 129.

⁸¹ İsmail Lütfi Çakan, *Asr-ı Saadet’te Yaşama Şansı ve Sorumluluğu*, Altınoluk Dergisi, 233. SAYI, Temmuz 2005.

Muhtemelen böyle bir toplumda istense bile onda birden fazlası terk edilemezdi. Çünkü bir toplumun tüm değerlerine zıt davranılarak o toplumun bir üyesi kalmak mümkün değildir. Dolayısıyla onda birini terk eden helak olurdu.

Hadis-i şerifte zikredilen diğer toplumda ise; toplumsal akıntı şer ve Allah’a isyan yönüner. Toplumsal çevre, eğitim, siyaset hepsi bir bütün olarak kişiyi günaha sevk etmektedir. Bir şahıs, bu toplumda kendini toplumsal akıntıya bıraktığı takdirde onun şerre ve günaha batması kaçınılmazdır. Bu ortamda bir şahsın, dinin onda birini yerine getirmesi, onun şerre yönelen toplumsal akıntıya direndiğinin göstergesidir. Bu da onun hayırlı bir insan olduğunu gösterir. Burada “dinin onda birini yerine getiren kurtulur”, derken; kişinin yapabildiği halde dinin onda dokuzunu ihmal etmesi düşünülmemelidir. Böyle bir toplumda bütün hayır yolları kapatıldığından muhtemelen yapılabileceklerin azamisi onda birdir. Bunu yapan da kurtulmaktadır.

Hadis-i şerifte açıkça görüldüğü gibi iki farklı şartta iki farklı hüküm verilmekte ve çağa, topluma ve şartlara göre hükmün değiştiği görülmektedir.

3.FİTNE ORTAMININ ÖZELLİKLERİ

Yukarıda aktarılan örneklerden anlaşıldığı gibi İslam Hukukunda farklı şart ve ortamlarda hüküm değişebilmektedir. Fitne ortamı da hükmün değişmesini gerektiren ortamlardandır. Ancak bunun için bu ortamın özelliklerinin iyice belirlenmesi gerekmektedir.

Fitne ortamı ile tam olarak nasıl bir ortamın kast edildiğinin belirlenmesi bu çalışmanın amacı açısından son derece önemlidir. Çünkü aşağıda sıralayacağımız hükümlerin değiştiğine karar verebilmek için öncelikle ortamın fitne ortamı olup olmadığını belirlemek gerekmektedir. Eğer ortamın fitne ortamı olduğu, yaşanan şartların, hadis-i şeriflerde dile getirilen şartlarla birebir örtüştüğü görülürse bu ortama fitne ortamı demek mümkün olacak ve aşağıda dile getirilen hükümlerin değişikliğe uğradığı söylenebilecektir.

Bu ortamın nasıl bir ortam olduğu ve hangi özellikleri gösterdiği de yine hadis-i şeriflerden belirlenmelidir. Çünkü hükümlerin değiştiğinin ifade edildiği hadis-i şeriflerde bu ortamın özellikleri de sıralanmış ve ashaba “şu şartları görürseniz şu şekilde davranın” denilmiştir.

Hadis-i şerifler, fitne ortamı ile ilgili çok sayıda özellikten bahsetmekle beraber bunları tek tek sıralamak yerine belli başlıklar altında toplayarak aktarmak tablonun daha net görülmesini sağlama açısından faydalı olacaktır.

Fitne ortamının en belirgin özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür:

3.1.Hakkın Bilinmesinde Belirsizlik

Fitne ortamının ilk ve en önemli özelliği hak ile batılın birbirinden ayrılamamasıdır. Bu ortamda kafalar bir türlü netleşmemekte insanlarla, gruplarla ya da olgularla ilgili sağlıklı ve doğru kararlar verilememektedir.

Hak ile batılın birbirine karıştığı dönemde sadece hakkın belirlenmesinde sorunlar yaşanırken fitnenin derinleştiği dönemlerde bunlar yer değiştirerek artık hak batıl olarak görünmekte, batıl da hak gibi algılanmaktadır. Böyle olunca artık sadece hakkı belirlemede tereddütler yaşanmamakta aksine verilen kararlar neredeyse daima

yanlış olmaktadır. Çünkü artık hak batıl gibi gösterilirken, batıl da hak gibi gösterilmektedir.

Bu sebepten dolayı bu ortamda İslam ile küfür arasındaki çizgi son derece incelmekte insanlar kolaylıkla bir oraya bir buraya savrulabilmektedirler. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu fitne ortamını tasvir ederken sabah mümin iken akşama kâfir olan ya da akşam mümin iken sabaha kâfir çıkan insanlardan bahsetmektedir:

*"Kıyametten hemen önce karanlık gecenin parçaları gibi fitneler var. Kişi o fitnelerde mümin olarak sabaha erer, akşama kâfir olur; mümin olarak akşama erer, sabaha kâfir çıkar."*⁸²

Bu karışıklığın sebeplerinden bazıları değerlendirmede bulunan kişilerle ilgili iken bazıları ortamdan kaynaklanmakta bazıları da değerlendirmeye konu olan şahıs, grup ya da olgular sebebiyledir.

Bu sebepleri sıralarsak:

3.1.1. Yaygın cehalet

Bu dönemin önemli özelliği cehaletin yaygınlaşmasıdır. Âlimlerin ölümü ve onların yerine yeni âlimlerin yetişmemesi sebebiyle yaşanan cehalet insanları kendileri gibi cahil önderler edinmeye itmekte ve bu önderler de insanları saptırmaktadır. Konu ile ilgili hadis-i şerifte şöyle buyurulmaktadır:

Abdullah bin Amr (ö. 65/684) aktarıyor:

Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu:

*‘Şüphesiz Allah, ilmi insanlardan söküp almaz! Fakat âlimlerin ruhunu kabzederek ilmi kaldırır. Nihayet hiçbir âlim kalmayınca halk, cahil insanları reis edinirler! Onlara birtakım sorular sorulur da (onlar da bilgisizce cevap vererek) hem kendileri sapıklığa düşerler hem de insanları düşürürler!’*⁸³

Bu hadis-i şerifte ilmin nasıl kaldırıldığı ifade edilmektedir. Buna göre ilmin kaldırılması âlimlerin vefatı ile olmaktadır. Vefat eden bu âlimler kendilerinden sonra bu ilmi başkalarına aktarmak istemiş olmalıdırlar. Çünkü bir âlimin en önemli görevlerinden biri budur. Ancak anlaşıldığı kadarıyla ilmin değerini kaybetmesi sebebiyle ders verecek bir talebe bulamamışlar ve haliyle de tüm ilimleri kendileri ile

⁸² Müslim, “İman”, 186; Ebû Dâvûd, “Fiten”, 2; Tirmizî, “Fiten”, 33.

⁸³ Buhârî, “İlim”, 34; Müslim, “İlim”, 13; Tirmizî, “İlim”, 5.

beraber kaybolmuştur. Onların ardından insanlar cahil liderler edinmişler, bunlar da insanları saptırmıştır.

Burada kast edilen ilmin dini ilimler olduğu açıktır. Çünkü cahil reislerin insanları bilgisizce saptırmasından söz ediliyor ki sapıklık ancak dini alanda olur.

İlmin kaybolmasından kastın bizzat bilgi kaynakları olan dini naslardan ziyade doğru bir anlayış olma ihtimali de mevcuttur. Aşağıdaki hadis-i şerif bu izlenimi vermektedir:

Ebû'd-Derdâ (ö. 32/652) şöyle rivayet ediyor:

Resûlullah (s.a.v.) ile birlikte bulunuyorduk gözlerini semaya dikti ve şöyle buyurdu:

“İlim insanlardan alınıp kaybolacağı zaman ilim adına hiçbir nasipleri kalmayacaktır.”

Bunun üzerine Ziyâd b. Lebîd el Ensari dedi ki: Kur’ân’ı devamlı okuduğumuz halde ilim bizden nasıl alınıp yok edilecektir? “Allah’a yemin ederim ki Kur’ân’ı mutlaka okuyacağız, kadınlarımıza ve çocuklarımıza da okutacağız.” Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki:

“Ey Ziyâd annen senin hasretinle yansın. Ben de seni Medine halkının en anlayışlılarından saymakta idim. İşte Tevrat ve İncil Yahudi ve Hristiyanların elindedir. Onlara ne faydası oluyor?”⁸⁴

Yahudi ve Hristiyanların elinde kitapları olduğu halde bundan faydalanmamış olmalarına bakarak, yok olacak olan ilimden kastın doğru bir fehm/anlayış olma ihtimali de mevcuttur. Buna göre elde Kur’an-ı Kerim bulunmasına rağmen maksadı doğrultusunda onunla amel edilmeyecek ya da doğru bir şekilde anlaşılmayacak belki Allah Teâlâ’nın maksadına zıt tefsirlerle Kur’an’ın anlamı tahrif edilecektir.

Bunun önemli bir sebebi de dinin maksadını anlayan derin anlayış sahibi kişilerin yani fakihlerin azlığı olacaktır. Hadis-i şerifte şöyle buyurulmaktadır:

“Öyle bir zaman gelecek ki (düşünmeden sadece Kur’an okumaya ağırlık veren) kurrâ çoğalacak; (derin bir kavrayışla dini Şari’nin maksadı doğrultusunda anlayan) fakihler ise azalacaktır. İlim çekilip alınacak ve herc çoğalacaktır!”

Ashâb-ı kirâm:

⁸⁴ Tirmizî, “İlim”, 5; İbn Mâce, “Fiten”, 26.

“–Herc nedir ey Allâh’ın Resûlü?” diye sorunca şöyle buyurdular:

“–Birbirinizi öldürmenizdir.

Daha sonra öyle bir zaman gelecek ki insanlar Kur’ân okuyacaklar, okudukları boğazlarından aşağıya geçmeyecek.

Ondan sonra öyle bir zaman gelecek ki münâfık, kâfir ve müşrik, mü’minle Allah hakkında mü’minin söylediği sözler gibisini söyleyerek tartışacaktır!”⁸⁵

Hadis-i şerifte de geçtiği gibi ilmin çekip alındığı bu dönemde yüzeysel okuyucular artacak ancak gerçekten dinin maksatlarını bilen fakihler azalacaktır.

Enes bin Malik (ö. 93/711) (r.a.) aktarıyor:

Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

“İlmin azalması ve cehaletin ortaya çıkması kıyametin alametlerindendir!”⁸⁶

Şakik b. Seleme el-Esedî (ö. 82/701) şöyle anlatıyor:

“Abdullah İbni Mesud ve Ebu Musa (r.a.) ile beraberdim. O ikisi şöyle naklettiler:

Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

“Kıyametten hemen önce cehalet indirilir, ilim kaldırılır ve öldürmeler çoğalır!”⁸⁷

Son iki hadis-i şerif ilmin kaldırılmasını özellikle kıyamet ile ilişkilendirmişlerdir. Ancak yukarıda da ele aldığımız gibi kıyamet öncesinde fitnelerin çokluğu sebebiyle bu dönemi anlatan hadis-i şerifleri biz fitne ortamını anlatan hadisler olarak ele alacağız ki daha önce de ifade ettiğimiz gibi muhaddisler de bu iki dönemi kitaplarında aynı başlık altında incelemişlerdir.

Buhârî (ö. 256/870), ilmin kaldırılması ile ilgili yukarıdaki hadis-i şerifleri aktardığı babta ilk hadis olarak tabiin âlimlerinden olup Rebiatü'r-Re'y diye meşhur olan Rebia bin Ebi Abdurrahman’ın (ö.136/753) şu sözünü aktarmıştır:

“Kendisinde ilim bulunan bir kimsenin kendini zayi etmesi uygun değildir.”

İbn Hacer (ö. 852/1449) bu sözü birkaç yönden şerh etmekle beraber ilk aktardığı görüş şudur: “Bir kişide ilim kabiliyeti varsa kişinin ihmalkârlıkla bunu terk

⁸⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbü’rî (ö. 405/1014), el-Müstedrek ala Sahihayn, I-IV, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1411/1990, IV, 504.

⁸⁶ Buhârî, “İlim”, 21; Müslim, “İlim”, 24.

⁸⁷ Buhârî, “Fiten”, 5; Müslim, “İlim”, 24.

etmesi ya da ilim meşguliyetini aksatması doğru değildir. Ta ki ilimde ihmalkâr davranarak ilmin kaldırılmasına sebep olmasın.”⁸⁸

Anlaşıldığı kadarıyla fitne ortamlarında ilmin ve ilim ehlinin önemi çok fazladır. Hatta denilebilir ki ilminin hakkını veren âlimler olduğu müddetçe tam anlamıyla fitne ortamları oluşmaz. Ancak mevcut âlimlerin yerlerine yeni talebeler yetiştirmeden vefatları ile ilim ortadan kalkar.

Hadis-i şeriflerin şerhi ile ilgili başka bir ihtimale göre bu dönemde âlimler vardır ancak bu âlimler, toplumda bir değer ve itibarları olmayan, görüş ve davranışları garipsenen bir yabancı pozisyonundadırlar. Bu şekilde sözlerine bir değer verilmediğinden yok hükmünde olacaklardır. Nitekim bu hadislerin şerhinde İbn Hacer böyle bir açıklama yaparak şöyle demektedir:

“Hadiste kastedilen durum cehaletin yeryüzüne yerleşmesi, ilmin ise çok ender bulunmasıdır. ‘Cehalet indirilir ve ilim kaldırılır’ ifadesiyle buna işaret edilmiştir. Bu da ilim ehlinden bir grubun kalmasını engellemez. Çünkü ilim ehli, o gün insanlar içinde önemsiz ve garip kalacaktır!”⁸⁹

Özellikle günümüzdeki bilgi karmaşasını düşünürsek kaldırılacak olan ilim ile kast edilenin gerçek/sahih ilim olması da mümkündür. Gerçekten de enformasyon (bilgi) çağı denilen çağımızda her türden bilgi bulunmasına ve bilgiye ulaşmak da çokça kolay olmasına rağmen doğru bilgiye ulaşmak o denli zorlaşmıştır. Her türlü bilgi bir telefon kadar herkese yakındır. Ancak bilgi karmaşasından dolayı doğru bilgiyi seçmek ve doğru bilgiye ulaşmak eskisinden daha zor olmaktadır.

Sonuç itibarıyla hakkın belirsizleşmesindeki ilk sebep ilmin ortadan kalkması ve cehaletin yaygınlaşması sebebiyle değerlendirmelerde bulunan insanların isabetli düşünememeleridir.

3.1.2. Her Görüş Sahibinin Kendi Görüşünü Beğenmesi

Değerlendirmelerde bulunan şahıslar yukarıda ifade edildiği gibi ilim olmadan cehaletle kararlar verdikleri gibi bu kararlarına da çok büyük bir güven duymaktadırlar. Hadis-i şerifte bu duruma şöyle işaret edilmiştir:

⁸⁸ İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, I, 331.

⁸⁹ İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, III, 3155.

“Marufa sarılın münkerden de kaçının! Ne zaman uyulan bir cimrilik, takip edilen bir heva, ahirete tercih edilen bir dünyalık görüp, her görüş sahibinin kendi görüşünü beğendiğini görürsen o zaman kendine bak, insanlarla uğraşmayı bırak.”⁹⁰

Azimabadi (ö. 1911), bu hadisın şerhinde kişinin kendi görüşünü beğenmesini, kişinin Kur’an’a, sünnete, ümmetin icmâna ve hakeza sahabe ve tabiin fetvalarına bakmaksızın kendi görüşü ile yetinmesi olarak açıklamıştır.⁹¹

Bu hadis-i şerif, yukarıda aktardığımız cehaletin yaygınlaşması ile beraber düşünüldüğünde durum daha net olarak ortaya çıkmaktadır. Fitne ortamlarında ilim sahibi âlimler ya hiç kalmamıştır ya da vardılar ancak İbn Hacer’in yukarıda aktardığımız görüşünde olduğu gibi önemsenmeyen bir pozisyonadırlar. Bu durumda da kimse onlardan bir şey öğrenmeye çalışmamaktadır.

Buradan anlaşıldığı kadarıyla bu ortamda kimse kendini yetersiz görmemekte dolayısıyla başkasından fikir sorma gereği duymamaktadır. Başka bir ifade ile yaygın bir cehalet bulunmasına rağmen insanlar cehaletlerinin farkında değildirler.

Belki de çoğu zaman insanı cahil yapan sebep bilgisizlik değildir. Çünkü büyük âlimlerin bile bilgisiz oldukları konular mevcuttur. Ancak onlar, bilmedikleri konuların farkında olduklarından konuyu öğrenmeden ya da uzmanından sormadan kanaat belirtmemektedirler.

Bu çerçevede bilgisinin ayırında olmak âlimin önemli alametlerindendir, denilebilir. Kişi bilgi sahibi olduğu konularla, bilgi sahibi olmadığı konuları birbirinden ayırabiliyorsa hakikatte çok şeyi biliyor demektir. Çünkü bildiği alanlarda görüş bildirecek ve bilmediği alanları da başkalarından öğrenmeye çalışacaktır. Böylece kararlarının çoğu isabetli olacaktır. Bunun farkında olmamak da cehaletin en önemli alametlerindendir. Çünkü böyle biri, bu ayırımı yapamadığı için bilmediği alanlarda da görüşler serdedecek ve haliyle bu görüşlerin çoğu da yanlış olacaktır.

İşte fitne ortamı, bu ikinci tip insanın çoğunlukta olduğu bir ortamdır. Bu insanlar bilgisiz oldukları alanda fikirler serdedecek ve sonra da bunu mesnetsizce söylediğinin farkında olmadan görüşünü çokça begenecektir.

⁹⁰ Ebû Dâvûd, “Melahim”, 17; Tirmizî, “Tefsir”, Mâide; İbnu Mace, “Fiten”, 21.

⁹¹ Ebü’t-Tayyib Muhammed Şemsü’l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî el-Azîmâbâdî (1857-1911), *Avnû’l-Mabud şerhu süneni Ebi Davud I-XIV*, Darü’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 1415/1995, XI, 332.

İnsanların kendi görüşlerini beğenmesinin bir sebebi de bu dönemde ilmin kendisi için tahsil edilmemesidir. Bu ortamda insanlar ilmi ilgi çekmek ve şöhret kazanmak için öğrenmektedirler. Böyle olunca da önemli olan söylediklerinin doğru olup olmaması değil, ilgi çekip çekmemesidir. Hatta söylediklerinin ilgi çekmediğini gördüklerinde dini ve hatta Kur'an-ı tahrif ederek insanların ilgisini çekmeye çalışırlar. Muaz bin Cebel'in (ö. 17/638) belki Hz. Peygamber'den duyarak aktardığı belki de dini naslardan fıkhederek vardığı aşağıdaki tespitler son derece önemlidir:

Muâz (r.a.): *"Ardınızda fitneler olacaktır. O zaman mal çoğalacak, Kur'an açılacak. Mü'min, münafık, erkek, kadın, köle, hür, küçük, büyük herkesin elinde Kur'an olacak.*

"İçlerinden biri şöyle diyecek: 'Neden bana onlar tâbi olmuyorlar? Ben Kur'an okuyorum, yine de kimse bana uymadı. Ben onlara Kur'an'dan başka bir şey uydurmadıkça bana uymayacaklar.' Böyle bir kişinin uydurduklarına tâbi olmaktan sakının! Zira onun ortaya attıkları dalâlet ve sapıklıktır.

*"Ben sizi bilgili/düşünür (hadisin aslındaki kelime: hekim) kimselerin ayaklarının sürçmesine karşı uyarıyorum. Çünkü şeytan bilgililerin/düşünürlerin dili ile dalâlet ve sapıklığa davet edecektir. Münafık da bazen doğru söz söyleyebilecektir.' Yine dedi ki: "Sen bilgili kişinin, 'acaba ne demek istedi' denilen o şöhret kazanmış sözlerinden kaçın ki, o sözler seni kaydırıp yanıltmasın. Kim bilir belki o bilgili kişi bu sözlerinden döner. Sen hak ne ise onu kabul et, onun üzerinde ol, çünkü hakkın üzerinde nur vardır."*⁹²

Elbânî'nin Muaz'ın sözü olarak sahihtir⁹³, dediği bu mevkuf hadis, birçok yönüyle fitne ortamını anlatmaktadır.

Öncelikle bu ortamda Kur'an-ı Kerim yaygınlaşacaktır. Ancak anlaşıldığı kadarıyla bu olumlu bir durum olarak anılmamaktadır. Muhtemelen insanlar nefsi arzularına uydurabilecekleri bazı ayet-i kerimleri kullanarak ve Kur'an'a dayandıklarını söyleyerek fikirler ileri süreceklerdir.

İkinci olarak anlaşılan, bilginin tamamıyla şöhret için öğrenileceğidir. Kur'an-ı Kerim asıl haliyle insanların ilgisini çekmeyince ilgi çekmek isteyen kişiler bunu

⁹² Ebû Dâvûd, "Sünnet", 7.

⁹³Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (ö. 275/889) *Sünen-i Ebi Davud, I-IV*, Tahkik: Muhammed Muhyeddin Abdulhamid, Mektebetü'l Asriyye, t.y./Sayda (Beyrut). IV, 202.

tahrif edeceklerdir. Özellikle insanların kendilerine uyma beklentisi, reyting kaygısı ile hareket eden medya araçlarını akla getirmektedir.

Medyada boy gösteren vaizlerin her gün yeni bir fikirle yeni bir iddia ile ortaya çıkmadıkları takdirde ilgi çekmeyecekleri yani TV programı ise reytinginin düşeceği, sosyal medyada yayınlanan bir paylaşım ise tıklamanın ve beğenilerin düşeceği tahmin edilebilir. Çünkü insanlar bu kulvarlarda daha önce bilinen şeylerin tekrar edilmesine ilgi duymazlar. Bu durumda medya vaizinin önünde iki yol kalmaktadır. Ya ilgisizliğe razı olup üzerinde ittifak sağlanmış dinin temel ve haliyle bilinen değerlerini tekrarlamaya devam edecektir. Ki bu da medyanın tabiatına aykırıdır. Çünkü medya izleyiciyle/takipçiyle ayaktadır, izlenmeyen/takip edilmeyen programlar yayından kaldırılır. Ya da ilgi çekmek ve gündem olmak için her gün yeni şeyler söylemeye çalışacaktır. Her gün yeni şeyler söylemeye çalışan kişi de bir süre sonra uçlara savrulmaktan kurtulamayacaktır.

Muaz (r.a.), hadisin devamında düşünürlerin, “acaba ne demek istedi” denilen yani kastı tam anlaşılamayan sözlerine karşı da uyarmaktadır. Medyada özellikle bu tarz paylaşımların ilgi uyandırdığını hatırlarsak burada da önemli bir tehlikeye işaret edildiği söylenebilir.

Kısacası fitne ortamı denilen ortamda herkes dinin temel kaynaklarına dayanarak konuşacak, görüş bildirecek, bunu da büyük bir özgüvenle söyleyip görüşüne itimat edecektir. Diğer taraftan ilgi çekmek, şöhret olmak için de Kur'an'ın tahrifinden çekinilmeyecektir.

3.1.3. Sağlıklı Düşünememe

Fitne ortamının en önemli özelliklerinden biri de sağlıklı düşünmeye fırsat vermemesidir. Hz. Peygamber (s.a.v.), kıyametten önce artan öldürme olaylarında kişinin komşusunu, kardeşini ve amcaoğlunu öldüreceğini ifade edince ashap: “o zaman aklımız başımızda olmaz mı” diye sorarlar. Hz. Peygamber buna şu cevabı verir:

*“O zamanda insanların çoğunun akli başından alınır. Geriye çer çöp derecesinde önemsiz insanlar kalır. Her bir kişi, haklı olmadığı halde, kendisinin haklı olduğunu zanneder.”*⁹⁴

⁹⁴ İbn Mâce, “Fiten”, 10.

Nitekim “fitne fakihi”⁹⁵ Huzeyfe bin Yeman (r.a.) (ö. 36/656), fitneler içerisinde insanların akıllarının başlarından gideceğini hatta şarabın akli izale etmede fitneden daha tesirli olmadığını ifade etmiştir:

*“Bir fitne ortaya çıkar, o zaman insanların akılları (başlarından) uçar gider. Öyle ki akli başında bir adam dahi bulamazsın.”*⁹⁶

*“Şarap, akli izale etmede fitneden daha etkili değildir.”*⁹⁷

Fitne ortamının önemli bir özelliği ilerde de görüleceği gibi toplumun çeşitli gruplara ayrılmış olmasıdır. Belli bir grubun içerisinde uzun süre kalıp onların propagandasına maruz kalan insanların süreç içerisinde sağlam bir delile dayanmadığı halde taassup derecesinde gruplarının fikirlerine bağlandıkları görülmektedir.

Gustave Le Bon (ö. 1931), *Kitleler Psikolojisi* adlı eserinde kitleler içerisindeki bireyin durumunu şöyle anlatır:

*“Bir süre aktif bir kitle içinde bulunan kimse, çok geçmeden kendisini uyutan kimsenin elleri arasında uyuyan kişinin düştüğü gibi efsunlanmış bir hale düştüğü dikkatli gözlemlerle kesinleşmiştir. Uyutulan kimsede bilinçli çalışma felce uğradığından, uyutucunun kendi arzusuna göre yönettiği bütün bilinçaltı etkinliklerinin esiri olur. Artık bu adamda bilinçli kişilik kaybolmuştur, irade ve seçme kabiliyeti kalmamıştır. Duyguları, düşünceleri o zaman uyutucunun yönlendireceği tarafa doğru yönelir.”*⁹⁸

Le Bon’un anlatımında da anlaşıldığı gibi çeşitli fırkalara ayrılan bir toplumun oluşturacağı fitne ortamında kişiler kendi kendilerine değil aslında gruplarının telkini sonucu belli fikirlere kapılmakta ve bu fikirleri şuursuzca savunmaktadırlar.

Hadis-i şerifte fitnenin insanın kalbine nasıl yavaş yavaş işlediği ve bir süre sonra tüm kalbini belki fikir ve şuurunu ele geçirdiği anlatılmaktadır:

“Fitneler, tıpkı (kamışlardan örülen) hasır gibi, (insanların kalbine) çubuk çubuk atılır. Hangi kalbe bir fitne nüfuz ederse onda siyah bir leke hasıl olur. Hangi kalp de onu reddederse onda beyaz bir benek hasıl olur. Böylece iki ayrı kalp ortaya

⁹⁵ Abdolvahid İdris el-İdrisi, *Fıkhü'l-fiten*, Darü'l-Minhac, Riyad 1428/2007, s.13.

⁹⁶ Nuaym bin Hammad Ebû Abdillâh Nuaym b. Hammâd b. Muâviye el-Huzâî el-Mervezî (ö. 228/843), *Fiten I-II*, Hadis No: 81, Mektebetü't-Tevhid, Kahire 1412/1991, I, 53.

⁹⁷ Humud bin Abdullah et-Tuveyciri (ö.1992), *İthafü'l Cemaat bima cae fil fiten vel melahim ve eşrati's-Saat, I-III*, Darü'Semi'i, Riyad 1414/1993, I, 23.

⁹⁸ Gustave Le Bon, *Kitleler Psikolojisi*, Hayat Yayınları, İstanbul 1997, s.28.

çıkar: Biri cilalı taş gibi bembeyazdır; dünyalar durdukça buna hiçbir fitne zarar vermez. Diğeri ise, alaca siyahtır. Tepetaklak duran testi gibidir; bu kalp, ne iyiyi iyi bilir, ne de kötüyü kötü. O, hevedan (nefsi isteklerden) kendisine ne yutturulmuşsa, onu bilir.”⁹⁹

Günümüz açısından düşünülürse sosyal medyanın da objektif düşünmeyi ciddi oranda azalttığı söylenebilir. Sosyal Medya İkilemi adı ile yayına konulan ve küresel sosyal ağların üst düzey yöneticilerinin konuşturulduğu bir belgeselde bu durum açık bir şekilde ifade edilmektedir. Belgeselde özetle söylenen şudur:

“Sosyal ağların en büyük amacı kullanıcılarını çevrimiçi tutmaktır. Çünkü bu insanlar çevrimiçi kaldıkları müddetçe onlara reklamlar ulaştırılabilecek ve haliyle gelir elde edilecektir. Kullanıcının çevrimiçi tutulabilmesi için de kullanıcının ilgisine uygun içerikler ona sunulmalıdır. Böylece “A” fikrini benimseyen bir insan herhangi bir arama motorunda bir konuyu aradığında hep “A” fikrinin lehine olan içerikler önüne gelecek, ya da bir video paylaşım sitesinde her hangi bir video izlediğinde hep o videoya benzer videolarla karşılaşacaktır. Bu durum süreç içerisinde o kişiyi sabit fikirli kılıp farklı fikirlerden haberdar olmasını engelleyecektir. Şayet “B” fikrini savunan birini görürse o şahsı bağnazlıkla suçlayacaktır. Çünkü o, bu şahsın kendisi ile benzer içerikleri gördüğü halde “B” fikrini savunduğunu zannetmektedir. Oysa bağnazlıkla suçladığı şahıs da sadece “B” fikrine uygun içeriklerle karşılaşmaktadır. İşte bu durum zaman içerisinde toplumu ayrıştırmakta ve her bir grubun görüşüne taassupla bağlanmasını sonuç vermektedir.”¹⁰⁰

Fitne ortamının en önemli özelliği, bu ortam insanının sürekli tekrarlanan yalan propagandalarla ya da içinde bulunduğu grubun daimi telkinleri ile düşünme yetisinin dumura uğramış olmasıdır. Böyle olunca kişi, şuursuzca yönlendirilen bir sürüye dönüşür. Nitekim hadis-i şerifte bu duruma işaret edilmiştir:

“Kahtân (diyarından) bir adam zuhur edip insanları âsâsı ile yönetmedikçe kıyamet kopmaz”¹⁰¹

⁹⁹ Müslim, “İman”, 231.

¹⁰⁰ Lahissa Rhodes (Yapımcı), Jeff Orlowski (Yönetmen), Exposure Labs; Argent Pictures, The Space Program (Yapımcı Şirketler) *The Social Dilemma*, Netflix Belgeseli, Amerika Birleşik Devletleri 2020.

¹⁰¹ Buhârî, “Fiten”, 23; Müslim, “Fiten”, 18.

Bu hadis-i şerifte “asa ile idare etmek” ifadesi, idare edilenlerin sürü gibi şuarsuz varlıklar olduğu hissini vermektedir.

Şöyle düşünölebilir: Zamanımızda insanlar özgörlüklerine bu kadar düşkün iken, nasıl olur da sürü gibi yönetilmeyi kabul ederler?

Belki de insanlar zannettiğimiz gibi özgörlüklerine düşkün değildirler ve başkalarının kendileri adına karar vermesinden daha çok hoşlanmaktadırlar. Evet, düşünmek gibi zor sorumlulukları üstlenen insanlar bulunmaktadır ve bunlar özgörlüklerine düşkünlürler. Ancak çoğunluk açısından düşünölürse insanlar kendileri yerine düşünölmesini tercih etmektedirler.

Erich Fromm (ö. 1980), *Özgörlükten Kaçış* adlı eserinde bu tezi savunmaktadır. Kendisi özellikle Birinci Dünya Savaş’ından sonra Avrupa’da kurulan baskıcı yönetimlerin halka rağmen kurulduğu fikrine karşı çıkmakta insanların kendileri adına düşönen ve kendilerine umut pompalayan Hitler, Musollini, Stalin gibi liderlere özgörlüklerini büyük bir isteklilikle teslim ettiklerini söylemektedir:

“Almanya'daki milyonların, özgörlüklerini başkalarının eline teslim etmede gösterdikleri istekliliğın, atalarının o özgörlüğü savunmada gösterdikleri isteklilikten az olmadığını kabul etmek zorunda bırakıldık; özgörlük istemek yerine, ondan kaçmanın yollarını aradıklarını gördük; diğer milyonlarca insanın kılını kıpırdatmadığını, özgörlüğü savunmayı, uğrunda savaşmaya ve ölmeye değer bir olgu olarak görmediğini kabul etmek zorunda kaldık.”¹⁰²

Fromm’un çeşitli savlarla desteklediğı – ve hiç de yabana atılmayacak bu görüşe göre – insanlar özgörlükten kaçmakta ve kendileri yerine başkalarının karar vermesinden hoşlanmaktadırlar.

O halde fitne ortamının diğer bir özelliğı de sağlıklı düşünme ortamının bulunmaması, bu ortamda insanların yanlış propagandalarla yönlendirilerek bir sürü pozisyonuna sokulmasıdır.

3.1.4. Hak ile Batılın Bir Arada Bulunması

Fitne ortamının oluşturduğu belirsizliğın önemli bir sebebi de toplumsal gruplarda hak ile batılın bir arada bulunmasıdır. Bu gruplar bir yönüyle hak iddiasında bulunup hakkın temsilcisi gibi davranırlarken başka bir yönden içlerinde batıldan

¹⁰² Erich Fromm, *Özgörlükten Kaçış*, Çev: Şemsa Yeğın, Payel Yayınları, t.y., s.21.

birçok unsur barındırmaktadırlar. Böyle olunca da kafalar netleşmemekte, kesin bir karara varılamamaktadır. Hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

Hz. Huzeyfe (r.a.) (ö. 36/656) anlatıyor: "Resulullah'a (s.a.v.) halk hayırdan sorardı. Ben ise, bana da ulaşabilir korkusuyla, hep şerden sorardım. (Yine bir gün):

"Ey Allah'ın Resülü! Biz cahiliye devrinde kötülük içerisindeydik. Allah bize bu hayrı verdi. Bu hayırdan sonra tekrar kötülük var mı?" diye sordum.

"Evet, var!" buyurdular. Ben tekrar: "Peki bu şerden sonra hayır var mı?" dedim.

"Evet var! Fakat onda duman/pus da var" buyurdular. Ben: "Duman/pus da ne?" dedim.

"Bir kavim var. Sünnetimden başka bir sünnet edinir; hidayetimden başka bir hidayet arar. Bazı işlerini iyi (maruf) bulursun, bazı işlerini kötü (münker) bulursun" buyurdular.

Ben tekrar: "Bu hayırdan sonra başka bir şer kaldı mı?" diye sordum.

"Evet! Cehennem kapısına çağıran davetçiler var. Kim onlara icabet ederek o kapıya doğru giderse, onlar bunu ateşe atarlar" buyurdular.

Ben: "Ey Allah'ın Resülü! Ben (o güne) ulaşırsam, bana ne emredersiniz?" dedim.

"Müslümanların cemaatine ve imamlarına uy, onlardan ayrılma. İmam sırtına (zulmen) vursa, malını (haksızlıkla) alsın da onu dinle ve itaat et!" buyurdular.

"O zaman ne cemaat ne de imam yoksa?" dedim.

"O takdirde bütün fırkaları terk et (kaç)! Öyle ki, bir ağacın köküne dişlerinle tutunmuş bile olsan, ölüm sana gelinceye kadar o vaziyette kal!" buyurdular." ¹⁰³

Yukarıdaki hadis-i şerifte geçen duman/pus ifadesi saf bir hayrın olmadığını ifade etmektedir. Nitekim İbn Hacer, bu hadisin şerhinde duman/pus ifadesini "şüphe", "kin ve düşmanlık", "saf olmayan hayır", "kalplerin birbirine karşı halis olmaması" gibi manalarla şerh etmektedir.¹⁰⁴ Nitekim hadisin devamında durum netleştirilmiş bu insanların bazı işlerinin hayır, bazılarının da kötülük olduğu ifade edilmiştir.

Bu hadis-i şeriften de açıkça anlaşıldığı gibi bu ortamdaki gruplar her ne kadar kendilerini hak ehli gibi gösterecekler de aslında onlarda hem hak unsurlar hem de batıl

¹⁰³ Buhârî, "Fiten", 11, "Menakıb" 25; Müslim, "İmaret", 51; Ebû Dâvûd, "Fiten", 1.

¹⁰⁴ İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, III, 3163.

unsurlar bir arada bulunmaktadır. Böyle olunca da dışardan bakanlar kesin bir karara varamamaktadırlar. Bu tarz çok sayıda grubun olduğu düşünülürse durum daha da karışacak ve kesin bir karara varmak daha da zorlaşacaktır. Çünkü destek verilecek her grubun bazı iyi tarafları varsa da bazı kötü tarafları da olacaktır. Dolayısıyla destek verenler aslında aynı anda bazı kötülöklere de yardım etmiş olacaklar.

Nitekim Huzeyfe (r.a.) başka bir sözünde bu belirsizliğı en büyük fitne olarak anmıştır. Şöyle demektedir:

*“Hayrı ve şerri kalbine arz edip, fakat ayırt edemediğın durum, fitnenin en şiddetlisidir”*¹⁰⁵

İşte bu belirsizlik ve tam karar verememe durumu fitne ortamının en önemli özelliklerindendir.

Yukarıdaki hadis-i şeriften anlaşıldığı kadarıyla toplumsal grupların hayrı ve şerri karışık bir şekilde içinde barındırması cehenneme çağırın davetçilerin çıkacağı sonraki döneme göre daha ehvendir. Sonradan yine toplumsal gruplar bulunacak ancak bunlar saf bir kötölüğü temsil edecek ve kendilerine tabi olanları doğrudan cehenneme götüreceklerdir. Yukarıdaki hadisin ilgili bölümünü tekrar hatırlarsak:

“Ben tekrar: “Bu hayırdan sonra başka bir şer kaldı mı?” diye sordum.

“Evet! Cehennem kapısına çağırın davetçiler var. Kim onlara icabet ederek o kapıya doğru giderse, onlar bunu ateşe atarlar” buyurdular.”

Sonuç olarak ifade etmeliyiz ki fitne ortamının en önemli özelliğı hakkın bilinmesinde yaşanan belirsizliktir. Bu belirsizliğın bir sebebi cehaletin yayılmasıdır. Başka bir sebebi farklı sebeplerden dolayı tek bir görüşe şartlanmış çok sayıda insanın mevcudiyetidir. Diğer bir sebep yoğun propagandalarla oluşturulan puslu havada sağlıklı düşünme imkânının kalmamış olmasıdır. En nihayet bunun önemli bir sebebi de hak ile batılın iç içe girerek kesin bir karara varmayı güçleştirmesidir.

3.2.Çatışma/Çekişme Halindeki Çok Sayıda Grubun Varlığı

Fitne ortamının en önemli özelliklerinden biri de toplumun parçalanmış olmasıdır. Birbirine bilenmiş, bir grubun diğerini küfürle, hainlikle itham ettiğı bir toplum burada söz konusu edilen fitne ortamının oluştuğı toplumdur. Bu ortamda sağlıklı düşünme ortadan kalkmakta, fitne ve karışıklık ortaya çıkmak için bahane

¹⁰⁵ Nuaym b. Hammâd, *Kitabü'l-Fiten*, I, 65, 119. Hadis.

aramaktadır. Böyle bir parçalanmanın oluşturacağı telafi edilemez sorunlar sebebiyle ayet-i kerimelerde bundan şiddetle sakındırılmaktadır:

“Hep birlikte Allah’ın ipine sımsıkı sarılın. Parçalanıp bölünmeyin.”¹⁰⁶

“Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte onlar için büyük bir azap vardır.”¹⁰⁷

“Şu dinlerini parça parça edenler ve kendileri de grup grup ayrılmış olanlar var ya, (senin) onlarla hiçbir ilişkğin yoktur. Onların işi ancak Allah’a kalmıştır.”¹⁰⁸

“Şüphesiz bu (İslam), tek bir din olarak sizin dininizdir. Ben de Rabbinizim. Öyle ise bana karşı gelmekten sakının. (İnsanlar ise din) işlerini kendi aralarında parça parça ettiler. Her grup kendinde bulunan ile sevinmektedir.”¹⁰⁹

“İşte bu sizin ümmetiniz bir tek ümmet, Rabbiniz de bir benim onun için hep bana kulluk edin. Ama insanlar din konusunda aralarında bölüklere ayrıldılar ama hepsi bize döneceklerdir.”¹¹⁰

“Dinlerini parçalayan ve bölük bölük olanlardan (olmayın. Bunlardan) her fırka, kendilerinde olan ile böbürlenmektedir.”¹¹¹

Yukarıdaki tüm ayet-i kerimelerin ortak noktası bölünüp parçalanmaya karşı yaptığı şiddetli ikazdır. Ancak tüm bu ikazlara rağmen Müslümanların bölünüp parçalanacağı da hadis-i şeriflerde ifade edilmiştir:

H. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

“Ben Rabbinden üç şey istedim; istediklerimden ikisini verdi, birisini ise benden esirgedi: Rabbinden ümmetimi kılıkla helak etmemesini istedim; bu isteğimi yerine getireceğine dair söz verdi. Bir de kendisinden ümmetimi suda boğmakla helak etmemesini istedim, bu isteğimi de yerine getireceğine dair söz verdi. Sonra ümmetimin kendi aralarında kavga edip dövüşmelerine izin vermemesini istedim, bunu benden esirgedi.”¹¹²

Yukarıdaki hadis-i şeriften anlaşıldığı kadarıyla Müslümanlar muhakkak bölünecek ve parçalanacaklardır. H. Peygamber (s.a.v.) bunu öngörmüş bunu

¹⁰⁶ Al-i İmran 3/103.

¹⁰⁷ Al-i İmran 3/105.

¹⁰⁸ Enam 6/159.

¹⁰⁹ Müminun 23/52-53.

¹¹⁰ Enbiya 21/92-93.

¹¹¹ Rum 30/32.

¹¹² Müslim, “Fiten”, 20.

engellemek için dua buyurmuşlar ancak takdir değişmemiştir. Başka bir hadis-i şerifte parçalanma çok daha açık bir şekilde ifade edilmiştir:

*“Yahudiler yetmiş bir ya da yetmiş iki fırkaya ayrıldılar. Hristiyanlar da onlar kadar fırkaya ayrıldılar. Benim ümmetim ise yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır.”*¹¹³

Tirmizî, Ebu Hureyre'den (ö. 58/678) rivayet ettiği bu hadisin hasen sahih olduğunu söylemiştir. Keza Hâkim de hadisin sahih olduğunu söylemiş, Münziri (ö. 656/1258) de Tirmizî'nin “hasen sahih” hükmünü aktarmış ve bunu onaylamıştır.¹¹⁴ Aynı şekilde Elbânî de hadisin sahih olduğunu söylemiştir.¹¹⁵

Burada gerçekten de yetmiş küsur fırkanın ortaya çıkacağı kast edilmiş olabilir. Ancak Arapçada yetmiş sayısı çokluktan kinaye olarak da kullanılmaktadır. Bu yönüyle bakılırsa Yahudi ve Hristiyanların birçok gruba bölünecekleri ancak Müslümanların onlardan da çok sayıda bölünecekleri ifade edilmiş olabilir. Ancak durum ne olursa olsun Müslümanların çok büyük bir parçalanma yaşayacakları kesindir.

Bu parçalanma hadisin şerhinde de ifade edildiği gibi fıkhi mezheplerin bölünmesi tarzında bir bölünme değildir. Aksine bu gruplar bizzat inanç konularında ya da inançla bağlantılı konularda ihtilaf ederek sonuçta birbirlerini reddeden, birbirlerini küfürle ve sapıklıkla suçlayan gruplardır.¹¹⁶ Nihayetinde bu ortamda insanların iman ve küfür arasında gidip gelişinin de önemli bir sebebi grupların birbirlerine bakışıdır.

*“Kıyametten hemen önce karanlık gecenin parçaları gibi fitneler var. Kişi o fitnelerde mümin olarak sabaha erer, akşama kâfir olur; mümin olarak akşama erer, sabaha kâfir çıkar.”*¹¹⁷

Aliyyü'l-Kârî (ö. 1014/1605), *Mirkâtü'l-mefâtih* 'te,¹¹⁸ bu hadisi “sabah din kardeşinin canını, malını ve ırzını haram sayan kişi akşam helal sayar ve bu şekilde

¹¹³ Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 1; Tirmizî, “İman”, 18; İbn Mâce, “Fiten”, 17. Bazı rivayetlerde hadisin sonunda yetmiş üç fırkadan biri hariç hepsinin cehennemde olduğu ifade edilmiştir. Bu ziyadenin sıhhati konusundaki tartışmaları kitabın ileriki bölümlerine havale edip şimdilik geçiyoruz.

¹¹⁴ Ebû'l-Ülâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm el-Mübârekpûrî (1865-1935), *Tuhfetü'l-ahvezî bi şerhi camii't-Tirmizî I-X*, Darü'l Kütübü'l İlmiye, Beyrut, VII, 332.

¹¹⁵ Muhammed Nasirüddin Elbânî, *Silsiletü's-sahihe I-VII*, Mektebetü'l-Mearif, Riyad, I, 402.

¹¹⁶ *Tuhfetü'l-Ahvezî*, VII, 332.

¹¹⁷ Ebû Dâvûd, “Fiten”, 2; Tirmizî, “Fiten”, 33.

¹¹⁸ Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî (ö. 1014/1605), *Mirkatü'l-mefâtih şerhi Mişkâtü'l-Mesâbih, I-XI*, Dar Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1422/2001, IX, 261.

kâfir olur” diyerek açıklamıştır. Dolayısıyla bu gruplaşmalar sebebiyle insanlar iman ile küfür arasında gidip gelirler.

Her biri hak iddiasında bulunup diğerini küfürle suçlayan bu kadar çok grubun var olduğu bir ortamda hakkı tespit etmek ve hakkın yanında durmak ne kadar zor olacaktır. Hele Hz. Huzeyfe’nin rivayet ettiği hadiste “*Bazı işlerini iyi (maruf) bulursun, bazı işlerini kötü (münker) bulursun*” diyerek dile getirildiği gibi bu grupların hak ile batılı karıştırdıkları düşünülürse... Kaldı ki bu grupların bir kısmı da hadiste “*Cehennem kapısına çağıran davetçiler var. Kim onlara icabet ederek o kapıya doğru giderse, onlar bunu ateşe atarlar*” diyerek ifade ettiği gibi Cehenneme çağıracaklardır.

Bu kadar çok grubun toplumda oluşturacağı kaos tahmin edilebilir. Nitekim ister dini olsun ister olmasın tüm kitle hareketlerinin benzer özellikler gösterdiğini söyleyen Eric Hoffer (ö. 1983) hepsinin de aşırılığı, nefreti ve hoşgörüsüzlüğü körüklediğini anlatır. *Kesin İnançlılar* kitabının hemen önsözünde şöyle der:

“*Bütün kitle hareketleri, taraftarlarında ölümü göze almak ve birlikte eyleme geçmek duygusu yaratır. Ortaya koydukları program ve telkin ettikleri öğreti ne olursa olsun, bütün kitle hareketleri aşırılığı, gayreti, parlak umudu, nefreti ve hoşgörüsüzlüğü körükler. Bütün kitle hareketleri hayatın belirli bölünmelerinde güçlü bir faaliyet akışı oluşturmaya muktedirdir ve körü körüne bir inanç ve sadakat ister.*”¹¹⁹

O halde fitne ortamının ikinci özelliği toplumda kendisinin hak, diğerlerinin batıl olduğuna şartlanmış; aşırılık, hoşgörüsüzlük ve nefret üreten çok sayıda grubun mevcudiyetidir.

Şunu da ifade edelim ki bu parçalanma aynı anda hem neden hem de sonuçtur. Sonuçtur çünkü dini ve ahlaki yozlaşma sonucunda ortaya çıkmakta ve bir yönüyle ilahi bir ceza işlevi görmektedir:

“*De ki: “O, size üstünüzden (gökten) veya ayaklarınızın altından (yerden) bir azap göndermeğe, ya da sizi grup grup birbirinize düşürmeğe ve kiminizin şiddetini kiminize tattırmaya gücü yetendir.” Bak, anlasınlar diye, ayetleri değişik biçimlerde nasıl açıklıyoruz.” (Enam 6/65)*

¹¹⁹ Eric Hoffer, *Kesin İnançlılar Kitle Hareketlerinin Anatomisi*, Çev: Erkin Günur, Tur Yayınları, İstanbul 2017, s.6.

Diğer taraftan nedendir çünkü fitne ortamının oluşmasında en büyük pay bu gruplaşmalardadır, denilebilir.

3.3.Sosyal Çöküntü ve Güven Ortamının Kalmaması

Bir toplumu toplum yapan temel değerler vardır. Bir toplumda bu temel değerler ortadan kalkarsa artık ona toplum değil belki insan yığını demek gerekecektir. Fitne tam da böyle bir ortamda neşvünema bulmaktadır. Böyle sadece insan kalabalıklarından oluşan bir ortamda güven ortamı kalmayacak, ahlaki yozlaşma alabildiğine artacak, sebepli sebepsiz yere öldürme ve zarar verme hadiseleri yaşanacak, iş ehline verilmeyecek ve sonuçta da tüm değerler yer değiştirecektir. Yani iyiye kötü, kötüye iyi denecektir.

Fitne ortamı ile ilgili tablonun netleştirilmesi için bu özellikleri hadis-i şeriflerin ışığında ayrı ayrı inceleyelim.

3.3.1.Güven Ortamının Kalmaması

Toplumda güven ortamının zedelenmesi fitne ortamının en önemli özelliklerinden biridir. Bu ortamda kimse kimseye güvenmeyecek hatta en yakın arkadaşına bile itimat edilmeyecektir. Abdullah bin Mesut (r.a.) (ö. 32/652), Hz. Peygamber'in fitneden bahsettiğini kendisinin de "Bu ne zaman olacak ya Resulallah?", diye sorunca Allah Resulü'nün şöyle buyurduğunu anlatır:

*"Kişi, beraber oturduğu arkadaşına güvenmediği zaman!"*¹²⁰

Biz biliyoruz ki Müslümanlığın en önemli şartlarından biri, Müslüman şahsın diğer insanlara emniyet vermesidir. Hadis-i şerifte, Müslüman tam da bu şekilde tanımlanmıştır:

*"Müslüman, diğer Müslümanların dilinden ve elinden emin olduğu kimsedir."*¹²¹

Fitne ortamında ise durum tam tersi olacak hiç kimse bir başkasına güvenmeyecektir. Hatta sürekli beraber vakit geçiren arkadaşlar bile birbirlerinin ihanetinden ya da zararından emin olmayacaklardır.

Bu güvensizliğin çeşitli sebepleri düşünülebilir.

¹²⁰ Nuaym bin Hammad, *el-Fiten*, Hadis no:157, I,74.

¹²¹ Buhârî, "İman", 4; Müslim, "İman", 65.

Belki grup taassubu yüzünden insanlar birbirlerine güvenmeyeceklerdir. Çünkü kişi, arkadaşı ile aynı gruptan ise arkadaşının onu ihanetle suçlamasından korkabilecek, farklı gruplardan ise grup taassubu sebebiyle kendisine zarar vermesinden korkacaktır. Hiçbir gruba taraftar olmayan tarafsızlar da böyle bir ortamda kendilerini güvende hissetmeyeceklerdir. Çünkü her grubun onlardan destek beklentisi varken bunu karşılamamaları onları riske sokacaktır.

Belki de çıkar ve menfaat hayatta o kadar esaslı bir konuma gelecektir ki kişi, menfaatinin söz konusu olduğu yerde en yakın arkadaşını bile tanımayacaktır. Bu sebeple de sosyal ilişkiler zorunlu olarak kurulacak; bu anlamda insanlar yan yana oturacak sohbet edecek ancak birbirlerine güvenmeyeceklerdir.

Belki de hak arama yolları olmadığından; başka bir ifade ile her hak sahibine hakkını veren siyasi bir otorite bulunmadığından insanın canı da malı da ırzı da bu ortamda ucuzlamış/değersizleşmiş olacaktır. Haliyle gücü yeten insanın verdiği zarar yanına kâr kalacaktır.

Böyle olunca da insanlar daima bir yılgınlık içinde bulunmakta, uğrayabilecekleri bir zararın telafi edilmeyeceğinin ayırında olarak kurdukları tüm ilişkilerde ihtiyatlı olmakta her insana karşı korku ve ürküntü hissetmektedirler.

Belki bu ihtimallerin biri belki de tamamı sebebiyle güven ortamı kaybolmuştur. Yukarıdaki hadis-i şerifte ifade edildiği gibi kişinin arkadaşına güvenmediği bu ortam da fitne ortamıdır.

3.3.2.Öldürmelerin Artması

Fitne ortamının en belirgin özelliklerinden biri de insan canının değerini kaybetmesi olacaktır. Bu ortamda ölümler artacak ve bu ölümlere çok büyük bir değer atfedilmeyecektir. Öldürme yani cinayetler adeta sıradanlaşacaktır. Ölüm olaylarının çokluğuna birçok hadis-i şerifte işaret edilmiştir:

*“Kıyamete yakın dönemde cehalet iner, ilmi kaldırılır ve herc artar. Herc, ölümdür.”*¹²²

“Zaman birbirine yaklaşır, ameller azalır, cimrilik artar, fitneler ortaya çıkar, herc çoğalır.”

Dediler ki “Herc nedir, ya Resulallah!”

¹²² Buhârî, “Fiten”, 5.

Buyurdular ki: “Öldürme, öldürme!”¹²³

Şakik şöyle anlatıyor:

“Abdullah İbni Mesud ve Ebu Musa (r.a.) ile beraberdim. O ikisi şöyle naklettiler:

Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

*“Kıyametten hemen önce cehalet indirilir, ilim kaldırılır, öldürmeler artar!”*¹²⁴

Bu ve benzeri hadislerde kıyamet vaktine yakın öldürmelerin artacağı ifade edilmekte ve bu da herc kelimesi ile ifade edilmektedir. Buhârî, Ebu Musa’dan aktararak “herc” kelimesinin habeşçe olduğunu ve öldürme anlamına geldiğini söylemiştir.¹²⁵ Ancak buradaki öldürme savaşlarda iki ayrı ordunun birbirini öldürmesi değil, dahilde yaşanan öldürmelerdir. Başka bir hadis-i şerifte buna şöyle işaret edilmiştir:

Ebu Musa el-Eş'ari (ö. 42/662) anlatıyor:

Hiz. Peygamber (s.a.v.) kıyamet vaktine yakın hercin artacağını söyleyince ona. “Herc ne demektir, ya Resulallah!” dedim.

Buyurdular ki *“Herc, öldürmedir.”*

Orada bulunan bazı Müslümanlar, “Biz sadece bir yılda Müşriklerden bu kadar öldürdük” deyince Hiz. Peygamber şöyle buyurdular:

*“Herc, Müşrikleri öldürmeniz değil, birbirinizi öldürmenizdir. Hatta kişi komşusunu, amcaoğlunu ve akrabasını öldürür.”*¹²⁶

Bu hadis-i şeriften açıkça anlaşıldığı gibi Hiz. Peygamber’in kasdettiği öldürme düşman kuvvetler arasında gerçekleşen bir öldürme değil, dahilde yaşanacak bir öldürmedir. Bunun için de kendileri öldürme anlamındaki “katl” kelimesini değil de her defasında ısrarla “herc” kelimesini kullanmışlardır. Anlaşıldığı kadarıyla aslı Habeşçe olan “herc” kelimesi özel olarak dahilde ortaya çıkan fitne, kaos ve kargaşa esnasında yaşanan öldürme olaylarını ifade etmek için kullanılmaktadır.

¹²³ Buhârî, “Fiten”, 5; Müslim, “İlim”, 11-12.

¹²⁴ Buhârî, “Fiten”, 5; Müslim, “İlim”, 24.

¹²⁵ Buhârî, “Fiten”, 5.

¹²⁶ İbn Mâce, “Fiten”, 10.

Bu öldürmelerin bir başka özelliği de öldürenin neden öldürdüğünü, öldürülenin neden öldürüldüğünü bilmemesidir. Hadis-i şerifte durum şöyle ifade edilmektedir:

“Nefsimi kudret elinde tutan Allâh’a yemin olsun, insanlar üzerine öyle bir zaman gelecek ki, kâtil niçin öldürdüğünü, öldürülen de niçin öldürüldüğünü bilemeyecek.” buyurmuşlardı.

Ashâb-ı kirâm:

“Bu nasıl olur?” diye sorduklarında Allah Resûlü:

“Bu, herc (fitne, kargaşa ve anarşi)dir! Öldüren de ölen de ateştedir!” cevâbını verdiler.¹²⁷

Burada öldürenin neden öldürdüğünü, öldürülenin neden öldürüldüğünü bilmemesi durumu için birkaç ihtimalden bahsedilebilir.

İlk ihtimale göre burada öldürme hadiselerini gerçekleştirenler yani katiller sadece anarşi ve kargaşa için insan öldürmekte, bunun dışında bir gaye gütmemektedirler. Dolayısıyla öldürdükleri şahıs için bir sebep ve neden aramamakta, daha doğrusu neden “a” adlı şahsı öldürüp “b” adlı şahsı öldürmedikleri konusunda bir açıklamaları bulunmamaktadır.

İkinci ve daha güçlü bir ihtimale göre buradaki öldürmeler kişisel hesaplar sebebiyle işlenmemektedir. Fitne ortamındaki cinayetler teşkilatlar/gruplar adına ve onların emrine binaen işlendiğinden, bunu işleyen sebebini bilmemektedir.

İbrahim Canan (ö. 2009), bu hadisin şerhi ile ilgili şöyle demektedir:

“Birtakım gizli teşkilatlar tarafından yürütülen anarşik hadiselerde kullanılan şahıslar, kendilerine verilen vazifeyi yapmak zorundadır, sebebini, niçinini soramaz. Mesela halkı yıldırma hedef alan birçok vakada, gelişigüzel kalabalık üzerine, otobüs durağında bekleyenlere yayılım ateşi açılmaktan çekinilmemiştir.

Teşkilatlar adına işlenen ve para mukabili adam öldüren klasik tipteki kiralık katillerden daha gayesiz katiller tarafından sahneye konan bu cinayetleri Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm): “Öldüren niçin öldürdüğünü, ölen niçin öldüğünü bilemez” şeklinde ifade etmiştir.

¹²⁷ Müslim, “Fiten”, 55-56.

*Hz. Peygamber'in (aleyhissalâtu vesselâm)n bu hadiste, hassaten teşkilatlarca tertiplenen anarşist cinayetleri tasvir ettiğini te'yid etmek için bu çeşit cinayetleri tahlil eden bir Batılının şu satırlarına göz atalım: "Anarşist cinayet, siyasî cinayetlerden farklıdır. Kurbanın katil nazarında gerçekten suçlu olması mühim değildir. Hatta kurban suçsuz olduğu nispette anarşik cinayetin daha mükemmel olduğu söylenebilir. Nitekim bu cinayetlerde mühim olan, tedhiş vasıtasıyla halk üzerinde yulgınlık hasıl etmektir. Kurban edilen kimsenin mevki-i içtimâîsi yüksek olduğu nispette bu gayeye daha iyi ulaşılır. Zaten tedhişçiler, içtimâî bünyede gedik açabilmek için başa vurmak gereğine inanırlar."*¹²⁸

Yukarıdaki hadis-i şerifte de ifade edildiği gibi bu esnada kişi komşusunu, amcaoğlunu ve akrabasını öldürebilmektedir. Bu öldürmelerin bilinçli bir halde yapılamayacağını düşünen Sahabiler, yukarıdaki hadisin devamında bu esnada aklımız başımızda olacak mı, diye sorma gereği duymuşlar ve Hz. Peygamber de onlara şöyle karşılık vermiştir:

*"O zamanda insanların çoğunun akli başından alınır. Geriye çer çöp derecesinde önemsiz insanlar kalır."*¹²⁹

Gerçekten de bu tarz gayesiz cinayetlerin işlenmesi için aklın baştan alınması gerekmektedir. Peki, akıl baştan alınıp da insanlar nasıl şuursuz hareket eden varlıklara dönmektedirler? Gustave Le Bon, *Kitleler Psikolojisi* adlı eserinde kitle hareketlerine katılan insanların durumunu şöyle anlatmaktadır:

"Kitle içinde bulunan bireyin başlıca özellikleri:

- 1-Bilinçli kişiliğin kaybolması.*
- 2-Bilinçaltı ile hareket eden kişiliğin hâkimiyeti.*
- 3-Düşüncelerin, duyguların sirayet yoluyla aynı yöne doğru yönelişi.*
- 4-Telkin edilen düşüncelerin uygulamasına hemen başlamak isteği.*

Bu özellikleri taşıyan insan artık kendisi değildir, iradesi kendisine rehber olmaktan çıkmış bir otomat haline gelmiştir.

Bu durumda bir kitleye bağlı olması yüzünden insan, uygarlık merdiveninden birçok basamak aşağı iner. Yalnız bulunduğu zaman terbiyeli, aydın bir kimse iken,

¹²⁸ İbrahim Canan (ö.2009), *Hadis Külliyyatı Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi, I-XVIII*, Akçağ Yayınları, Ankara 2016, XIII, 464.

¹²⁹ İbn Mâce, "Fiten", 10.

kitle halinde ise içgüdüleriyle hareket eden bir yaratık, bir vahşi olmuştur. Artık ilkel bir adamın davranışına, şiddetine, merhametsizliğine, heyecanlarına ve kahramanlıklarına sahiptir.”¹³⁰

Canetti (ö. 1994) de kitlelerin ve kitleler içindeki fertlerin öldürmeye odaklanışını şöyle anlatır:

“Mütecaviz kitle çabucak ulaşılabilecek bir hedefe dayanır. Hedef bilinir, açıkça tanımlanmıştır ve üstelik yakındır da. Bu kitle öldürmeye çıkmıştır ve kimi öldürmek istediğini bilir. Bu hedefe kendine özgü bir kararlılıkla yönelir ve bu konuda aklını çecek hile yoktur. Hedefin beyan edilmesi, yok edilecek olanın kim olduğunun duyulması kitleyi oluşturmaya yeter. Öldürme hedefine kitlenme özel bir konsantrasyon türüdür ve aşılmaz bir yoğunluk taşır.”¹³¹

Sonuç olarak ifade edeceksek fitne ortamının en belirgin diğer bir özelliği öldürme olaylarının artmasıdır. Öyle ki bu öldürmeler bilinçsizdir, yıkıcıdır ve en yakınlarla bile yönelebilecek bir potansiyel taşımaktadır.

3.3.3.Emanetin Ehline Verilmemesi

Fitne ortamını oluşturan sosyal çöküntünün bir alameti de işin/görevin/emanetin ehline verilmemesidir. Görevler ehliyet ve liyakate göre dağıtılmadığı zaman toplumun en önemli kademeleri, işin ehli olmayan, yetersiz, kabiliyetsiz, yeteneksiz ve dirayetsiz insanların eline geçecektir. Böyle insanların yöneteceği toplumda da her türlü fitne ve fesat neşvünema bulacaktır.

Fitne ortamı ile ehliyet ve liyakatin önemini yitirmesi arasında çift yönlü bir ilişki vardır. Başka bir anlatımla aynı anda biri diğerinin hem nedeni hem de sonucudur. Bu anlamda fitne ortamı varsa iş, ehil insanların elinde değildir. Diğer taraftan eğer iş ehil insanların elinde değilse, fitne ortamının oluşumu için uygun bir zemin var demektir.

Hz. Peygamber (s.a.v.) de işin ehil insanların elinden çıkmasını kıyametin alameti olarak nitelemiştir. Hatırlatalım ki kıyamet öncesi dönem, fitne ortamının hâkim olduğu bir dönemdir.

Ebu Hüreyre (r.a.) der ki:

¹³⁰ Le Bon, *Kitleler Psikolojisi*, 29.

¹³¹ Canetti, Elias, *Kitle ve İktidar*, Çev. Gülşat Aygen, Ayrıntı Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2016, s.34.

"Resulullah (s.a.v.), yanındaki cemaate konuşurken bir kimse gelerek:

'Yâ Resulallah! Kıyamet ne zaman kopacak?' diye sordu.

Resulullah (s.a.v.) konuşmasına devam etti, sözlerini bitirdiğinde:

"*Sual sahibi nerede?*" diye buyurdu.

O kimse:

'İşte buradayım yâ Resulallah!' karşılığını verdi.

Resulullah (s.a.v.):

"*Emanet zayi edildiği vakit kıyameti bekle!*" buyurdu.

O kimse yine:

'Emanet nasıl zayi edilir?' diye sordu.

"*İş, ehil olmayana verildiği zaman kıyameti bekle!*" buyurdu.¹³²

İş, diye anlamlandırdığımız “emr” kelimesi tüm kamu görevleri için kullanılan bir kelimedir. Buhârî şarihi Aynî (ö. 855/1451), “emr” kelimesinin kapsamına giren görevlere örnek olarak halife, kadı ve müftü örneklerini vermektedir.¹³³ Bilindiği gibi halifelik ve kadılık hem dini hem de dünyevi bir makam iken ifta yani fetva verme işi sadece dini bir vazifedir. Buna rağmen Aynî, fetva verenleri de bu kapsamda saymıştır. Belki bu görüşe dayanarak fikir ve düşünce üreterek topluma yol gösteren akademik kadrolar da bu çerçevede düşünülebilir. Dolayısıyla sadece kamu görevi değil, topluma yol gösteren manevi makamlar da ehil olmayana verildiğinde aynı sonuç doğmaktadır.

Kaldı ki bu ortamda değerlendirmelerde dinin bir tesiri kalmayacak, insanlar bambaşka özelliklerine göre değerlendirilecek ve belki de övüleceklerdir.

"*Bir kimse, ne kadar kahraman zattır, ne kadar zarif kişidir, o ne kadar akıllı kimsedir, diye övülür. Hâlbuki onun kalbinde hardal tanesi kadar iman yoktur.*"¹³⁴

Başka bir hadis-i şerifte ise sadece ehil olmayan insanlardan değil daha kötüsünden söz edilmekte ve bu ortamda zararlı/şerli insanların başa geçeceği bildirilmektedir:

¹³² Buhârî, “İlim”, 2.

¹³³ Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî (ö. 855/1451), *Umdetü'l-kari şerhi sahihi Buhârî I-XXV*, Darü'l-Fikir, II, 7.

¹³⁴ Müslim, “İman”, 66.

*"Neşim kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, imamınızı öldürmedikçe, kılıçlarınızı birbirinize karşı kullanmadıkça, **dünyanıza şerhileriniz vâris olmadıkça** kıyamet kopmaz."*¹³⁵

Başka bir hadis-i şerifte de özellikle bilgisi kıt şahısların kamu işlerinde başa geçeceği ifade edilmektedir:

*"İnsanların üzerine yağmurun bolluğu, fakat verimin azlığıyla aldatıcı yıllar gelecektir. O dönemde yalancı adam doğrulanacak, doğru adam yalanlanacak; hain adama güvenilecek, güvenilir adam hainlikle itham edilecek ve **kamu işinde rüveybıda (bilgisi kıt) adam söz sahibi olacaktır.**"*¹³⁶

Tüm bu hadis-i şeriflerden anlaşıldığı gibi fitne ortamının önemli bir özelliği olarak o dönemde kamu görevleri ehil olmayan yeteneksiz ve bazen de müfsit insanların eline geçecektir. Bu insanların alacakları en hafif tabirle yanlış ama belki çoğunlukla haksızca ve zalimce kararlarla toplum gittikçe fesada uğrayacaktır. İslah etmesi gereken bu şahıslar kaos ve kargaşanın azalmasına katkı sunmayacakları gibi bilakis fitne ve fesadı arttıracaklardır.

3.3.4. Değerlerin Yer Değiştirmesi

Fitne ortamını fitne ortamı yapan belki de en önemli özelliklerden biri değerlerin yer değiştirmesi başka bir anlatımla doğrunun yanlış, yanlışın doğru görülmesidir. Toplum bu hale geldi mi artık ona bir fayda dokundurmak son derece zordur. Çünkü doğru söz yalanlanacak, yalan doğrulanacaktır. İyilik kötülük olarak algılanacak, kötülük iyi olarak algılanacaktır.

Konu ile ilgili bazı hadis-i şerifler şu şekildedir:

*"İnsanların üzerine yağmurun bolluğu, fakat verimin azlığıyla aldatıcı yıllar gelecektir. O dönemde yalancı adam doğrulanacak, doğru adam yalanlanacak; hain adama güvenilecek, güvenilir adam hainlikle itham edilecek ve kamu işinde rüveybıda (bilgisi kıt) adam söz sahibi olacaktır."*¹³⁷

Hemen yukarıda aktardığımız bu hadis-i şerifte tam da bahsettiğimiz durumun yaşanacağı bildirilmekte, değerlerin nasıl yer değiştirdiği apaçık gözler önüne

¹³⁵ İbn Mâce, "Fiten", 11; Tirmizî, "Fiten", 9.

¹³⁶ İbn Mâce, "Fiten", 23.

¹³⁷ İbn Mâce, "Fiten", 23.

serilmektedir. Tabi böyle bir durum birden gerçekleşmeyecek toplum aşama aşama bu hale gelecektir. Başka bir hadis-i şerifte buna şu şekilde işaret edilmektedir:

Hiz. Ali'den rivayet edildiğine göre Resulullah (s.a.v.):

"Gençlerinizin fıskâ düştüğü, kadınlarınızın azdığı zaman haliniz ne olur?" buyurdu.

Dediler ki:

"Ya Resulallah! Yani böyle bir hâl mi gelecek?"

"Evet, hatta daha beteri!" buyurdu ve devam etti:

"Emr-i bil-ma'rufta bulunmadığınız, nehy-i anil-münker yapmadığınız vakit haliniz ne olur?" diye sordu.

Dediler ki:

"Yani bu olacak mı?"

"Evet, hatta daha da beteri!" buyurdular ve sormaya devam ettiler:

"Münkeri emredip, ma'rufu yasakladığınız zaman haliniz ne olur?"

Dediler ki:

"Ya Resulallah! Bu mutlaka olacak mı?"

"Evet, hatta daha da beteri!" buyurdular ve devam ettiler:

"Ma'rufu münker, münkeri de ma'ruf saydığınız zaman haliniz ne olur?"

Etrafindakiler:

"Ya Resulallah! Bu mutlaka olacak mı?" diye sordular.

"Evet, olacak!" buyurdular.¹³⁸

Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi'd-daîfe ve'l-mevdû'a* adlı eserinde bu hadisi zikrederek hadisin zayıf olduğunu ifade etmiştir.¹³⁹ Aynı şekilde Irakî (ö. 806/1404) de *İhyau Ulumu'd-Din*'in hadislerini tahrir ederken hadisin zayıf olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁰ Bununla beraber fitne ortamını anlatan diğer hadislerle beraber düşünüldüğünde aslında anlatılan durum, sahih hadislerin anlattığı fitne ortamı ile uyuşmaktadır.

¹³⁸ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Süleymân er-Rûdânî (ö. 1094/1683), *Cem'u'l-fevâ'id min Câmi'i'l-uşûl ve Mecma'i'z-zevâ'id I-IV*, Hadis, Mektebe İbn Kesir, Küveyt 1418/1998, III, 326, 7906. Hadis.

¹³⁹ Muhammed Nasırüddîn Elbânî (1914-1999), *Silsiletü'l-ehâdisi'd-daîfe ve'l-mevdu'a I-XIII*, Mektebetü'l-Mearif, Riyad (t.y.), XI, 207, 5204. Hadis.

¹⁴⁰ Ebi Abdillâh Mahmud bin Muhammed el-Heddad, *Tahrir Ehâdis-i İhyâu ulûmi'd-Dîn, I-VII*, Darü'l-A'sime, Riyad 1407/1987, III, 1352, 2031. Hadis.

Nitekim Müslim’de geçen sahih bir hadiste de aynı durum ifade edilmiştir:

*"Fitneler, tıpkı (kamışlardan örülen) hasır gibi, (insanların kalbine) çubuk çubuk atılır. Hangi kalbe bir fitne nüfuz ederse onda siyah bir leke hasıl olur. Hangi kalp de onu reddederse onda beyaz bir benek hasıl olur. Böylece iki ayrı kalp ortaya çıkar: Biri cilalı taş gibi bembeyazdır; dünyalar durdukça buna hiçbir fitne zarar vermez. Diğeri ise, alaca siyahtır. Tepetaklak duran testi gibidir; **bu kalp, ne iyiyi iyi bilir, ne de kötüyü kötü. O, hevadan (nefsi isteklerden) kendisine ne yutturulmuşsa, onu bilir.**"¹⁴¹*

Bu hadis-i şerifte daha açıkça ifade edildiği gibi bu insanlar için iyi ve kötü gibi bir değer yoktur sadece nefsi arzuları (hevası) vardır. Nitekim ayet-i kerimde sadece nefsi arzularına göre hareket edenler hayvanlardan daha aşağı bir mertebede kabul edilmişlerdir:

"Kendi nefsinin arzusunu kendisine ilâh edineni gördün mü? Ona sen mi vekil olacaksın? Yoksa sen onların çoğunun (söz) dinleyeceklerini yahut akıllarını kullanacaklarını mı sanıyorsun? Onlar hayvanlar gibidirler, belki yolca onlardan daha da şaşkındırlar."¹⁴²

Konu psikolojik olarak da düşünüldüğünde insanlar bir şeyi kötü gördükleri halde uzun süre onu işlemeye devam edemezler. Ya da iyi gördükleri bir tavrın tersini uzun süre sürdüremezler. Böyle bir durumda kişi ya kötü gördüğü davranışı terk edecek ya da zamanla kötü gördüğü davranış karşısındaki tutumunu değiştirecektir.

Psikolojideki "bilişsel çelişki" ya da "bilişsel uyumsuzluk" teorisi aslında tam da bunu anlatmaktadır. Teori sahibi Leon Festinger (ö. 1989), kişinin tutumları/düşünceleri ile davranışları arasında çelişki oluştuğunda bu çelişkinin aşılması için kişinin iki şekilde davranabileceğini söyler:

"(1) Davranış değiştirmek

(2) Uyumsuz bilgiyi yok sayarak veya uyumlu yeni bilişsel unsurlar ekleyerek tutum değiştirmek."¹⁴³

¹⁴¹ Müslim, "İman", 231.

¹⁴² Furkan 25/43-44.

¹⁴³ Esin Yücel, Beykan Çizel, *Bilişsel Uyumsuzluk Teorisi Üzerine Kavramsal Bir İnceleme: Satın Alma Perspektifi*, Yücel, E., Çizel, B. / Journal of Yasar University, 2018, 13/50, 150-163.

Konu ile ilgili en çok zikredilen örnek sigaradır. Sigara içen bir insan sigaranın ölümcül hastalıklara yol açacak şekilde zararlı olduğuna inanarak sigarayı içmeyi sürdürmesi beklenmez. Böyle biri iki tutumdan birine gidecektir. Ya sigaranın zararlı olduğu düşüncesine uyumlu bir davranış geliştirip sigarayı bırakacaktır. Ya da sigara içmeyi bırakamıyorsa sigara ile ilgili tutumunu/düşüncelerini yenileyecektir. Bu ikinci seçenek çeşitli şekillerde gerçekleştirilebilir. Örneğin etrafında sigara içip de ileri yaşlara kadar yaşayan insanları, öte yandan sigara içmediği halde erken yaşta ölen insanları düşünerek doktorların bunu abarttığını aslında hastalık ve erken ölümle sigaranın bir ilişkisinin olmadığını düşünür. Ya da sigaranın kendisini rahatlattığını, gerginliğini aldığını, konsantre olmasını sağladığını ve girdiği ortamlarda kendisini sosyalleştirdiğini düşünerek kısacası tutumunu belirleyen bilgilerine yeni bilgiler ekleyerek sigaranın zararının azlığına inanmaya başlar ve içmeye devam eder. Kısacası tutum/düşünce ile davranış arasında çelişki oluştuğunda bunlardan birinin değiştirilmesi gerekmektedir. Davranışı inanca göre değiştirmek genelde daha zordur ve güçlü bir irade gerektirmektedir. Düşünceyi değiştirmek ise daha kolay ve külfetsiz olduğundan daha çok bu yola başvurulmaktadır.

Yukarıda ifade edildiği gibi sigara içen biri bunun kötü olduğuna inanarak içmeye devam edemez. Sonuçta sigarayı bırakmak ve eğer bırakamıyorsa sigara ile ilgili tutumunu değiştirmek zorundadır. Aynen bu şekilde fitne ortamında da insanlar kötülüğe kötü diyerek onu uzun süre işleyemezler. Ya kötülüğü bırakmak ya da ona karşı tutumlarını değiştirmek zorundadırlar.

Hadis-i şeriften anladığımız kadarıyla insanlar bu ortamda davranışlarını inançlarına uydurmayacaklar, bunun yerine süreç içerisinde ve hadis-i şerifte ifade edildiği gibi aşama aşama davranışlarına göre inançlarını değiştireceklerdir. Böylece marufu, münker; münkeri de maruf görecektirler.

3.3.5.Ahlaki Yozlaşma

Ahlaki zaaf her dönemde ve her toplumda var olagelmıştır. İnsanlar menfaat için, mevki/makam için, zevk/haz için ahlaki zaaf gösterebilirler. Bir toplumdan bunların bütünüyle sökülüp atılması mümkün değildir. Ancak fitne ortamı için bizim söz konusu ettiğimiz ahlaki zaaf, toplumun azınlık bir kesimi tarafından işlenen ya da zaman zaman görülen zaaf değildir. Aksine tüm toplumu pençesine alan ve artık

o zaaflardan uzak kalan insanların azınlık olduğu hatta belki parmakla gösterildiği yozlaşmalardır. Bu kadar yaygın bir yozlaşmanın yaşandığı bir ortam artık fitne ortamı diye nitelenmeyi hak edecektir.

Fitne ortamında yaygınlaşacak ahlaki zaafları hadis-i şerifler ışığında aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

İnsanların helal haram hassasiyeti kalmayacak ve kazançlarını nereden kazandıklarını önemsemeyecekler:

“Öyle bir zaman gelir ki kişi malını helâlden mi, haramdan mı kazandığına hiç aldırmaz etmez.”¹⁴⁴

Faiz umumi bir hal alacak. Toplumda faize bulaşmayan insan nerede ise kalmayacaktır:

“İnsanlar üzerine öyle bir zaman gelecek ki, fâiz yemeyen kimse kalmayacaktır. Fâizin kendisini yemese bile tozunu yutacaktır.”¹⁴⁵

Sarhoş edici içki içimi de haram çalgılar da alabildiğine yaygınlaşacaktır:

“Benim ümmetimden bazı insanlar muhakkak ki içki içip ona adından başka isim takacaklar. Başuçlarında çalgılar çalınacak ve şarkıcı kadınlar şarkı-türkü söyleyecekler. Allah onları yere batırsın ve onlardan maymunlar, domuzlar yapsın!”¹⁴⁶

Bu toplumda zina yaygınlaşacaktır.

“Şunlar kıyametin alametlerindendir. İlmin ortadan kalkıp cahilliğin ortalığı kaplaması, zinanın yaygın hale gelmesi, içkilerin bol miktarda içilmesi, kadın nüfusunun çoğalıp erkeklerin azalması hatta elli kadına bir erkek düşecek hale gelmesi.”¹⁴⁷

İnsanlarda şişmanlık artacaktır.

“Ümmetimin en hayırlısı gönderildiğim asırda yaşayan Müslümanlardır. Sonra onları takip eden asırlardaki yaşayanlardır. – İmran, üçüncü asrı zikredip zikretmediğini hatırlamıyorum, der.- Sonra bir takım insanlar ortaya çıkacak şahitlikleri istenmediği halde şahitlik yapacaklar ve böylelikle hainlik edecekler de

¹⁴⁴ Buhârî, “Büyü”, 7.

¹⁴⁵ Ebû Dâvûd, “Büyü”, 3.

¹⁴⁶ İbn Mâce, “Fiten”, 22.

¹⁴⁷ İbn Mâce, “Fiten”, 25; Müslim, “İlim”, 5.

kendilerine itimat edilmeyecek, çok yemelerinden dolayı aralarında şişmanlık yaygınlaşacaktır.”¹⁴⁸

Ellerinde kamçı ya da cop taşıyan bir kesim ortaya çıkacak ayrıca üzerlerinde elbise olduğu halde tüm vücut hatları görüldüğü için çıplak gibi duran kadınlar görülecektir.

"Ateş ehlinden iki sınıf vardır, henüz onları görmedim: Yanlarında sığırkuyruğu gibi bir şeyler taşıyıp onu insanlara vuran insanlar; giyinmiş, çıplak kadınlar ki bunlar Allah'a itaatten dışarı çıkmışlardır. Bunlar, başkalarını da baştan çıkarırlar. Başları deve hörgücü gibidir. Bu kadınlar cennete girmek şöyle dursun, kokusunu dahi almazlar. Hâlbuki onun kokusu şu şu kadar uzak mesafeden duyulur.”¹⁴⁹

Nefsin arzularına (hevaya) uymak ve cimrilik artacak, insanlar dünyayı ahirete tercih edeceklerdir.

“Marûfa sarılın münkerden de kaçın! Ne zaman uyulan bir cimrilik, takip edilen bir heva, ahirete tercih edilen bir dünyalık görüp, görüş sahiplerinin kendi görüşlerini beğendiklerini görürsen o zaman kendine bak, insanlarla uğraşmayı bırak. Zira (bu safhaya gelince) önünüzde sabır günleri var demektir. O günler avuçta ateş tutmak gibi (sıkıntılı)dır.”¹⁵⁰

Emanet insanların arasından kalkacak, alışveriş yapılırken çok az insana güvenilebilecek.

“Kişi uykuya dalacak kalbinden emanet duygusu yok edilecek ve basit bir nokta gibi iz kalacaktır. Sonra yine uykuya dalacak bu sefer emanet duygusunun geri kalanı da yok edilerek, çok çalışanın elindeki nasır izi gibi hafif bir iz kalacaktır. Sanki ayağının üzerinde yuvarladığın ve derinin kabarmasına sebep olan ateş parçasının meydana getirdiği iz gibi onu şişkin görürsün fakat içinde bozuk sudan başka hiçbir şey yoktur. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v.) bir çakıl taşı alarak ayağının üzerinden yuvarladı ve şöyle buyurdu: Sonra insanlar aralarında alışveriş edecekleri hemen

¹⁴⁸ Müslim, “Fedail-üs Sahabe”, 52.

¹⁴⁹ Müslim, “Cennet”, 53.

¹⁵⁰ Ebû Dâvûd, “Melahim”, 17; Tirmizî, “Tefsir”, Mâide; İbnu Mace, “Fiten”, 21.

hemen hiç kimsenin emaneti yerine getirmeyeceği bir güne geleceklerdir. Hatta filan oğullarında dürüst bir kişi vardır... denilecektir.”¹⁵¹

Tirmizî'nin garip diyerek aktardığı ve Elbânî'nin de zayıf¹⁵² dediği bir hadis-i şerifte o dönemin birçok özelliği bir arada anlatılmaktadır. Bu hadis-i şerif zayıf olsa da bu çalışmada kullandığımız farklı hadis-i şeriflerde bu özellikler geçmektedir. Ancak alametleri topluca zikretmiş olması sebebiyle bu hadis-i şerifi de anmak faydalı olacaktır:

“Ümmetim on beş kötülüğü işlerlerse başlarına belalar iner: Ey Allah'ın Rasûlü onlar nelerdir, denildi. Buyurdular ki: 1- Ganimet, mal, sermaye belli kişiler arasında devrettiği zaman, 2- Emanet, ganimet sayılıp emanete riayet kalmadığı zaman, 3- Zekât angarya ve cereme sayıldığı zaman, 4- Erkekler hanımlarına itaat edip, 5- Annelerine saygısız davrandığı zaman, 6- Kişi arkadaşına karşı iyi olup, 7- Babasına sıkıntı çektiği zaman, 8- Mescitlerde Allah ve Rasûlü'nün istemediği sesler yükseldiği zaman, 9- Aşağılık kimseler topluma reis olduğu zaman, 10- Bir kimseye şerrinden korkulduğu için ikram edildiği zaman, 11- Her türlü içkiler bol bol tüketildiği zaman, 12- Lüks ve israf olan ipekli elbiseler giyildiği zaman, 13- Şarkı söyleyen sanatçıların çoğalıp her iş için çağrıldıkları zaman, 14- Her türlü çalgı aletleri kullanıp elde edildiği zaman, 15- Bu ümmetin sonradan gelen nesilleri önceki atalarını lanetlediği zaman. İşte o zaman ve durumlarda bir kızıl rüzgâr veya topluca yere batmak veya şekil ve kılık değişmesi gibi belaları bekleyin.”¹⁵³

Bu hadis-i şerifte topluca zikredildiği ve başka birçok hadiste de tek tek anlatıldığı gibi fitne ortamının en belirgin özelliklerinden biri yaygın bir ahlaksızlığın her tarafı kapsamasıdır. Belki çok az bir kesim bunlardan korunabilecek, ancak faiz gibi bazı ahlaksızlıklardan kurtulmak nerede ise imkânsız olacaktır. Hadis-i şerifte ifade edildiği gibi faizden uzak duranlar bile tozunu yutacaklardır.

3.4. İnsan Kalitesinin Düşmesi

Birçok hadis-i şerifte ifade edildiği gibi fitne ortamının en önemli özelliklerinden biri de insan kalitesinin düşmesidir. Bu ortamda kendisine

¹⁵¹ Buhârî, “Rikak”, 35; İbn Mâce, “Fiten”, 27.

¹⁵² Elbânî, *Silsiletü'd-Daife*, III, 312, Hadis no: 1170.

¹⁵³ Tirmizî, “Fiten”, 38.

güvenilebilecek ve bu güvenin sonucu olarak onunla beraber sorumlulukların altına girilebilecek insan sayısının düşmesi ve belki nerede ise kalmamasıdır. Etrafta var olan insanlarla hayırda yardımlaşma anlamında, toplumdaki kötülükleri beraberce engelleme anlamında bir dayanışmaya gitme yolu kalmayacaktır. Hadis-i şeriflerde bu duruma çokça işaret edilmiştir:

*"Allah'ın salih kulları birbiri ardında ahirete göçer; geride arpa ve hurmanın döküntüleri gibi değersiz kimseler kalır. Allah Teâlâ da onlara hiç ehemmiyet vermez."*¹⁵⁴

Abdullah b Amr b As (ö. 65/684-85) anlatıyor: "Resulullah (s.a.v.), (bir gün) parmaklarını kenetledi ve dedi ki:

"Ey Abdullah İbnu Amr! Ahidleri bozulup şöyle karmakarışık hale gelen bir kısım döküntü kimselerle baş başa kalırsan ne yaparsın?"

"Ne yapmamı tavsiye edersiniz, Ey Allah'ın Resulü!" dedim. Buyurdular ki:

*"Güzel bulduğun şeyi yaparsın, kötü bulduğun şeyi de terk edersin. Kendi yakınlarının (hallerini düzeltmeye) yönelirsin. Onların topluluklarını bırakırsın."*¹⁵⁵

Burada “döküntüler” diye çevirdiğimiz kelimenin Arapçadaki aslı “husâle” dir. Hz. Peygamber (s.a.v.), her defasında o dönemdeki insanları tanımlamak için bu kelimeyi kullanmıştır. Kelimenin anlamını “bir şeyin en kötüsü ve en düşüğü”¹⁵⁶ şeklinde tercüme etmek mümkündür. İbn Hacer çeşitli nakillerde bulunarak bunun malların düşüğü, artığı, kötüsü anlamında olduğunu söylemektedir.¹⁵⁷ Kamil Çakın, kelimeyi şöyle açıklamaktadır:

"Bazı insanlar pazara geç vakitte, pazarın kapanmasına yakın bir zamanda çıkarlar. Amaçları gıda maddelerini ucuza mal etmektir. Mal gerçekten de ucuzlamıştır, fakat gün boyu malın iyisi satılmış, geriye döküntüleri kalmıştır. Satıcı da bunları elinden çıkartmak için yok pahasına vermeye razıdır. İşte “husâle” kelimesiyle kast edilen, pazardan geriye kalan bu “döküntülerdir”. Gerçek hayatta

¹⁵⁴ Buhârî, “Rikak”, 9.

¹⁵⁵ Buhârî, “Salat” 88, “Fiten”, 13; Ebû Dâvûd, “Melahim”, 17; İbnu Mâce, “Fiten”, 10.

¹⁵⁶ Muhammed bin Ebi Nasr el Ezdi el Ahmedî, *Tefsiru Ğarib Ma Fi Sahihayn Buhârî Müslim, Mektebetü's-Sünne*, Kahire 1415/1995, s.79.

¹⁵⁷ İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, III, 2819.

gıda maddeleri için kullanılan bu kelime, sosyal hayatta insanlar için kullanılmaktadır.”¹⁵⁸

İşte böyle döküntü insanlardan oluşan bir toplumda insanlarla beraber iş tutmak, onlara güvenerek herhangi bir sorumluluğun altına girmek akıl karı değildir. Böyle insanlarla bir zulme veya haksızlığa baş kaldırılsa bile bu insanların eline güç geçtikten sonra meşru sınırlarda durmaları çok şüphelidir. Hatta bunlarla beraber bir zalim devrilse ve yönetim bu insanların eline geçse onların da benzer bir zulüm dalgası yaymaları güçlü bir olasılıktır. Çünkü böyle insanlar adaleti sağlamak için zalime karşı çıkmamakta belki onların yerine geçerek aynı imkânlardan faydalanmak, aynı menfaatlere kavuşmak ve haliyle aynı zulmü bu sefer kendileri yapma arzusundadırlar.

Dolayısıyla hem bu insanlara güvenilerek bir sorumluluğun altına girilemez. Hem de böyle bir sorumluluğun altına girilip başarı sağlandığı düşünülse bile bu insanları meşru sınırlarda tutmak son derece güç olacaktır.

Bu dönemde Müslümanların sayıca çokluğu da bir değer taşımayacaktır. Evet, belki İslam Dünyası kalabalık bir nüfusa sahip olacaktır ama keyfiyet noktasında seviye çok çok düşük olacaktır.

“İnsanlar ancak bir araya gelmiş yüz deve gibidirler, nerede ise onlardan binilebilecek bir tane bile bulamazsın.”¹⁵⁹

İbn Hacer (ö. 852/1449), bu hadisin şerhinde Hattabi’nin (ö. 388/998) iki görüşünden biri olarak ayrıca Beyhakî (ö. 458/1066) ve İbn Kuteybe’nin (ö. 276/889) görüşü olarak hadisin insanların eşitliğine vurgu yaptığını ve soy sop üstünlüğünü reddettiğini aktarmaktadır. Ancak Hattabi’nin diğer görüşü, İmam Nevevi (ö. 676/1277), Kurtûbî (ö. 671/1273) ve diğer birçok âlimin görüşüne göre ise hadisin insanların dertlerine çare olan, onların sıkıntılarını yüklenen insanların azlığını ifade ettiğini söylemektedir. Kaldı ki Buhârî (ö. 256/870) de hadisi “Emanetin Kaldırılması” bölümünde zikrederek bu görüşe meyletmektedir.¹⁶⁰

Başka bir hadis-i şerifte de yine Müslümanların sayıca çokluğuna karşın düşmanları nezdinde bir değerlerinin olmadığı ifade edilmektedir:

¹⁵⁸ Kamil Çakın, *Fiten Rivayetleri Bağlamında Toplumların Çöküşü*, Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Cilt: 5, Sayı: 10, Kars 2018, ss. 1-29, s.14.

¹⁵⁹ Buhârî, “Rikak”, 35; Müslim, “Fedailü’s-Sahabe”, 232.

¹⁶⁰ İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, III, 2854.

Sevban (ö. 54/674) anlatıyor:

Hız. Resulullah:

“–Yabancı kavimlerin, yiyicilerin birbirlerini sofralarına dâvet ettiği gibi, birbirlerini sizin üzerinize çullanmaya çağıracakları zaman yakındır!” buyurmuşlardı.

Orada bulunanlardan biri:

“–O gün sayıca azlığımızdan dolayı mı bu durum başımıza gelecek?” diye sordu.

Allah Resûlü:

“–Hayır, bilâkis o gün siz çok olacaksınız. Lâkin sizler, bir selin getirip yığdığı çer-çöpler gibi hiçbir ağırlığı olmayan kimseler durumunda olacaksınız. Allah, düşmanlarınızın kalbinden size karşı korku duygusunu çıkaracak ve sizin kalplerinize zaafı atacak!” buyurdular.

“–Zaaf da nedir, ey Allâh’ın Resûlü?” denildi.

“–Dünya sevgisi ve ölümden hoşlanmama duygusu!” buyurdular. ¹⁶¹

Bu hadis-i şerifte insan kalitesinin düşüklüğü çok daha açık bir şekilde ifade edilerek bu dönem insanları selin getirip yığdığı çer çöp şeklinde tarif edilmiştir. Malumdur ki seller dışarı atılmış bir değeri olmayan çöpleri bir araya getirip yığınlar oluştururlar. Dışardan yığın büyük gibi görünebilir ama hakikatte bir değeri yoktur.

Nitekim bu toplumda değer, kişiliğe değil başka özelliklere verilmekte hatta en ilkesiz ve kişiliksiz insanlar toplumun en müreffeh ve en bahtiyarlarını oluşturmaktadır:

*“İnsanların dünyaca en bahtiyarını adi oğlu adiler teşkil etmedikçe kıyamet kopmaz.”*¹⁶²

“Adi” diye anlamlandırdığımız kelime Arapçada ahmak, aptal, kötü ahlaklı, rezil gibi anlamlara gelmektedir.¹⁶³ İşte böyle insanlar da toplumun en müreffeh kısmını teşkil edecektir.

Sonuç olarak fitne ortamını dört ana başlık ve dokuz alt başlık halinde tanımlamış olduk. Hatırlatma babında tekrar zikredersek:

¹⁶¹ Ebû Dâvûd, “Melâhim”, 5.

¹⁶² Tirmizî, “Fiten”, 37.

¹⁶³ Mübârekpûrî, *Tühfetü’l-ahvazi*, VI, 375.

Bu ortamda hakkın bilinmesinde belirsizlikler yaşanacaktır. Bu çerçevede cehalet yaygınlaşacak, kimse başkalarından istifade etme gereği duymadan her görüş sahibi görüşünü beğenecektir. Bunun yanında sağlıklı düşünme ortamı olmayacak ve çoğunlukla hak, saf bir halde bulunmayıp aksine çoğunlukla hak ile batıl iç içe geçmiş bir halde bir arada bulunacaktır.

Yine bu ortamda çatışma ve çekişme halinde çok sayıda grup bulunacak. Toplum bu gruplar sebebiyle bölünecek/kutuplaşacak ve bu grupların oluşturacağı gerginlik ve karışıklık sebebiyle tam bir keşmekeşlik yaşanacaktır.

Üçüncü olarak bu ortamda toplumsal çöküntü yaşanacak ve güven ortamı kalmayacaktır. Öyle ki kişi yanında oturduğu arkadaşına bile güvenmeyecektir. Yine bu ortamda cinayetler artacak ve insan canı ucuzlayacaktır. Öldürmeler bilinçli olmadığı için hiçbir tarafla bağı olmayan insanlar bile bu şiddetten emin olamayacaklardır. Yine bu toplumda görevler liyakat ve ehliyeteye göre dağıtılmayacak, toplumun en müfsit insanları kamu işlerinde idareci olacaklardır. Yine bu ortamda değerler yer değiştirecek iyi, kötü olarak; kötü de iyi olarak görülecektir. Tüm bunlarla beraber her tarafa sirayet eden yaygın bir ahlaksızlık tüm toplumu kuşatacaktır.

Dördüncü olarak bu ortamda insan kalitesi düşecek, kendilerine güvenilerek beraber bir sorumluluk altına girilebilecek insanlar nerede ise kalmayacaktır.

İşte bu özelliklerin çoğunluğunun var olduğu bir ortam fitne ortamı olacak ve bu ortamda aşağıda ele alacağımız ahkâm değişimi gerçekleşecektir.

4.FİTNE ORTAMINDA DEĞİŞEN AHKÂM

Yukarıda fitne ortamının özelliklerini aktardık. Bu özelliklerin tamamıyla ya da çoğunlukla var olduğu bir ortam fitne ortamıdır. İşte böyle bir ortamda kişinin sorumluluklarında bir farklılaşma olacaktır.

Hadis kitaplarının “fiten” bölümleri incelediğinde de görüleceği gibi bu ahkâm değişikliği daha çok dokuz konu çerçevesinde gerçekleşmektedir. Bu sayıyı arttırmak mümkündür. Ancak farklı gibi görülen kimi başlıklar da yine varıp bu dokuz maddeden birinin kapsamına girdiğinden onlar için ayrıca bir başlık açmadık.

Değişimin daha net görülebilmesi için her başlık için önce normal hallerdeki hüküm aktarıldı. Sonra da fitne ortamında başkalaşan hüküm üzerinde duruldu. Asıl amaç fitne ortamında değişen hükümleri belirlemek olduğundan normal hallerdeki hüküm üzerinde ayrıntılı durulmamış, çalışma daha yoğun bir şekilde fitne ortamındaki değişime ve sebeplerine odaklanmıştır.

4.1. İmam/Halifenin Atanması ve Ona Biat Edilmesi

4.1.1. Normal Hallerdeki Hüküm

Normal zamanlarda Müslümanların bir imam ataması vaciptir. Müslümanların imamından kastımız; tüm Müslümanların onayıyla seçilmiş meşru otoritedir.

Müslim’in (ö. 261/875) sahih olarak aktardığı bir hadis-i şerife göre şayet bir Müslüman, boynunda herhangi bir biat olmadan ölürse o şahıs cahiliye ölümü üzere ölmüş olur. İlgili hadis-i şerif şu şekildedir:

*“Kim (devlet başkanına) itaatten el çekerse kıyamet günü Allah’ın huzuruna, makbul bir mazereti olmadığı halde çıkar. Ve her kim de boynunda bir biat olmadığı hâlde ölürse, cahiliyet ölümü gibi (bir ölümle) ölür.”*¹⁶⁴

Hatta sadece biatsizlik değil biatın hilafına bir tutumun gizlenmesi bile bu kapsamda değerlendirilmiştir. Nitekim Maliki fakih Desuki (ö. 1230/1815), “ami” diye ifade ettiği sıradan insanların imamın emri altında olduklarını düşünmelerinin beyatları açısından yeterli olduğunu söyledikten sonra bu insanların bu kabulün

¹⁶⁴ Müslim, “İmâret”, 58.

hilafına bir tutumu gizlemeleri halinde yukarıdaki hadisın kapsamına gireceklerini söylemektedir.¹⁶⁵

Şafii fakih Zekerıyyâ el-Ensârî de imam seçmenin ümmet üzerine kifai bir vacip olduğunun icma ile sabit olduğunu söyledikten sonra Sahabe-i Kiramın (r.anhüm), Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra cenazenin teşyî ile uğraşmayı bırakarak imam seçimi ile uğraşmalarını konunun önemini vurgulama babında özellikle anmıştır.¹⁶⁶

Mâverî (ö. 450/1058) de imam atamanın vacip olduğu konusunda Esam dışında ümmetin icma ettiğini aktarmaktadır.¹⁶⁷

Vehbe Zühaylî (ö. 2015), imamın seçimi ile ilgili görüşleri topluca şöyle aktarır:

*“İslam âlimlerinin oldukça büyük çoğunluğu (Ehl-i Sünnet, Mürcie, Şia, az bir grubu müstesna Mutezile ve Necedat dışında Hariciler) imametın kesin bir vacip yahut farz olduğu görüşündedir. İbn Hazm der ki: Bütün Ehl-i Sünnet, bütün Mürcie grubu, bütün Şia ve bütün Hariciler imametın vücubu hususunda görüş birliği halindedirler. Yine aynı şekilde bunlar ümmetin aralarında Allah'ın hükümlerini uygulayacak ve Resulullah'ın (s.a.v.) getirmiş olduğu şariat hükümlerine göre kendilerini yönetecek adaletli bir imama itaat edip bağlanmalarının farz olduğu üzerinde de ittifak etmişlerdir.”*¹⁶⁸

Ömer Neseî (ö. 537/1142) bir imama duyulan ihtiyacı akait metninde şöyle anlatır:

“Müslümanlar için bir imama (siyasi lidere) mutlak surette ihtiyaç vardır. Müslüman halkla ilgili dinî hükümlerin infazı, cezaların tatbiki, düşmanlara karşı vatan hudutlarının muhafazası, Müslümanlardan ordu teşkil edilmesi, zekâtların toplanması, zorbarların, soyguncuların ve eşkıyaların zaptu rapt altına alınarak kahredilmesi imama bağlıdır. Yanı sıra cuma ve bayram namazlarının ifa edilmesi,

¹⁶⁵ Şemsüddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafe ed-Desuki (ö. 1230/1815), *Haşiyetü'd-Düsuki ala Şerhi'l-Kebir I-IV*, Darü'l-Fikr, Beyrut ty, IV, 298.

¹⁶⁶ Ebu Yahya Zeynüddin Zekerıyya b. Muhammed b. Ahmed es-Süneyki el Ensari el-Hazreci (ö. 926/1520), *Esne'l-Metalib şerhu Ravzi't-Talib, I-IV*, Tahkik: Muhammed Muhammed Tamir, Dar el-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1422/2000, IV, 108.

¹⁶⁷ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverî (ö. 450/1058), *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, Mektebe Dar İbn Kuteybe, Küveyt 2014, s.3.

¹⁶⁸ Zühaylî, *İslam Fıkhu Ansiklopedisi*, VIII, 394-395.

insanlar arasında meydana gelen ihtilafların ortadan kaldırılması, hukuk üzerine kaim olan şâhitliklerin kabulü, velileri bulunmayan küçük yaştaki erkek ve kızların evlendirilmesi ve ganimet mallarının taksim edilmesi gibi mühim hususlar devlet başkanı sâyesinde icra edilir."¹⁶⁹

Yukarıda aktarılanlardan anlaşıldığı kadarıyla normal dönemlerde Müslümanların siyasi bir otorite atamaları ve hayır emrettiği müddetçe ona itaat etmeleri gerekmektedir. Ayrıca yukarıdaki hadis-i şeriften özel olarak anlaşılıyor ki üzerinde bir biat olmadan ölen bir Müslüman, dini anlamda ciddi bir tehlike altındadır.

4.1.2. Fitne Esnasındaki Hüküm

Normal dönemlerdeki hükmün aksine aşağıda göreceğimiz hadis-i şeriflerde fitne ortamında Müslümanlara yönetici atama ve ona biat etme zorunluluğu kaldırılmakta ve tüm Müslümanların üzerinde ittifak ettiği mevcut bir otorite/imam olmadığı takdirde, ihtilaf halindeki tüm grupların terk edilmesi tavsiye edilmektedir.

Hz. Huzeyfe (ö. 36/656) anlatıyor: "Resulullah'a (s.a.v.) halk hayırdan sorardı. Ben ise, bana da ulaşabilir korkusuyla, hep şerden sorardım. (Yine bir gün):

"Ey Allah'ın Resulü! Biz cahiliye devrinde kötülük içerisindeydik. Allah bize bu hayrı verdi. Bu hayırdan sonra tekrar kötülük var mı?" diye sordum.

"Evet, var!" buyurdular. Ben tekrar: "Peki bu şerden sonra hayır var mı?" dedim.

"Evet var! Fakat onda duman da var" buyurdular. Ben: "Duman da ne?" dedim.

"Bir kavim var. Sünnetimden başka bir sünnet edinir; hidayetimden başka bir hidayet arar. Bazı işlerini iyi (maruf) bulursun, bazı işlerini kötü (münker) bulursun" buyurdular.

Ben tekrar: "Bu hayırdan sonra başka bir şer kaldı mı?" diye sordum.

"Evet! Cehennem kapısına çağıran davetçiler var. Kim onlara icabet ederek o kapıya doğru giderse, onlar bunu ateşe atarlar" buyurdular.

Ben: "Ey Allah'ın Resulü! Ben (o güne) ulaşırsam, bana ne emredersiniz?" dedim.

¹⁶⁹ Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî (ö. 792/1390), *Kelam İlmi ve İslam Akaidi (Şerhu'l-Akâid)*, Çev: Süleyman Uludağ, Dergah Yay, İstanbul 1991, s. 326-327.

"Müslümanların cemaatine ve imamlarına uy, onlardan ayrılma. İmam sırtına (zulmen) vursa, malını (haksızlıkla) alsın da onu dinle ve itaat et!" buyurdular.

"O zaman ne cemaat ne de imam yoksa?" dedim.

"O takdirde bütün fırkaları terk et (kaç)! Öyle ki, bir ağacın köküne dişlerinle tutunmuş bile olsan, ölüm sana gelinceye kadar o vaziyette kal!" buyurdular." ¹⁷⁰

Hadis-i şerifte iki aşamalı bir emir bulunmaktadır. Hadisin ilk bölümünde anlatıldığı gibi farklı grupların ortaya çıktığı bir durumda bir Müslümanın ilk görevi Müslümanların cemaatine ve imamına tabi olmaktır. Burada "cemaat" ifadesi ile neyin kast edildiği hususu, hadisin anlaşılması konusunda son derece önemlidir. Çünkü başka hadis-i şeriflerde de ısrarla cemaate tabi olunması emredilmektedir:

"Allah ümmetimi dalalette birleştirmez (dalalette birleşmelerine izin vermez). Allah'ın (yardım) eli cemaatin üzerindedir. Cemaatten ayrılan ateşe ayrılmış olur." ¹⁷¹

Ebu Hureyre'den (r.a.) rivayet edildiğine göre; Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

"Her kim itaattan çıkar ve cemaatten ayrılırsa cahiliye ölümü ile ölür. Her kim körü körüne (çekilmiş) bir sancağın altında savaşır, ırk adına öfkelenir veya bir ırka davet eder veya bir ırka yardımında bulunur da öldürülürse bu bir cahiliye ölümüdür. Her kim benim ümmetime karşı çıkar, iyisini kötüsünü vurur, mümininden çekinmez, ahid sahibine verdiği sözü de yerine getirmezse o benden değildir, ben de ondan değilim." ¹⁷²

"Cemaatten bir karış kadar ayrılan kimse İslam'ın boyunduruğunu boynundan çıkarmış olur." ¹⁷³

Nitekim ümmetin yetmiş üç fırkaya ayrılacağına ifade edildiği hadis-i şerifin geliş yollarından birinde kurtulacak fırkanın "cemaat" olduğu ifade edilmiştir.

"Bakın, sizden önce gelmiş olan Ehl-i kitap, yetmiş iki fırkaya ayrıldı. Bu ümmet de yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Bunlardan yetmiş ikisi cehenneme, biri cennete gidecektir. Cennete gidecek olan ise "cemaattir". ¹⁷⁴

¹⁷⁰ Buhârî, "Fiten", 11, "Menakıb", 25; Müslim, "İmaret", 51; Ebû Dâvûd, "Fiten", 1.

¹⁷¹ Tirmizî, "Fiten", 7.

¹⁷² Müslim "İmare", 13; Nesaî, "Tahrimu'd-Dem", 37.

¹⁷³ Tirmizî, "Emsal", 3.

¹⁷⁴ Ebû Dâvûd, "Sünnet", 1. Bu hadis-i şerifteki biri hariç diğer grupların cehenneme gireceği ile ilgili ziyadenin sıhhati alimler arasında tartışmaya konu olmuştur. Tirmizî yetmiş üç fırka ile ilgili bölüm için sahih hükmünü verirken, hadisin sonundaki biri hariç diğerleri cehenneme girecektir, bölümü

Diğer taraftan Taberî'nin aktardığına göre Abdullah bin Mesut, *"Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı sarılın. Parçalanıp bölünmeyin."*¹⁷⁵ ayetindeki "Allah'ın ipi"nden kastın "cemaat" olduğunu söylemiştir.¹⁷⁶

Tüm bu naslardan sonra akla şu soru gelecektir: Naslarda ısrarla tavsiye edilen, ondan uzaklaşılması istenen hatta ondan bir karış uzaklaşmanın İslam'dan çıkacağı vurgulanan cemaat ile ne kast edilmektedir?

Cemaat ile kast edilenin ne olduğu ile ilgili İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*'de Taberî'den (ö. 310/923) şu görüşleri aktarır:

"Taberî der ki: Bu emir ve cemaat hususunda ihtilaf edilmiştir. Bir grup âlim: "Bu emir vaciplik ifade eder. "Cemaatten murat da, sevad-ı azam (ekseriyet)dir" demiştir. Taberî, sonra İbn Mesud'tan bir fetva kaydeder: "Hz. Osman katledildiği zaman kendisine vaki olan bir sual üzerine: "Sana cemaate uymayı tavsiye ederim. Zira Allah Teâlâ, ümmet-i Muhammed'in hepsini dalaletle atıcı değildir" diye tavsiyede bulunur. Bir grup da şöyle der: "Cemaatten murat Sahabe'dir; sonraki nesiller değil." Bir grup da: "Onlardan murat ilim ehlidir. Zira Allah Teâlâ, âlimleri halk için bir hüccet kılmıştır. İnsanlar din meselesinde onlara tabidirler" demiştir.

*Taberî (ö. 310/923), bu farklı görüşleri kaydettikten sonra der ki: "Doğru olanı şudur: "Hadisten murat, emir tayininde (ehl-i hal ve akdin) ittifak etmiş bulunduğu kimseye itaat etmek, onların cemaatine uymaktır. Kim biatını bozarsa cemaatten ayrılmış olur." Devamla der ki: "Hadiste şu hüküm de var: "İnsanlar imamsız kalır ve insanlar bu yüzden fırkalara ayrılırsa, kişi şerre düşmek korkusuyla elinden gelirse bu fırkalardan hiçbirine katılmaz."*¹⁷⁷

Tirmizî (ö. 279/892) de "Allah'ın eli cemaatin üzerindedir" hadisinden sonra ilim ehli nezdinde cemaatten kastın fıkıh ve hadis âlimleri olduğunu söylemektedir. Devamında da Abdullah bin Mübarek'in (ö. 181/797) cemaat ile ilgili cevabını aktarır:

için "hasen, garip, müfesser" ifadesini kullanır (Tirmizî, "İman", 18). Ancak Elbânî, bu bölümün de sahih olduğunu ifade eder (Silsiletü's-Sahih, I, 404). Karadavi, hadisteki bu ilave ile ilgili farklı görüşler aktararak İbn Hacer ile İbn Teymiye'nin hadisi sahih kabul ettiklerini ancak kimi muhaddislerin bunu zayıf gördüklerini aktarır İbn Hazm'ın ise hadise uydurma dediğini aktarır (Yusuf el-Karadavi, *Çağdaş Meselelere Fetvalar I-VII*, Çev: Harun Ünal, Ravza Yayınları, İstanbul t.y., V, 168.).

¹⁷⁵ Ali İmran 3/103.

¹⁷⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923), *Camîu'l-beyan fi tevilî'l-Kur'an I-XXIV*, Müessesetü'r-Risale, Riyad 1420/2000, VII, 71.

¹⁷⁷ *Fethü'l-Bârî*, III, 3163-3164.

- *Cemaatten kasıt nedir?*
- *Ebubekir ve Ömer'dir.*
- *Ancak onlar vefat ettiler.*
- *Falan ile falandır.*
- *Onlar da vefat ettiler.*
- *Ebu Hamza es-Sükkeri cemaattir.*

Tirmizî der ki Ebu Hamza es-Sükkeri, Abdullah bin Mübarek'in zamanında yaşamış salih bir zattır.¹⁷⁸ Bu rivayetten anlaşıldığı kadarıyla Abdullah bin Mübarek'e göre cemaatten kasıt salih zatlardır. Bunların sayısı da önemli değildir. Bir kişi bile olsa cemaat onların şahsında temsil edilmektedir.

Şatıbî (ö. 790/1388), *el-İ'tisâm* adlı eserinde yukarıdaki hadis-i şeriflerde cemaat ile kastedilenin ne olduğu ile ilgili görüşleri beş madde altında toplar:¹⁷⁹

1-Sevad-ı A'zam:

En büyük karartı anlamına gelen sevad-ı a'zam kelimesi, Müslümanların çoğunluğunun oluşturduğu topluluk anlamına gelmektedir. Şatıbî, İbnu Ğalip (ö. 571/1175), Ebu Mesut el-Ensari/Bedri (ö. 42/662) ve Abdullah bin Mesud'un (ö. 32/652-53) cemaat keliesini sevad-ı a'zam anlamında kullandıklarını söylemektedir. Nitekim hadis-i şerifte de şöyle buyurulmaktadır:

*"Hiç şüphe yok ki ümmetim dalâlet üzere birleşmez. Bunun için ihtilaf halinde sevâd-ı a'zama sarılınz."*¹⁸⁰

Recep Köklü de cemaat kelimesinden kast edilenin sevad-ı azam olduğu görüşünde olanları şöyle aktarmaktadır:¹⁸¹

"Makdisî (ö. 356/966), ümmetin yetmiş üç fırkaya bölüneceği ve bunlardan sadece birinin kurtulacağını ifade eden hadisler çerçevesinde sevâd-ı a'zamu, fırka-i nâciye olarak görmekte¹⁸², Aliyyü'l-Kârî (ö. 1014/1605) ve Münâvî (ö. 1031/1622) gibi şârihler de cemaati, sevad-ı a'zam olarak açıklamaktadır.¹⁸³ Âcurrî (ö. 360/971)

¹⁷⁸ Tirmizî, "Fiten", 7.

¹⁷⁹ Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtıbî el-Gırnâtî (ö. 790/1388), *el-İ'tisâm I-II*, Tahkik: Selim bin İ'd el-Hilali, Dar İbn Affân, Suudi Arabistan 1412/1992, II, 770.

¹⁸⁰ İbn Mâce, "Fiten", 8.

¹⁸¹ Recep Köklü, *Cemaat Kavramının Delaleti İle İlgili Yaklaşımlar Ve İslam Düşünce Ekollerine Yansımaları*, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi Cilt 17, Sayı 3, 2017, ss. 157-192, s.170.

¹⁸² Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm*, s. 39.

¹⁸³ Aliyyü'l-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtîh*, XI, 159; Münâvî, *Feydu'l-Kadîr*, I, 150.

ve İbn Fûrek'e (ö. 406/1015) göre ise cemaat ve sevâd-ı a'zam kavramları anlam içeriği açısından aynı kabul edilmektedir.¹⁸⁴ Hakîm es- Semerkandî (ö. 342/953) de Hz. Peygamber ve ashâbını takip eden müslüman çoğunluk anlamında Ehl-i sünnet ile eşdeğer gördüğü sevâd-ı a'zamı, fırka-i nâciye kabul etmekte ve es-Sevâdü'l-a'zam ismini verdiği kitabında bu zümreye dâhil olabilmek için gereken altmış şartı zikretmektedir.¹⁸⁵ ”

2-Müçtehit Âlimler Topluluğu:

Şatıbî (ö. 790/1388), Abdullah bin Mübarek (ö. 181/797), İshâk b. Râhûye (ö. 238/853) ve seleften bir topluluğun cemaat kelimesinden müçtehit alimler topluluğunu anladıklarını söylemektedir. Buhârî de *el-İ'tisâm* kitabının 19. Babında cemaati ilim ehli olarak tefsir etmektedir.¹⁸⁶

3-Sahabe-i Kiram:

Şatıbî, cemaatle kast edilenin sahabe-i kiram olduğu görüşünü üçüncü görüş olarak aktarmaktadır. Kendisi ashabın İslam'ın ilk tabileri ve ilk uygulayıcıları olarak cemaat kelimesinden özel olarak kast edilenin onlar olduğunu söylemiş ve Ömer b. Abdülazîz'in (ö. 101/720) de bu görüşte olduğunu aktarmıştır. Yine İbn Hibban (ö. 354/965), Berbehârî (ö. 329/940), Ebû Nuaym el-İsbahânî (ö. 430/1039), et-Tîbî (ö. 743/1342), İbn Ebu'l-İzz (ö. 792/1390) ve es-Sindî (ö. 1163/1750) gibi müellif ve şârihler de cemaatle kastedilenin Sahâbe ve onlara tabi olanlar olduğu görüşündedir.¹⁸⁷

Hz. Peygamber'in ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacak, şeklinde buyurduğu hadisin geliş yollarından birinde kurtulacak olan fırkanın “*Benim ve ashâbımın yolunda olanlar*”¹⁸⁸ denilmesi de bu görüşü güçlendirmektedir.

4-Tüm İslam Ümmeti:

“Cemaat” kelimesinden kasıt tüm İslam ümmetidir. Burada İslam ümmeti ile diğer din mensupları karşılaştırılarak “cemaat” ile kast edilenin İslam ümmeti olduğu söylenmiştir. Şatıbî, bu görüşü savunan kimsenin adını anmamıştır.

5- Devlet Başkanına Bîat Hususunda Fikir Birliği İçindeki Müslümanlar:

¹⁸⁴ Âcurrî, *eş-Şeria*, I, 302; İbn Fûrek, *Müşkilü'l-hadîs*, s. 184.

¹⁸⁵ Hakîm es-Semerkandî, *es-Sevâdü'l-a'zam*, s. 2.

¹⁸⁶ Buhârî, “İ'tisam”, 19.

¹⁸⁷ Köklü, *Cemaat Kavramının Delaleti*, s.164-165.

¹⁸⁸ Tirmizî, “İman”, 18.

Şatıbî, bu görüşü Taberi'ye nispet etmektedir. Taberi'ye göre cemaatten kasıt bir imama biat etmiş Müslümanlardır. Dolayısıyla cemaatten ayrılmak da biatı bozmaktır. Bu düşüncesine delil olarak da şu hadis-i şerifi getirmektedir: *“Her kim ümmetimin birliğini parçalamaya kalkarsa kim olursa olsun öldürün.”*¹⁸⁹

Şatıbî, cemaat ile kast edilen konusunda bu beş görüşü aktarmakla beraber başka görüşler de bulunmakta ancak tüm bu görüşler aynı çerçevede dönmektedir. Bu görüşleri bir noktada birleştirmek gerekirse bunu âlimleri, müçtehitleri, ilkleri ve sonlarıyla Müslüman topluluğun çoğunluğu şeklinde tefsir etmek mümkündür. Başka bir anlatımla Sahabenin üzerinde yürüdüğü sonradan her dönemin âlim ve müçtehitlerinin sürdürdüğü ve yine her dönemde en büyük kesimin tabi olduğu yol cemaatin yoludur.

O halde yukarıdaki açıklamalardan da anlaşıldığı gibi fitne ortamındaki ilk yükümlülük Müslüman çoğunluğun sürdürdüğü yola girmek ve tüm ümmeti temsil eden bir imam varsa bu imama biat ederek, tefrikadan uzak durmak ve verdiği biata bağlı kalmaktır.

Hadis-i şeriften anlaşıldığı kadarıyla büyük çoğunluğun bağlı olduğu bir imam olduğu müddetçe ona bağlı kalınmalı ve diğer ayrılıkçı fırkalardan uzak durulmalıdır. Şayet imamın bazı kötülükleri görülse bile buna karşı sabredilmeli ve yine de ayrılıkçı fırkalara destek verilmemelidir. Nitekim çok sayıda hadis-i şerifte imamın kötülüklerine sabredilmesi tavsiye edilmiştir.

*“Her kim emirinden hoşuna gitmeyen bir şey görürse, sabretsin (isyan etmesin). Çünkü her kim İslâm cemaatinden bir karış ayrılırsa, Cahiliye ölümüyle ölür.”*¹⁹⁰

Ümmü Seleme anlatıyor: Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

“Bir takım emirler sizi idare edecek ki onların bazı davranışlarını iyi görür bazılarını da kötü görürsünüz. Kim onların kötü davranışlarından rahatsız olursa bu sorumluluktan kurtulur; kim de itirazda bulunursa selamette kalır. Lâkin kim kötülüklerine rıza gösterirse onlara ortak olur.”

Ashâb :

Onlarla savaşmayalım mı? Diye sorunca Hz. Peygamber:

¹⁸⁹ Müslim, “İmare”, 14.

¹⁹⁰ Müslim, “İmare”, 13; Tirmizî, “Fiten”, 7.

“Hayır! Namaz kıldıkları müddetçe!” buyurmuştur. ¹⁹¹

Zübeyr bin Adiy anlatıyor:

Enes bin Malik’in (ö. 93/711) yanına girdik. Haccâc’ın bize yaptıklarını şikâyet ettik.

“–Sabredin!” buyurdu. Sonra da sözlerine şöyle devam etti:

“–Siz öyle günlerle karşılaşacaksınız ki, her yeni gün, giden günden daha kötü olacak. Bu hâl, Rabbinize kavuşuncaya kadar devam edecek. Ben bunu, Resûlullah’tan işittim.” ¹⁹²

İbn Ömer’in (r.a.) aktardığına göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

“Müslüman bir kimseye sevdiği, sevmeyişi (her) hususta (âmirini) dinleyip itaat etmek gerekir. Ancak kendisine günah/masiyet emredilmesi müstesna! Eğer masiyet emredilirse ne dinlemek vardır, ne de itaat!” ¹⁹³

Yukarıdaki hadis-i şeriflerden anlaşıldığı kadarıyla tüm Müslümanların kendisine biat ettiği meşru bir yönetici olduğu takdirde bu yönetici kimi zaman hoşagitmeyen emirler verse bile açık bir şekilde küfre girmedeği ve namaz kıldığı müddetçe ona itaat edilir ve ona karşı çıkılmaz. Ancak bu durumda da kötü işlerine rıza gösterilmez ve günahı emrettiğinde ona itaat edilmez.

Nitekim Ehl-i Sünnetin zalim yönetici ile ilişki konusundaki genel kanaati de bu çerçevededir. İlyas Çelebi, Ehl-i Sünnet büyüklerinin zalim yönetici karşısındaki tavrını şöyle özetlemektedir:

“Ehl-i sünnet âlimleri fitne karşısında zaman ve zemine göre davranınayı öngörmüşlerdir. Çoğunluk, fitne karşısında pasif olmayı öngören nasları önplana çıkarmayı ve bunlara göre hareket etmeyi tercih etmişlerdir. Onlar, yersiz aktif müdahalenin fitneyi daha da azdıracağı, birlik ve bütünlüğe zarar vereceğini söylemişlerdir.” ¹⁹⁴

O halde tekrar edersek Müslümanların bir birliği ve bağlı oldukları bir imamları olduğu müddetçe bu imama bağlı kalınarak Müslümanların cemaatinden uzaklaşmaz. İmamın bazı kötü davranışları görülse bile buna sabretmek buna karşı çıkarken

¹⁹¹ Müslim, “İmare”, 16.

¹⁹² Buhârî, “Fiten”, 6; Tirmizî, “Fiten”, 35.

¹⁹³ Müslim, “İmaret”, 8.

¹⁹⁴ İlyas Çelebi, *İslam Kaynaklarında Fiten*, s.176.

oluşacak kargaşa ve fitneden daha ehvendir. Çünkü insanlardan hesap soracak bir otoritenin kalmadığı kargaşa ve fitne dönemlerinde ne can, ne mal ne de namus emniyeti kalır. Bir yıllık bir fitne döneminde hem otoritenin otoritesini korumak için yapacağı baskı ve zulümlerde hem de otoriteyi devirmek için kalkışma halindeki isyancı grupların çıkaracağı karışıklık ve yapacakları saldırılarda milletin göreceği zarar, zalim bir hükümdarın yetmiş yılda vereceği zarardan daha fazladır.

Günümüzde Suriye, Libya ve Irak'ın durumu bunun güzel bir örneğidir. Bu ülkelerin başlarında zalim idareciler olduğu dönemde insanlar belli bir oranda bir sıkıntı yaşıyorlardı. Özgürlükleri kısıtlandığı gibi yöneticilerini de kendi istekleri doğrultusunda seçme imkânları yoktu. Ancak başlarındaki zalimlerin devrildiği 2011 yılından sonra oluşan kargaşa ortamında milyonlarca insan öldürüldü ya da yurtlarından ayrılarak mülteci durumuna düştüler. Bu arada talan edilen malların ve namusların haddi hesabı bulunmuyor. Aradan geçen bunca yıla rağmen hala bir istikrar kurulamadığı gibi insanlar eski dönemi mumla arar oldular.

Sadece Libya'nın durumunu anlatan aşağıdaki alıntı durumu anlatmaya yetmektedir:

*“Arap Baharı sürecinin Libya toplumunda çok önemli travmalara sebep olduğu görülmektedir. Devrim sonrası yaşanan hadiselerin henüz bitmemiş olması, kalıcı bir devlet sistemine geçilmesinin önünde en büyük engeldir. Devrim süresince muhalif gruplar arasında yaşanan bölünmeler ve çekişmelerin sonucunda yeni bir iç savaş olasılığı halen varlığını sürdürmektedir. Kaddafi sonrası hesaplaşma süreci halen bitmemiştir. Yıllar süren etnik, kabileci ve mezhepsel bölünmeler tüm gücüyle ağırlığını koymuştur. Sonuç olarak Libya'nın Arap Baharının tüm yıkıcı yönünü yaşadığı, Kaddafi döneminde ulaştığı refah ve huzur döneminin yanına bile yaklaşamadığı açıkça ortadadır.”*¹⁹⁵

Anlaşıldığı kadarıyla bir imamın mevcut olduğu dönemlerde kimi kötülükler olsa bile buna sabretmek gerektiği hadis-i şeriflerden anlaşılmaktadır. Ancak kişi, bir imamın hiç olmadığı ve sadece çatışan grupların var olduğu bir durumda ise Hz. Peygamber'in tavsiyesi şu şekilde olmaktadır:

¹⁹⁵ Cantürk Caner, Betül Şengül, *Devrimler, Kaos ve İstikrar Arayışları İçinde Libya: Tarihsel ve Yapısal Bir Analiz*, Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi International Journal Of Afro-Eurasian Research 2018-2, s.67-68.

...

(Hz. Huzeyfe): "O zaman ne cemaat ne de imam yoksa?" dedim.

(Hz. Peygamber): *"O takdirde bütün fırkaları terk et (kaç)! Öyle ki, bir ağacın köküne dişlerinle tutunmuş bile olsan, ölüm sana gelinceye kadar o vaziyette kal!" buyurdular.*" ¹⁹⁶

İşte asıl ahkâm değişikliği hadis-i şerifin tasvir ettiği bu durumda yaşanmaktadır. Hadis-i şerifin açıkça ifade ettiği gibi böyle bir durumda yeni bir imam seçme ve ona biat etme sorumluluğu kalkmaktadır.

Tüm Müslümanları temsil eden bir imamın olmadığı dönemlerde neden bir imamın seçilmediği sorusu akla gelebilir. Ancak anlaşıldığı kadarıyla çekişme ve çatışma halindeki tüm grupların derdi otoriteyi ele geçirip kendi liderlerini imam seçtirmektir. Dolayısıyla iktidara gerekirse şiddet kullanarak talip olan bu kadar grup varken kalkıp bir imam seçmeye kalkışmak mevcut gruplara yeni bir grup eklemektir. Çünkü tüm grupların da yapmaya çalıştığı budur ve çatışmanın asıl sebebi de budur. Dolayısıyla böyle bir girişim kaosu arttırmaktan başka bir sonuç doğurmaz.

Mevcut gruplardan biraz daha ehven görüne destek verme seçeneği de ikinci bir ihtimal olarak akla gelebilir. Ancak bu seçenek de birçok yönden başka sakıncalar barındırmaktadır:

Birincisi bu grupların çoğunun gerçekten bir adalet arayışı yoktur. Çoğunun amacı iktidarın kendi ellerine geçmesidir. Hatta zalim bir yönetime karşı çıkanların da amacı çoğunlukla, hukukun hâkim kılınması veya adaletin sağlanması değil, Cevdet Said'in ifade ettiği gibi iktidarı ele geçirip aynı nimetlerden kendilerinin yararlanmasıdır:

*"Hukuk, çatışan iki taraf arasında üçüncü bir şahsiyeti temsil eder. Çatışan iki kutbun dışında yani müstekbirliğini/zorbalığını yitirmekten korkan müstekbir kutbu ile müstekbir olmayı içtenlikli bir arzuyla arzulayan mustazaf kutup dışında üçüncü bir şahıs bulunmazsa, müstekbirin müstekbirliğini ve mustazafın mustazaflığını geçersiz kılacak üçüncü bir taraf ortaya çıkıncaya kadar bu iki kutbun konumları sürekli değiş tokuş edilecektir."*¹⁹⁷

¹⁹⁶ Buhârî, "Fiten", 11, "Menakıb", 25; Müslim, "İmare", 51; Ebû Dâvûd, "Fiten", 1.

¹⁹⁷ Cevdet Said, *Din ve Hukuk*, Tercüme: Abdi Keskinsoy, Pınar Yayınları, İstanbul 2004, s.135.

Dahası birbirine muhalif taraflardan hiçbiri saf bir hakikati temsil etmemektedir. Ya tarafların tamamı zalimdir. Ya da çatışma sebebi dünyevidir. Yani iktidar veya çıkardır. Dolayısıyla böyle bir ortamda bir tarafa destek olmak onların zulümlerine ortak olmak, ya da dünyevi çıkarlarına alet olmaktır. O halde hiçbir tarafa biat edilmemelidir.

Hakikatte toplumu oluşturan fertler belli bir olgunluğa ulaşmadan, insanlar eğitilmeden yaşanacak iktidar değişikliklerinin eskisinden farklı bir sonuç doğurması da mümkün değildir. Hele bu gruplar din adına iktidara talip iseler ve iktidara geldikten sonra din adına zulüm ederlerse bu durumda zarar daha büyük olur. Çünkü o kişilerin şahsında İslam lekelenir, insanlar onlarla beraber İslam'dan da soğurlar. Cevdet Said konu ile ilgili yaşadığı bir tecrübeyi şöyle aktarmaktadır:

“Bizler hala kurtuluşumuzu ihtilalle gerçekleştirebileceğimizi düşünüyoruz. Ancak ben diyorum ki kurtuluşumuz ancak ilimle olacaktır. Cemal Abdunnasır'ın 22 Haziran 1952de Kral Faruk'a karşı gerçekleştirdiği ihtilal döneminde ben Kahire'deydim... Ben o zamandan gerçeğimizi değiştirmek ve sorunlarımızı çözebilmek için ilmin gerekliliğine inanıyordum. Ama insanlar Abdünnasır'ın gelmesine sevindiler ve ona iyimser gözle baktılar. Hatta ondan tüm hayatı değiştirmesini beklediler ama hiçbir şey değiştirmeden gelip geçti. Bundan da öte darağaçları kurup birçok insanı sallandırmıştı. Görülüyor ki ihtilal bir sonuç vermemiştir. Ama ilmi ve marifeti emreden Kur'an'ın yöntemleri takip edilseydi kalıcı ve faydalı sonuçlara ulaşılabilirdi.”¹⁹⁸

Kaldı ki bu grupları kuranların birçoğunun asıl derdi kendini öne çıkarmak, kendi riyasetini kabullendirmektir. Ancak bunu doğrudan söylemek, kabule mazhar olmayacağı için bunu mukaddes bazı değerlerle süslemektedirler.

Özellikle İslam adına ortaya çıkan grupların çoğunlukla “Allah için” değil de zamanla kendilerini din ve mukaddesatla özdeşleştirerek “Allah adına” davranmaya başlamaları ve kendilerine yönelik en ufak bir eleştiriyi dine yapılmış kabul ederek karşılık vermeleri bir başka sorundur.

Kurulan gruplara çoğunlukla toplumda tutunamamış elini uzattığı her iş elinde kalmış insanlar katılır. Gruba böyle olmayanlar da katılır. Ancak saf dini duygularla

¹⁹⁸ Cevdet Said, *Değişim Rüzgarları*, Pınar Yayınları, Çev: Muzaffer Marangozoğlu, İstanbul 2005, s.23-24.

bu gruplara katılanların toplumla bağları hala mevcut olduğu için diğerleri kadar gruba bağlı başka bir ifade ile fanatik görünemezler. Böyle olmayınca da grupta pasif pozisyonlarda kalırlar. Fanatikler ise en önemli konumları ele geçirerek belki bilinçli belki de bilinçsiz tutunamadıkları toplumdan intikam almaya çalışırlar.

Kitle hareketlerine katılanların özellikleri ile ilgili Erich Hoffer (ö. 1983) şöyle der:

“Hayatlarını tamiri imkânsız şekilde kötü bulan kişiler, kişisel yükselmede değerli bir amaç bulamazlar... Kökü kendi içlerinde olan hiçbir şey iyi ve yüce olamaz. Onların en içten gelen arzuları yeni bir hayattır, yeniden dünyaya gelmek gibi veya buna imkân olmadığına göre, kutsal bir amacın kimliğini kişiliklerine katmak yoluyla yeni bir güven, umut, değer ve övünme duygusuna sahip olmaktır. Aktif bir kitle hareketi onlara her ikisini de vaat eder. Eğer bu kişiler kitle hareketine aktif olarak katılırlarsa, hareketin kolektif bünyesi içinde yeni bir hayata kavuşmuş olurlar; sempatican durumunda kalsalar bile yine de hareketin mücadeleleri, başarıları ve ideallerinin birer taraftar olarak kendilerine güven, amaç ve övünme duygusu oluştururlar.”¹⁹⁹

En iyi niyetli gruplar bile uzun bir zaman isteyen toplumun eğitilmesi, değişim için bir alt yapının oluşması aşamalarını atlamakta ve bir an önce asıl hedefleri olan iktidara ulaşmak için şiddet ve kaos üretmekten çekinmemektedir.

Cevdet Said, Mevdûdî’den (ö. 1979) aktararak şöyle demektedir:

“Mevdûdî şöyle der: Sakın ola ki hedeflerinize ulaşmak için gizli cemiyetler kurmayın ve ortamı değiştirmek için şiddet kullanmayın; zira bu da acelecilikten ve hedefe en kısa yolla varmaya çalışmaktan başka bir şey değildir. İyi bilin ki bu metot, diğer bütün metotların en çok zararlı ve sonuç itibarıyla en kötü olanıdır. Onun için siz davanızı aleni bir metotla yaymaya ve en geniş çerçevede insanların akıl ve kalplerini ıslah etmeye çalışın.”²⁰⁰

Kısacası bu gruplara katılmak toplumda var olan karmaşayı derinleştireceğinden ve kişiyi grupların çatısı altında günah ve düşmanlığa sürükleyeceğinden onlara katılmamak gerektiği hadis-i şerifte açıkça ifade edilmiştir. Her bir grubun zaten kendi imam adayı olduğu için bu karmaşık ortamda bir imam

¹⁹⁹ Hoffer, *Kesin İnançlılar*, s.16-17.

²⁰⁰ Cevdet Said, *Ademoğlunun İlk Mezhebi*, Pınar Yayınları, İstanbul 2000, s.107.

belirlemeye çalışmak da mevcut gruplara yeni bir grup eklemek dışında bir sonuç vermeyeceğinden hadis-i şerifte bunun yapılmasının emredilmediği görülmektedir.

O halde fitne ortamlarında imam tayini mükellefiyeti düştüğü gibi, kişi, hiçbir otoriteye biat etmeden tek başına bir yere çekilme imkânı bulursa bu imkânı kullanarak, boynunda bir biat olmadan hayatını devam ettirebilecektir. Oysa normal zamanlarda bunun caiz olmadığını yukarıda görmüştük.

4.2. Emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker Görevi

4.2.1. Normal Hallerdeki Hüküm

Maruf ve münker kavramlarının kökeni ile ilgili Mustafa Çağrıcı şöyle demektedir:

“Arapçada “bilmek, tanımak, düşünerek kavramak” anlamındaki ‘îrfan’ kökünden gelen maruf, sözlükte “bilinen, tanınan, benimsenen şey” manasına gelir. “Bir şeyi bilmemek, bir şeyin zor ve sıkıntılı olması” gibi anlamlar taşıyan nükır veya nekâret kökünden gelen münker ise “tasvip edilmeyen, yadırganan, sıkıntı duyulan şey” demektir.

Kur’an’da ve hadislerde diğer birçok terim gibi maruf ve münkerin de kısmen eski anlamlarını korumakla birlikte kapsamlarının genişlediği görülmektedir. Bu kaynaklarda iyi ve doğru olarak kabul edilen inanç, düşünce ve davranışlara tek kelimeyle işaret edilmek istendiğinde en çok maruf kelimesi; yanlış, İslâm dinine yabancı, Müslüman toplum tarafından yadırganan inanç, düşünce ve davranışlar için de -bazan fahşâ ile birlikte- münker kelimesi kullanılmaktadır.”²⁰¹

Bu anlamlardaki marufu emretmek ve münkeri engellemek Müslümanlara görev olarak yüklenmiştir.

Kuran’ı Kerim’e bakıldığında müminlerin en mümtaz vasıflarından birinin, “iyiliği emir ve kötülükten nehiy” olduğu görülür:

*“Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.”*²⁰²

*“Mümin erkeklerle mümin kadınlar da birbirlerinin velileridir. Onlar iyiliği emreder, kötülükten alıkoyarlar.”*²⁰³

*“Yavrucuğum! Namazı kıl, iyiliği emret, kötülükten vazgeçirmeye çalış, başına gelenlere sabret. Doğrusu bunlar, azmedilmeye değer işlerdir.”*²⁰⁴

Bu görevi terk edip birbirlerini kötülükten nehyetmeyenler ise kınanmaktadır:

²⁰¹ Mustafa Çağrıcı, “Emr-i Bi'l-Maruf Nahy-i Ani'l-Münker”, DİA, XI, 138-141.

²⁰² Ali İmran 3/104.

²⁰³ Tövbe 9/71.

²⁰⁴ Lokman 31/17.

“Onlar, işledikleri kötülükten, birbirini vazgeçirmeye çalışmazlardı. Andolsun yaptıkları ne kötüdür!”²⁰⁵

Bununla beraber sadece zalimlere isabet etmekle kalmayan umumi bir fitneden sakındırılmış; bir anlamda toplumdaki kötülüğe sessiz kalmanın herkesi içine alacak bir azaba yol açacağı uyarısında bulunulmuştur.

“Bir de öyle bir fitneden sakının ki o, içinizden sadece zulmedenlere erişmekle kalmaz (umuma sirayet ve hepsini perişan eder). Biliniz ki, Allah'ın azabı şiddetlidir.”²⁰⁶

“İçlerinden bir topluluk: "Allah'ın helâk edeceği yahut şiddetli bir şekilde azap edeceği bir kavme ne diye öğüt veriyorsunuz?" dedi. (Öğüt verenler) dediler ki: Rabbinize mazeret beyan edelim diye bir de sakınırlar ümidiyle (öğüt veriyoruz). Onlar kendilerine yapılan uyarıları unutunca, biz de kötülükten men edenleri kurtardık, zulmedenleri de yapmakta oldukları kötülüklerden ötürü şiddetli bir azap ile yakaladık.”²⁰⁷

Tüm bu ayet-i kerimelerden, iyiliği emir ve kötülüğü nehyin tüm Müslümanlara yüklenmiş önemli bir sorumluluk olduğu sonucuna varılır.

Hadis-i şerifte de emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker görevi tüm Müslümanlara yüklenen bir vecibe olarak ifade edilmiştir:

“Sizden kim bir kötülük görürse onu eliyle değiştirsin; buna gücü yetmezse diliyle onun kötülüğünü söylesin; buna da gücü yetmezse kalbiyle ona buğzetsin. Bu ise imanın en zayıf derecesidir.”²⁰⁸

Kurtûbî (ö. 671/1273), konu ile ilgili ayet-i kerime ile hadis-i şerif aktardıktan sonra Müslümanların icmasını İbn Abdilber'den (ö. 463/1071) şöyle aktarır:

“Müslümanlar, gücü yeten her kişinin, eğer münkeri değiştirdiğinden dolayı kınamaktan başka bir şeyle karşılaşmayacak ve bu ona eziyet etmek noktasına varmayacaksa, gücü yeten her kimsenin o münkeri değiştirmesinin vacip olduğu üzerinde icma etmişlerdir.”²⁰⁹

²⁰⁵ Maide 5/79.

²⁰⁶ Enfal 8/25.

²⁰⁷ Araf 7/164-165.

²⁰⁸ Müslim, “İman”, 78; Tirmizî, “Fiten”, 11; Nesâî, “İman”, 17; İbn Mâce, “Fiten”, 20.

²⁰⁹ Kurtubî, *el-Cami*, IV, 148-152.

Fakihler de iyiliği emir ve kötülüğü nehyin tüm Müslümanlar üzerinde vacip olduğunu söylemişlerdir.

İmam Serahsi (ö. 483/1090), *el-Mebsut* adlı eserinde bunun tüm Müslümanlar üzerine vacip olduğunu açıkça ifade etmiştir.²¹⁰

Maliki fakihi es-Sâvî (ö.1241/1825) de kalp ile buğz etme yönüyle bu görevin aynı bir farz olduğunu söylerken, dil ile ikaz ve el ile düzeltme yönüyle bunun kudret şartına bağlı bir görev olduğunu ifade etmiştir.²¹¹

İmam Maverdi (ö. 450/1058) de Savi'nin açıklamalarına benzer bir açıklamada bulunarak iyiliği emredip kötülükten engelleme görevinin kamu otoritesinin bu iş için görevlendirdiği muhtesipler üzerine aynı bir farz olduğunu diğerleri üzerinde ise kifai bir farz olduğunu söylemiştir.²¹²

İmam Süyûtî (ö. 911/1505), iyiliği emredip kötülüğü nehyetme görevinin zorunlu bir görev olduğunu ifade ettikten sonra muhatabın yapılacak uyarıyı kabul etmeyeceğinin bilinmesi halinde bile görevin ifa edilmesi gerektiğini söylemiştir.²¹³

Hakeza Hanbeli fakihi İmam Buhûtî (ö. 1051/1641) de bu görevin farzı kifaye olduğunu ifade etmiştir.²¹⁴

Sonuç itibariyle normal zamanlarda emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker görevinin kesinlikle yerine getirilmesi gereken bir vecibe olduğu anlaşılıyor. Kaldı ki bunun terki ile ilgili tehditler de mevcuttur. Hz. Ebu Bekir'in (ö. 13/634) (r.a.) aşağıdaki ikazı bunun yeterli delilidir:

“Siz şu ayeti (Maide 5/105) okuyor ve onu doğru olmayan bir şekilde tevیل ediyorsunuz. Hiç şüphesiz ben de Resulullah'ı (s.a.v.) şöyle buyururken dinledim: *“Muhakkak ki insanlar, zalimi gördükleri takdirde, eğer onun ellerini tutup onu zulümden çekmez iseler, aradan fazla bir zaman geçmeksizin Allah kendi nezdinden onların hepsini kuşatacak bir azap gönderir.”*²¹⁵

²¹⁰ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî (ö. 483/1090), *el-Mebsut*, I-XXXI, Darü'l-Fikr, Beyrut 1421/2000, X, 224.

²¹¹ Ahmed b. Muhammed es-Sâvî el-Mâlikî el-Halvetî (ö. 1241/1825), *Haşiyetü's-Savî ala's-Şerhi's-Sağîr*, I-IV, Darü'l Mearif, Kahire t.y, IV, 734.

²¹² Maverdî, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, 315.

²¹³ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505), *el-Havi li'l-Fetava*, I-II, Darü'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 1421/2000, I, 280.

²¹⁴ Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn el-Buhûtî (ö. 1051/1641), *Keşşafü'l-Kina'an Metni'l-İkna'* I-VI, Darü'l-Fikir, Beyrut 1402/1982, III, 34.

²¹⁵ Ebu Dâvud, “Melâhim”, 17; et-Tirmizî, “Fiten”, 8; İbn-i Mâce, “Fiten”, 20

4.2.2. Fitne Esnasındaki Hüküm

Yukarıdaki hükmün aksine fitne esnasında durum değişmekte ve bu görevle ilgili farklı emirler görülmektedir. Bu değişimi yansıtan delillerden biri aşağıdaki ayet-i kerimedir:

*“Ey iman edenler! Siz kendinize bakın. Siz doğru yolda olunca sapan kimse size zarar veremez.”*²¹⁶

Bu ayet-i kerimenin tefsirinde İbn Kesir (ö. 774/1373), Abdullah bin Mesud (ö. 32/652-53) ve Abdullah bin Ömer’den (ö. 73/693) çeşitli rivayetler nakletmekte ve ikisinin de bu ayet-i kerimenin ileriki bir dönemde; emr-i bi’l-maruf ve nahy-i ani’l-münker’in fayda vermediği bir zaman için geçerli olduğunu söylediklerini aktarmaktadır:

“Adamın biri Abdullah bin Mesud'a ‘Siz kendinize bakın. Siz doğru yolda olunca; sapan kimse size zarar veremez’ ayetini sordu. Abdullah bin Mesud dedi ki:

Bunun zamanı şimdi değildir, bugün bu (iyiliği emir ve kötülüğü nehiy) makbuldür. Ancak (bu ayetin uygulama) zamanının gelmesi yaklaşmış olabilir. Siz o zaman, iyiliği emredersiniz size şöyle ve şöyle yapılır veya söylediğiniz dinlenmez, dedi. İşte o zamanda “Siz kendinize bakın. Siz doğru yolda olunca sapan kimse size zarar veremez” ayeti ile amel edilir.”²¹⁷

İbn Kesir, İbn Mesud’dan başka bir rivayet daha aktarır ve bu ikinci rivayette İbn Mesud, şu açıklamayı yapar:

*“Kalpleriniz bir, arzularınız bir olduğu sürece; bölük bölük parçalanmadığınız, birbirinizin acısını birbirinize tattırmadığınız müddetçe; iyiliği emredip kötülükten engelleyin. Ancak kalpler parçalanıp, hevesler ayrıldığı ve siz parça parça olduğunuz, birbirinizin acısını tattığınız zaman; herkes kendi nefsiyle baş başadır. İşte o zaman, bu ayetin uygulama vakti gelmiştir.”*²¹⁸

İbn Kesir, Abdullah bin Ömer’in (r.a.) de bu görüşte olduğuna dair iki rivayet aktarır. Bunlardan biri şu şekildedir:

²¹⁶ Maide 5/105.

²¹⁷ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfî (ö. 774/1373), *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm* I-VIII, Daru Tayyibe, Riyad 1420/1999, III, 213.

²¹⁸ İbn Kesir, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm*, III, 214.

“Abdullah bin Ömer'e; bu günlerde biraz otursan; emir ve nehiyde bulunmasan, denildi. Çünkü Allah Teâlâ “Siz, kendinize bakın. Siz doğru yolda olunca sapan kimse size zarar veremez” buyuruyor, dediler. Abdullah bin Ömer dedi ki:

“Bu ne benim, ne de arkadaşlarım hakkında nazil olmuştur. Çünkü Resulullah (s.a.v.): “*Dikkat edin, görenler görmeyenlere tebliğ etsin*” buyurdu. Biz görenleriz, siz de görmeyenlersiniz. Bu ayet, bizden sonra gelecek bir topluluk hakkındadır. Eğer onlara emir ve yasaklar söylenirse; onlar bunu kabul etmezler.”²¹⁹

Kurtubî, ayetin tefsiri bağlamında daha farklı görüşlerle beraber aşağıdaki görüşü de aktarır:

“*Ayet-i kerime, öğüt vermenin kendilerine hiç bir fayda sağlamadığı hevâ ehli kimseler hakkındadır. Sen bir topluluğun öğüdünü kabul etmeyeceklerini, aksine onu hafife alıp kötülüklerini açıktan yapacaklarını bilecek olursan, sesini çıkarma.*”²²⁰

Râzî (ö. 606/1210), bu ayet-i kerimenin iyiliği emir ve kötülükten nehiy görevini düşürmediği görüşünde olmakla beraber aşağıdaki ihtimal halinde bu görevin sakıt olacağını söylemiştir:

“*Ayet, insanın, iyiliği emredip kötülükten sakındırması durumunda, kendisi veya namusu yahut malı hususunda endişe duyması haline mahsustur. İşte bu durumda kişi kendisine bakar; ona, sapitanın sapıklığı, cahilin de cehaleti zarar veremez.*”²²¹

Yukarıdaki ayet-i kerimenin tefsirini vazıh bir şekilde açıklayan bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmaktadır:

Ebu Ümeyye eş-Şâbânî anlatıyor: “Ey Ebu Salebe! Bu ayet (Maide 5/105) hakkında ne dersin?” Ebu Salebe: “Gerçekten bunu iyi bilen birine sordun: Zira ben aynı şeyi Resulullah’a (s.a.v.) sormuştum. Demişti ki: *Marûfa emredin münkerden de sakındırın! Ancak ne zaman uyulan bir cimrilik, takip edilen bir heva, ahirete tercih edilen bir dünyalık görüp, görüş sahiplerinin kendi görüşlerini beğendiklerini görürsen o zaman kendine bak, insanlarla uğraşmayı bırak. Zira (bu safhaya gelince)*

²¹⁹ İbn Kesir, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, III, 214.

²²⁰ Kurtubî, *el-Camî*, VI, 469.

²²¹ Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberîstânî (ö. 606/1210), *Tefsir-i kebir mefâtihu'l-gayb XXIII*, Çev: Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Suat Yıldırım, Akçağ Yayınları, Ankara 1988, IX, 258-259.

önünüzde sabır günleri var demektir. O günler avuçta ateş tutmak gibi (sıkıntılı)dır.”²²²

Tirmizî’nin hasen - garip, Elbânî’nin de zayıf, ancak bazı bölümlerinin sahih²²³ dediği bu hadisin şerhi ile ilgili Tahavi (ö. 321/933), *Müşkilü’l Asâr*’da şöyle demektedir:

“Hadisin baş tarafı emr-i bi’l-maruf ve nahyi ani’l-münker’in önemini teyit etmektedir. Ancak Hz. Peygamber’in tasvir ettiği ortam yaşandığında bu görev düşmektedir. Çünkü bu ortamda bu görevin ifası bir fayda vermeyeceği gibi görevin ifası için yeterli bir güç de bulunmayacaktır. İşte bu ortamda kişi sadece kendisi ile ilgilenecek, başkalarını bırakacaktır. Hem başkalarının sapması da ona zarar vermeyecektir.”²²⁴

Aynı durumu anlatan başka bir hadis-i şerif de şu şekildedir:

Abdullah b Amr b As (ö. 65/684-85) anlatıyor: "Resulullah (s.a.v.), parmaklarını kenetledi ve dedi ki:

"Ey Abdullah İbnu Amr! Ahidleri bozulup şöyle karmakarışık hale gelen bir kısım ayak takımı (hezele) kimselerle baş başa kalırsan ne yaparsın?"

"Ne yapmamı tavsiye edersiniz, Ey Allah'ın Resülü!" dedim. Buyurdular ki:

"Güzel bulduğun şeyi yaparsın, kötü bulduğun şeyi de terk edersin. Kendi yakınlarının (hallerini düzeltmeye) yönelirsin. O hezele takımı (ile de), onların toplulukları ile de (uğraşmayı) terk edersin.”²²⁵

Bu hadis-i şeriflerden anlaşıldığı kadarıyla toplumsal yapıya İslami ilkelerin hâkim olduğu, iyiliğe destek olan, kötülükten sakındırmada yardımlaşan insanların bulunduğu bir ortamda iyiliği emredip kötülükten nehyetme görevi tüm Müslümanların yerine getirmesi gereken bir sorumluluk olur. Çünkü bunun ihmali toplumu felakete götürür.

²²² Ebû Dâvûd, “Melahim”, 17; Tirmizî, “Tefsir”, Mâide; İbnu Mace, “Fiten”, 21.

²²³ Nasırüddin Elbânî, *Daifi Süneni Tirmizî*, 320, Mektebetü’l-Mearif li’n-neşr ve’t-Tevzi’, Riyad 1420/2000.

²²⁴ Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdi el-Hacrî el-Mısri et-Tahâvî (ö. 321/933), *Şerhu Müşkilü’l-asâr*, I-XV, Tahkik: Şuayb el-Arnâvut, Müessesetü’r-Risale, Beyrut 1408/1987, III, 215.

²²⁵ Buhârî, “Salat”, 88, “Fiten” 13; Ebû Dâvûd, “Melahim”, 17; İbnu Mâce, “Fiten”, 10.

Şayet toplumsal yapıya gayri İslami ilkeler hâkim olur, kötülükler çoğalıp toplum yönetimini ele geçirir ve yapılan hayırlı bir işe insanlar destek olmaz ise artık insanın asıl meşguliyeti kendisi olmalı, başkasıyla ilgilenmemelidir.

Başka bir hadis-i şerifte o fitne ortamında mümkün olduğunca hareketten uzak, bir yerde pasif davranma tavsiye edilmektedir. Hatta ne kadar sakin kalabilirse kişi o kadar hayırlı olacaktır:

*“Fitne zamanında yürüyen koşandan, duran yürüyenden, oturan ayakta dikilenden, yatan oturandan, uyuyan yatandan daha hayırlıdır.”*²²⁶

Yine farklı bir hadis-i şerifte böyle bir ortamda evde kalıp dışarı çıkmama hususu mübalağa ile tavsiye edilmekte ve evinizin demirbaşları olun, denilmektedir:

Ebu Davud (ö. 275/889), yukarıdaki hadise benzer bir hadisin içinde ‘koşandan’ kelimesinden sonra şu ziyadeyi kaydetmiştir: “Yanıdakiler, ‘Bize ne emredersiniz (ey Allah'ın Resulü)?’ dediler. ‘Evinizin demirbaşları olun!’ buyurdu.”²²⁷

İbn Hacer (ö. 852/1449), *Fethü'l-Bârî*'de bu hadisin şerhi bağlamında fitne ortamında yapılacaklarla ilgili görüşleri aktarmaktadır.

Kendisi bu hadis-i şeriflerde fitneden uzak tutma ve ona karışmaktan sakındırma olduğunu çünkü fitnenin zararının onunla ilişki oranında olduğunu söyledikten sonra fitne ile kast edileni şöyle anlatır: *“Fitneden kasıt da haklı ile haksızın birbirinden ayırtılamadığı grupların mülk/iktidar talebi sebebiyle yaptıkları çatışmadır.”*²²⁸

Daha sonra İbn Hacer, Taberî'den (ö. 310/923), aktararak böyle bir ortamda yapılacaklarla ilgili üç görüş sıralamaktadır.

İlk görüştekiler bu hadis-i şeriflerden genel bir hüküm çıkararak Müslümanlar arasındaki her türlü savaşta bu tavrı takınmak gerektiğini söylemişlerdir. Sad bin Ebi Vakkas (ö. 55/675), Abdullah bin Ömer (ö. 73/693), Muhammed bin Mesleme (ö. 43/663) ve Ebu Bekre (ö. 51/671) bu görüşte olanlardandır.²²⁹

²²⁶ Buhârî, “Fiten”, 9; Müslim, “Fiten”, 10, 13; Tirmizî, “Fiten”, 29; Ebû Dâvûd, “Fiten”, 2.

²²⁷ Ebû Dâvûd, “Fiten”, 2.

²²⁸ İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, III, 3163.

²²⁹ İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, III, 3163. Çalışmanın çeşitli yerlerinde adları geçen bu sahabeier özellikle Hz. Ali (r.a.) ve Muaviye arasında tarafsız kalmışlarsa da bu ihtilafın fitne diye nitelendirilmesi doğru olmaz. Sıffin savaşında ashabın kahir ekseriyeti Hz. Ali'nin yanında saf tutmuşlardır. Bununla beraber özellikle Hz. Ammar bin Yasir'in (r.a.) Muaviye ordusu tarafından şehit edilmesi sebebiyle

İbn Hacer, fitneden el çekilmesi gerektiğini söyleyen bu ilk görüş sahiplerinin konunun ayrıntısındaki ihtilaflarını da yine Taberi'den aktarır: Bunlardan kimisine göre bu esnada insanın evine kapanması gerekirken kimine göre kişi, muhakkak fitne beldesinden ayrılmalıdır. Yine kimine göre bu esnada kişiye bir saldırı olursa kişi öldürülse bile buna karşılık vermemeliyken, kimine göre ise kendisine yapılan bir

Hiz. Ali'nin haklı, Muaviye'nin de meşru halifeye isyan eden bağı olduğu açıkça ortaya çıkmıştır. Çünkü Hiz. Peygamber (s.a.v.), Hiz. Ammar'a "Seni bağı bir topluluk öldürecek" (Müslim, "Fiten", 18) diye buyurmuştur. Ehl-i sünnetin görüşü de Hiz. Ali'nin karıştığı tüm savaşlarda kendisinin haklı diğerlerinin haksız olduğu şeklindedir. Beyhakî, Hiz. Ali ile savaşan tüm grupların haksız olduğunu söyleyip İmam Şafii ve diğer meşayihimiz bu görüştedir, der. (Bkz. *el-İtikad ve'l-Hidaye ila Sebil'ir-Reşad*, Darü'l Afakü'l-Cedide, Beyrut 1401, s.375). İbn Kesir de "Ammar'ın öldürülmesi ile anlaşılmalıdır ki Hiz. Ali haklıdır, Muaviye de bağıdır" der. (Bkz. *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, I-XV, Çev: Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 2017, VII, 430). Nitekim yukarıda ismi geçen sahabilerin Hiz. Ali'ye destek vermemesinin sebebi Hiz. Ali ile Muaviye arasında kararsız kalmaları değildir. Nitekim Muaviye'nin onlara mektup yazarak Hiz. Osman'ın (r.a.) katillerinin cezalandırılması için onlardan destek istemesi üzerine ona yazdıkları cevaplarda bu tavırları net bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu cevabi mektupları Ahmet Cevdet Paşa'nın tarihinden olduğu gibi aktarmak konunun anlaşılması açısından faydalı olacaktır.

Sad bin Ebi Vakkas'ın (r.a.) Muaviye'nin mektubuna cevabı:

"Mektubun okundu, manası anlaşıldı. Beni yanlış bir yola çağırdığın belli oldu. Bilesin ki: Ben Ali ile asla vuruşmam. Onun aleyhinde seninle birleşmem. Ben Müslümanlar arasında çıkan karışıklıktan sakınıp, Allah'tan korkarak bir köşeye çekilip viran evime çekilmişim. Talha ve Zübeyr de Ali aleyhine çıkmasaydılar haklarında hayırlı olurdu. Yüce Allah onların hatalarını affetsin vesselam."

Muhammed bin Mesleme'nin (r.a.) cevabi mektubu:

"Benim fikrimce anlaşıldı ki, senin maksadın mülk ve saltanattır. Yoksa Osman'ın aleyhinde bulunanlardan öç almak değildir. Bilesin ki ben seni asla Ali'ye tercih etmem. Senin hatırın için onun aleyhinde bulunmam. Ey Muaviye! Osman'ın Halifeliği zamanında bir karışıklık yüz göstermeye başladı. Gördüm ki onun giderilmesine güçlü değilim. Benim gibi adamların öğüdü yararlı değildir. Hemen kılıcımı kıldım, yalnızlık köşesine çekildim. Kendi çabalarının yararlı olmayacağını anlayan ashabdan bir topluluk da bir köşeye çekilmek hususunda bana arkadaş oldular. Şaşılır ki Osman'ın kuşatıldığı zaman kaç kere yardım yolunda Şam'a haberler gönderildi. Sen de bunun üstesinden gelebilecek güçteyken yardımda ağır davrandın ve anlamazlıktan geldin. Velinimetinin nimet hakkını yerine getirmedin. Düşmanları ona üstün olur ve meydan sana kalır, sen de emeline erersin sandın. Şimdi onun kanını isteyip dâvasını gütmek bahanesiyle hükümet tacını başına giymek istiyorsun."

Abdullah bin Ömer'in cevabi mektubu:

"Mektubun erişti, mânâsı anlaşıldı. Şaşıyorum ki benim sana bağlanmamı istiyorsun. Ensar ve muhacirler ile vuruşmaya kıskırtıyorsun. Kesin olarak belli oldu ki senin Osman'ın kanını istemekten maksadın mevki ve makamdan başka bir şey değildir. Ali tarafını bırakıp da senin hükmüne mahkûm olurum zannında bulunman büyük hatâdır. Aklınca Ali'ye karşı olmak sebebiyle bir köşeye çekilmişim zannında bulunman da bir başka hatâdır. —Allah korusun— ben Ali'ye karşı gelip ve onunla inatlaşmam. Ey Muaviye! Bilesin ki: Ben Müslümanlar ile vuruşmaktan geri durmuş isem de, içimden Hiz. Ali ile birlik içindeyim. Bir tarafı seçecek olursam Ali, önde gelir. Çünkü onun İslâm'da değeri pek büyüktür ve Allah'ın yanında mertebesi yücedir. Halifelige en uygundur. Ashabın en üstünüdür ve Resûlullah'a herkesten daha yakındır. Ancak Müslümanlar üzerine kılıç çekmek tabiatıma aykırı olduğu için bir köşeye çekilmişim. (Bkz. *Kıssası Enbiya ve Tarihi Hulefa Peygamberler ve Halifeler Tarihi I-II*, Sadeleştirilen: Metin Muhsin Bozkurt, Çıra yay, İstanbul, c.1, s.432)

Kaldı ki Abdullah bin Ömer'in Hiz. Ali'nin yanında savaşmadığı için sonradan pişmanlık duyduğu da sabittir. (Bkz. Yaşar Kandemir, "Abdullah bin Ömer", DİA, c.I, s.126-128).

hücumda kişi nefsin, malını ve ehlini korumak için meşru müdafaada bulunmalıdır. Bu esnada öldürse ya da öldürölse de mazurdur.²³⁰

İkinci görüşe göre; şayet bir grup, Müslümanların meşru otoritesi olan imama karşı ayaklanırsa imam da onlarla savaşıma kararı alırsa bu savaşta imama yardım etmek vaciptir. Yine iki grup çatıştıklarında haklı ile haksız belli ise haklıya yardım edip, haksızı durdurmak vaciptir. Taberi, bu ekser ulemanın/cumhurun görüşüdür, der.²³¹

Üçüncü görüş sahipleri şöyle demişlerdir: Şayet Müslümanların bir imamı yoksa Müslümanlar arasındaki hiçbir çatışmaya taraf olunmaz. Çok sayıda hadis-i şerifin bunu desteklediğini söyleyen Taberi, bu görüşün sahibi olarak Evzai'yi zikreder.²³²

Taberi'nin kendi görüşü ise şudur: *“Fitnenin aslı imtihandır. Münkeri reddetmek de gücü yeten herkes üzerine bir vecibedir. Kim haklıya yardım ederse isabetli davranır ve kim haksıza yardım ederse hata işler. Ancak eğer haklı ile haksız birbirinden ayrılamıyorsa işte o zaman savaştan el çekmek gerekmektedir.”*²³³

Son olarak İbn Hacer, bu hadis-i şeriflerin ahir zaman dönemine has olduğu şeklindeki bir görüşü aktararak çünkü o dönemde savaşlar sadece mülk/iktidarı ele geçirmek için yapılacaktır, der ve buna işaret eden hadis-i şerifler olduğunu söyler.²³⁴

İbn Hacer, bir sayfalık bir metin içinde fitne ile ilgili tüm görüşleri özet de olsa aktarmıştır aslında. Burada uç görüşler olsa bile nerede ise tüm tarafların kabul edeceği görüş -ki bu cumhurun da görüşüdür – şudur: Şayet Müslümanlar cemaatinin bir imamı yoksa ve mülk/iktidar için çeşitli gruplar çatışma halinde ise bunlardan el çekilir ve elden geldiğince pasif bir konuma girilir. Fitne şehrinin terk etmekle bundan kurtulma imkânı olursa terk edilir. Yok, bu imkân yoksa kişi bundan sakınacağı bir yere çekilir. Hiç biri mümkün olmazsa kişi evine çekilir. Başka bir hadis-i şerifte bu durum daha net bir şekilde izah edilmiştir:

²³⁰ İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, III, 3163.

²³¹ İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, III, 3163.

²³² İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, III, 3163.

²³³ İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, III, 3163.

²³⁴ İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, III, 3163.

Abdullah İbn Mesud (ö. 32/652-53), Hz. Peygamber (s.a.v.) ile aralarında geçen bir diyalogu şöyle aktarır:

"Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şöyle söylediğini işittim: *"İleride fitne çıkacak, o zaman uyuyan uzanandan hayırlıdır; yatan oturandan hayırlıdır; oturan ayakta durandan hayırlıdır; ayakta duran yürüyenden hayırlıdır; yürüyen koşturandan (atlı) hayırlıdır. Fitnede savaşanların hepsi ateştedir."* Ben:

"Ey Allah'ın Resulü, bu söylediğin fitne ne zaman olacak?" dedim.

"Bu, dedi, *eyyamu'l-herçtir (fitne ve kargaşa günleri)*." Ben tekrar:

"Eyyamü'l-herç ne zaman olur?" diye sordum. Dedi ki:

"Kişi arkadaşına itimat etmediği zaman."

O güne erişecek olsam bana ne emredersin?" dedim.

"Nefsini, elini geri tut ve mahallene gir" dedi. Tekrar sordum:

"Ey Allah'ın Resulü, eğer mahalleme de girerse ne yapayım?"

"Evine gir" dedi. Ben tekrar:

"Ya evime de girerse?" dedim.

*"O takdirde mescidine (evinde namaz kıldığın bölüme) gir ve şöyle yap" -dedi ve sağ eliyle bileğinden tutarak- ilave etti: "Bu halde ölünceye kadar, "Rabbim Allah'tır" de."*²³⁵

Böyle bir ortamda kişi sadece kendi ve ailesi ile ilgilenmeli, diğer görevleri ve özellikle de iyiliği emir ve kötülüğü nehiy görevini bırakmalıdır. Çünkü iyiliği emir ve kötülüğü nehiy görevini yapması için gerekli şartlardan hiçbiri mevcut değildir.

Âlimler, kişinin iyiliği emredip, kötülükten engellemesi için bazı şartlar söylemişlerdir. *el-Fitnetu ve Asâruha el-Mudem mire* adlı eserde bu şartlar şöyle sıralanmıştır:

1- Yapılması emredilecek husus ile kendisinden sakındırılacak husus iyice bilinmelidir. Yani kişi emrettiği şeyin İslam'a göre yerine getirilmesi gereken bir vecibe olduğunu ya da engellediği şeyin İslam'a göre sakınılması gereken bir haram olduğunu bilmesi gerekir.

²³⁵ Ebû Dâvûd, "Fiten" 2; Ahmed, *Müsned*, IV, 408; Darimi, "Mukaddime", 38.

2- Kişi, emredip, engelleme hususunda bir kudrete sahip olmalıdır. Başka bir ifade ile yaptığı iş sebebiyle kendisi, ailesi, malı veya başkalarının zarar görmeyeceğini bilmelidir.

3- Bu görevi yerine getirdiği için mevcut kötülükten daha büyük bir kötülüğe yol açmamalıdır. Tabi burada da İslam'ın ölçüsünü esas almalı, kendi nefsi arzularını ölçü yapmamalıdır.

Bu madde çerçevesinde şayet bu görevi yapması sebebiyle daha büyük bir maslahatı kaçırarak ya da daha büyük bir kötülük ortaya çıkacaksa bu görevi yerine getirmemelidir. Hatta buna rağmen bu işe girişirse günahkâr olur.

Şayet görevi yerine getirecek kişi açısından bu işin maslahatı ile yol açacağı mefsedet eşit seviyede olursa iyiliği emredip kötülükten sakındırmaktan vazgeçmelidir. Çünkü fıkhi kaideye göre “Mefsedeti def”, maslahatı celbetmekten evladır.”

Şayet bu görevi ifa edecek kişi emirde bulunmasının mı yoksa susmasının mı daha faydalı olacağı konusunda bir karara varamıyorsa yine de susacaktır. Ta ki onda bir tarafa doğru güçlü bir kanaat hâsıl oluncaya kadar bekleyecektir.

4-Adalet, imamın izni ve emirde bulunmakla münkerin ortadan kaldırılması şartı. Bu şartlar âlimler arasında tartışılmıştır. İlim ehlinin tercih ettiği görüş, bu şartların olmadığıdır. Yani görevi ifa edecek şahıs, adaletli olmak, imamın iznini almak ve yaptığı görev ile münkerin ortadan kaldırılacağını bilmek zorunda değildir.²³⁶

İmam Gazzâlî de *İhyâ-ü 'Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde bunun şartlarını dile getirmiş ve yukarıdaki şartlara benzer şartlar söylemiştir. Bu şartlar fitne ortamı için tek tek ele alındığında görülecektir ki aslında fitne esnasında iyiliği emredip kötülükten engellemek için hiçbir şart tam anlamıyla mevcut değildir. Bu şartların fitne ortamında mevcut olup olmadıklarını ayrı ayrı ele alalım:

1-Yapılması emredilecek husus ile kendisinden sakındırılacak husus iyice bilinmelidir.

Fitne ortamının özellikleri bölümünde anlattığımız gibi bu dönemin önemli özelliklerinden biri hakkın belirsizleşmesidir. Yani hak ile batılın net olarak

²³⁶ Ahmet bin İbrahim bin Ahmet, *El-Fitnetu ve Asaruha el-Mudemmmire*, Daru Leyna, Demenhur (Mısır) 1425/2004, s.274-275.

birbirinden ayrılamamasıdır. Elbette ki dinde zorunlu olarak bilinen hususlar yine bilinecektir ancak çoğunlukla müdahale edilmesi gereken yani emredilip engellenmesi gereken sosyal hadiseler, olgular ve gruplar ile ilgili net bir karara varmak bu dönemde zorlaşacaktır. Hz. Huzeyfe'nin (r.a.) ifadesi bu durumu açıkça ifade etmektedir:

*“Hayrı ve şerri kalbine arz edip, fakat ayırt edemediğin durum, fitnenin en şiddetlisidir”*²³⁷

Dolayısıyla fitne ortamında iyiliğin emredilip kötülüğün yasaklanması için gerekli olan bilgi şartı mevcut değildir. Hem bu dönemde tartışma konusu olan meselelerin çoğu ihtilaflı meselelerdir. Her ne kadar hak bir şekilde bilinebilse bile karşı taraf da batıl olan görüşüne teviller getirmekte ve bazı naslara dayandığını iddia etmektedir.

Nitekim Gazzâlî (ö. 505/1111) de iyiliğin emredilebilmesi için bunun içtihadı olmaması gerektiğini söyler. Hatta iyiliği emir için imam iznini şart görmeyen Gazzâlî, bidat ehlinin görüşlerini reddetme konusunda bunu şart koşar:

“İtiraz: Mademki kaderi inkâr eden şahsın 'Şer Allah'tan değildir' sözüne itiraz ettin, kaderi inkâr eden şahıs da senin 'Şer Allah'tandır' sözüne itiraz eder. Böylece senin 'Allah görülür' sözüne de itiraz edebilir ve diğer meseleler de böyledir. Çünkü bidatçı, kendi kanaatine göre kendisini haklı görmekte, hak sahibi de bidatçının nazarında bidatçı görünmektedir ve her biri haklı olduğunu ve bidatçı olmadığını savunmaktadır. O halde uyarıcılık vazifesi nasıl tamam olabilir?”

Cevap: Bu itiraz için biz deriz ki, o bidatın baş gösterdiği memlekete bakılır. Eğer o memlekette o bidat tanınmıyor ve halkın tamamı sünnet üzere ise sultandan izin almaksızın bidatçıyı uyarma yetkisi kendilerinde vardır. Eğer o memleketin halkı 'bidatçılar' ve 'ehl-i sünnet' diye iki kısma ayrılıyorsa, bidatçılara itiraz etmekle, dövüşmekle ve karşılıklı tartışmakla fitnenin tahrik edilmesi söz konusu ise, fertlere (her mezhebe göre) orada uyarıcılık yetkisi ancak sultanın izni ile sabit olur. Bu bakımdan sultan doğru görüşü seçtiğinde ve ona yardım ettiğinde ve bir kimseye uyarıcı olarak bidatları engellemeye izin verdiğinde bu uyarıcı bu vazifeyi yürütebilir. Fakat onun dışında kalanlar uyarıcılık vazifesini yapamazlar. Çünkü sultanın emriyle

²³⁷ Nuaym b. Hammad, *Fiten*, I, 65, Hadis no:119.

olan bir şeye karşı çıkılmaz. Ama fertler kendi başlarına bir şeyler yaparlarsa ona karşılık verilir.”²³⁸

2- Kişi, emredip, engelleme hususunda bir kudrete sahip olmalıdır. Başka bir ifade ile yaptığı iş sebebiyle kendisi, ailesi, malı veya başkalarının zarar görmeyeceğini bilmelidir.

Gazzâlî de iyiliği emir ve kötülüğü engellemek için güç yetirme şartını getirmekte ve şöyle demektedir:

“Beşinci şart, kişinin uyarıcılığa güç yetirebilmesidir. Aciz bir kimsenin uyarıcılığının ancak kalbi ile nefret etmek şeklinde olacağı gizli bir şey değildir. İbn Mesud (r.a.), 'Kâfirlerle ellerinizle cihad ediniz. Eğer buna gücünüz yetmez fakat onların yüzüne karşı öfkenizi göstermeye gücünüz yetiyorsa, hiç değilse onu yapınız', der.”

Gazzâlî, konuyu çeşitli ihtimalleri aktararak detaylandırdıktan sonra şöyle der:

“Konuşmasının fayda vermeyeceğini ve eğer konuşursa dövüleceğini biliyorsa bu durumda uyarıcılık vazifesi kendisi için farz değildir. Hatta bazı yerlerde veya çoğu zaman da durum bu ise, uyarıcılık o zaman da haram olur. Evet, ancak bu takdirde gereken şey, münkerin işlendiği yerlerde hazır bulunmamaktır. Görmemek için evinde uzlete çekilmelidir. Evinden önemli veya farz olan bir ihtiyacı için çıkmalıdır. Uyarmak, münkeri iptal ettiği veya uyarıcılığının faydası görüldüğü takdirde müstehab olur. Bu da ancak gelen tehlikenin sadece uyarıcının şahsına ait olması şartıyla caiz olur. Eğer uyarıcı bilse ki, uyarmasından ötürü, beraberindeki (arkadaşları veya) akrabası veyahut dostları da zarar görecekle, bu takdirde uyarması caiz değildir. Aksine haramdır. Çünkü bu münkeri kaldırmaktan aciz olmak demektir.”²³⁹

Gazzâlî'nin bu açıklamalarından anlaşıldığı gibi iyiliği emredip kötülüğü engellemek için gerekli şartlardan biri kişinin buna güç yetirmesi, üstesinden gelmesi ve bundan zarar görmemesidir. Bu şart fitne ortamı için düşünüldüğünde görülecektir ki bunun sağlanması oldukça nadirdir. Çünkü bu ortamda güven ortadan kalkmış,

²³⁸ Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî (ö. 505/1111), *İhyâ-ü 'Ulûmi'd-Dîn*, I-IV, Çev: Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yayınevi, İstanbul, II, 805.

²³⁹ Gazzâlî, *İhyâ-ü 'ulûmi'd-Dîn*, II, 789-791.

öldürmeler artmıştır. Böyle bir ortamda iyiliği emretmeye çalışmak çoğunlukla sonuçsuz olmasının yanı sıra kendini ve belki kendisi ile beraber yakınlarını ölüm tehlikesine maruz bırakmaktır ki Gazzâlî'nin ifade ettiği gibi bu da caiz değildir.

Serahsî de ölüm tehlikesinin varlığı halinde iyiliği emir ve kötülükten engelleme görevinin yerine getirilmeyebileceğini ve böyle bir durumda bu görevin yapılmaması sebebiyle kişinin günahkâr olmayacağını söylemektedir.²⁴⁰ Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Maliki fakihî es-Sâvî ise konu ile ilgili ayırma gitmekte ve kalp ile buğzetme yönüyle iyiliği emir ve kötülüğü nehiy görevinin aynı farz olduğunu söylerken dil ile uyarma ve el ile fiili müdahale için kudret şartını getirmekte ve ancak güç yetirebilenler için bu görevin farz olduğunu ifade etmektedir.²⁴¹

Başka bir açıdan da bu ortamda iyiliği emredip kötülükten sakındırma görevine soyunmak altından kalkılamayacağı bir işe girişmektir. Nitekim hadis-i şerifte böyle bir durumdan sakındırılmıştır:

Huzeyfe'den (r.a.) gelen rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

“Mü'minin kendisini küçük düşürmesi uygun değildir.”

Ashab o kendini nasıl küçük düşürür diye sordular. Resûlullah (s.a.v.) de şöyle buyurdu:

*“Altından kalkamayacağı sıkıntılı işlere kendini sokar.”*²⁴²

Sağlıklı düşünme melekesini kaybetmiş, heyecan ve duyguların kendilerine galip geldiği, silahlı ve öldürmekten çekinmeyen bir kalabalığa nasihatlerde bulunmaya çalışmak tam anlamıyla altından kalkılamayacak sıkıntılı işlere girişmektir.

3- Bu görevi yerine getirdiği için mevcut kötülükten daha büyük bir kötülüğe yol açmamalıdır.

Fitne ortamında toplumun çeşitli gruplara ayrıldığını aktarmıştık. Yine hadis-i şeriflerde bu ortamda fitneden uzak durulması gerektiği, buna dil ile müdahil olunmaması gerektiği ve hatta onu görmeye ve haberdar olmaya çalışılmaması gerektiği ifade edilmiştir. Bütün bunların sebebi fitne ile ne kadar çok insanın alakası olursa zararının o derece artacağı endişesidir. Nitekim yukarıdaki alıntıda İbn

²⁴⁰ Serahsî, *el-Mebsut*, XXIV, 253.

²⁴¹ Sâvî, *Haşiyetü's-Savi ala Şerhi's-Sağir*, IV, 734.

²⁴² İbn Mâce, “Fiten”, 21; Tirmizî, “Fiten”, 67.

Hacer'den de aktardık ki fitnenin zararı kendisi ile ilişki oranında artar. Madem öyledir bu ortamda fitne konusu ile meşgul olmak velev ki onu kaldırmaya çalışmak için bile olsa fitnenin zararını arttıracaktır. Her uyarı görevini yapan kişi aslında fitneden korunma ihtimali bulunan en az bir şahsı yani kendisini ve belki kendisi ile beraber başka da birçok kişiyi fitne ile yüz yüze getirmektedir. Dolayısıyla fitnenin zararını arttırmaktadır.

Nitekim hadis-i şeriflerde fitneye yaklaşan şahsın fitnenin içine çekileceğini bu sebeple ondan uzak durulması gerektiği ifade edilmiştir:

*"İleride sağır, dilsiz ve kör fitneler olacak. Kim fitnelere yaklaşırsa, onlar da o şahsı kendilerine çekerler. Dilin fitnelere dalması kılıç darbesi gibidir."*²⁴³

*"Şüphesiz bahtiyar kişi, fitnelerden uzak kalandır. Şüphesiz bahtiyar kişi, fitnelerden uzak kalandır. Şüphesiz bahtiyar kişi fitnelerden uzak kalan, bir belâyâ uğradığında sabredendir. (Fitneye katılana) vah yazık"*²⁴⁴

Bu hadis-i şeriflerden de anlaşıldığı gibi fitne ortamındaki en doğru tavır ondan uzaklaşmaktır. İyiliği emir ve kötülüğü nehiy için bile olsa o fitneye yaklaşan kişiyi fitne de içine çekecek ve bu şekilde fitnenin zarar verdiği kişi sayısı artacaktır.

O halde iyiliği emir ve kötülüğü nehiy için gerekli üçüncü şart da fitne ortamında mevcut değildir.

4-Adalet, imamın izni ve emirde bulunmakla münkerin ortadan kaldırılması şartı:

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bu şartın varlığı alimler arasında ihtilaflıdır. Ancak böyle bir şartın olduğu kabul edilse bile özellikle imamın izninin fitne ortamında olmadığı aşîkârdır. Zaten fitne ortamına fitne ortamı diyebilmemiz için tüm Müslümanların üzerinde ittifak ettiği bir imamın mevcut olmaması gerekir. Bunu daha önce de ifade etmiştik. Dolayısıyla eğer imam yoksa izin de yoktur. O halde bu şart da fitne ortamında mevcut değildir.

Görüldüğü gibi yukarıda "Siz kendinize bakın" ayet-i kerimesi ve aktardığımız diğer hadislerde açıkça iyiliği emir ve kötülüğü nehiy görevinin belli şartlarda ortadan kalktığı hususu açıkça ifade edilmemiş olsaydı bile âlimlerin bu görev için ileri

²⁴³ Ebû Dâvûd, "Fiten", 3.

²⁴⁴ Ebû Dâvûd, "Fiten", 2.

sürdükleri şartlar sebebiyle yine de bu ortamda iyiliği emir ve kötülüğü nehiy görevinin düştüğü söylenebilecekti.

Nitekim fakihler de bu çerçevede görüş bildirmişlerdir:

Maliki fakih İbn Abdilberr (ö. 463/1071) *el-İstizkar* adlı eserinde iyiliği emredip kötülükten engelleme görevi her ne kadar vacip olsa da İslam'ın üzerine bina edildiği beş şart gibi değildir, der ve kimi zaman terk edilebileceğini söyler. Sonra da kalplerin birbirinden ayrılarak, Müslümanların gruplara bölündükleri dönemlerde yapılmayabileceğini söyleyerek bizim de ele aldığımız ayet ve hadisleri zikreder.²⁴⁵

Şafii fakih Zekeriyâ el-Ensârî de iyiliği emredip kötülükten engelleme görevinin içtihadı açık alanlarla ilgili olmaması gerektiğini, bunun herkesin açıkça bildiği namaz, oruç, hac gibi emirler ve katl, zina, içki gibi açık haramlarla ilgili olması gerektiğini söyler. İctihat yapılan alanlarda ise içtihatların farklılaşması sebebiyle ve hangi içtihadın isabetli olduğunun bilinmemesi sebebiyle bu görevin yapılamayacağını söyler.²⁴⁶ Fitne ortamı ile ilgili düşünülünce aslında ihtilaf halindeki grupların asıl olarak içtihadı açık alanlarda ihtilaf ettikleri ve her birinin bir teville tutunduğu görülecektir. Dolayısıyla bu görüş de fitne ortamında iyiliği emir görevinin ifa edilemeyeceğini göstermektedir.

Hanbeli fakih Buhâtî de iyiliği emir ve kötülüğü engelleme görevi için gerekli şartları sıralarken bu görevin ifası ile işlenen münkerin ortadan kaldırılacağını umulması ve bunun sonucunda uyarıda bulunan kişinin kendisi, ailesi ve malı ile ilgili bir tehlikeye düşmeyeceğini bilmesi şartlarını da zikreder.²⁴⁷

Şunu da hatırdı tutmak gerekir ki bazen bir münkeri ortadan kaldırmaya çalışma girişimi bizzat o münkerin oluşumunu sonuç vermektedir. Cuma namazında imamın hutbesi esnasında konuşan kişiye sus demek böyledir. Hedef, hutbenin okunduğu esnada sessizliğin korunmasıdır. Konuşan kişiyi kendi haline bırakmak ve ona cevap vermemek sessizliğı oluşturmak için daha iyi bir yöntem iken konuşan kişiye sus demek ve muhtemelen konuşanın uyarıda bulunan kişiye vereceğı cevap ve bu esnada oluşacak diyalog gürültüyü arttıracaktır. Dolayısıyla bu ortamda iyiliğı emir

²⁴⁵ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî (ö. 463/1071), *el-İstizkârü 'l-Câmi ' li-mezâhibi fukahâ ' i 'l-emsâr I-IX*, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2000, II, 373.

²⁴⁶ Zekeriyâ el-Ensârî, *Esne 'l-metalib şerhu Ravzi 't-Talib*, IV, 180.

²⁴⁷ Buhâtî, *Keşşâfü 'l-Kinâ ' an Metni 'l-İknâ ' , III, 35.*

görevi terk edilerek konuşan kişiyi kendi haline bırakmak hedeflenen sessizliğin oluşmasına daha çok katkı verecektir. Nitekim bu sebepten dolayı da hadis-i şerifte konuşana ‘sus’ diye uyarıda bulunmanın da boş söz (lağv) olduğu ifade edilmiştir.²⁴⁸

Fitne esnasında da durum aynen böyledir. Bu esnada fitneyi ortadan kaldırmak için yapılacak uyarılar ve bu uyarıya fitnecilerin gösterecekleri tepkiler kaosu daha da arttıracak ve istenen huzur ve sükûnetin sağlanmasını daha da geciktirecektir. Fitnecileri kendi hallerine bırakmak ise sükûnetin sağlanmasına daha çok katkı sağlayabilir.

Bu arada Asr suresinin de fitne ve karışıklık dönemleri ile ilgili olması ihtimalini anmak gerekir.

*“Asra yemin ederim ki insan gerçekten ziyan içindedir. Bundan ancak iman edip iyi ameller işleyenler, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler müstesnadır.”*²⁴⁹

Nitekim bazı şaz kıraatlerde *“İnsan gerçekten ziyan içindedir”* bölümünden sonra ‘ahir zamanda’ ilavesi vardır.²⁵⁰

Sûrede insanların hüsranda olduğu bir ortamda şu üç özelliğe sahip olanların kurtulacağı ifade edilmiştir. 1-İman 2-Salih amel 3- Hakkı ve sabrı tavsiye etmek.

Dikkat edilirse bu özellikler arasında insanları kötülükten engellemek hiç bulunmamaktadır. “İyiliği emir” de “hakkı ve sabrı tavsiye” şeklinde zikredilmiştir. Tavsiyenin emre göre daha yumuşak olduğu ve hiçbir baskı unsuru içermediği malumdur. Ayrıca “tewasew” ifadesinin müşareke (işteş) kalıbında olmasından dolayı bu tavsiyenin başkalarına değil dini duyarlılığı olan insanların kendi aralarında yaptığı anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak elbette ki sağlıklı bir Müslüman toplumda tüm Müslüman fertler sorumlu davranmalı ve ortaya çıkan kötülükleri engelleme noktasında beraberce hareket etmelidirler.

Sahabe toplumu böyle hayırlı bir toplumdur. Bundan dolayı da Hz. Ebubekir (r.a.), *“Siz kendinize bakın”*²⁵¹ ayetine dayanarak “emr-i bi’l-ma’rûf nehy-i ani’l-

²⁴⁸ Buhârî, “Cuma”, 36; Müslim, “Cuma”, 11-12.

²⁴⁹ Asr 103/1-3.

²⁵⁰ Kurtubî, *el-Cami’*, XIX, 329-330; Taberî, *Camîu’l-beyan*, XXIV, s.589.

²⁵¹ Maide 5/105.

münker” görevini aksatma meylini gördüğü zaman yukarıda da aktardığımız şu uyarıda bulunmuştur: Siz şu ayeti (Maide 5/105) okuyor ve onu doğru olmayan bir şekilde tevil ediyorsunuz. Hiç şüphesiz ben de Resulullah’ı (s.a.v.) şöyle buyururken dinledim: *“Muhakkak ki insanlar, zalimi gördükleri takdirde, eğer onun ellerini tutup onu zulümden çekmez iseler, aradan fazla bir zaman geçmeksizin Allah kendi nezdinden onların hepsini kuşatacak bir azap gönderir.”*²⁵²

Ancak ortalığı fitneler sardığında sağlıklı bir Müslüman toplum kalmayıp toplum dünyevi çıkarlar ve iktidarlar için çatışan gruplara bölündüğünde ve hak belirgin bir şekilde hiçbirinin yanında olmadığında durum değişir. Başka bir ifade ile çatışanların tamamı zalim olduğunda Hz. Peygamber’in emrettiği tarzda pasif bir şekilde davranmak ve mümkün mertebe topluma karışmadan günleri evde geçirmek ve bunun bir sonucu olarak da insanlara iyiliği emredip kötülükten engelleme vazifesinden el çekmek en doğrusu görünmektedir.

Hem bu görevin ifası sebebiyle mevcut kaos ve kargaşanın daha da derinleşmesi, daha çok insanın bu fitne ile karşı karşıya gelmesi ihtimali mevcuttur. Hem de bu uyarının uyarıcıyı da fitnenin içine çekme dışında bir sonuç verme ihtimali görünmemektedir.

O halde bu ortamda iyiliği emir ve kötülüğü nehiy şeklindeki görevinin duyarlı insanların kendi aralarında hakkı ve sabrı tavsiyeleşmeleri şeklinde daha hafif bir formda ifası ile yetinilmelidir.

Şunu da ifade edelim ki fitne ortamındaki belirsizliğe rağmen eğer bir âlim, hakkı belirgin bir şekilde tespit etmişse ve o ortamdaki insanların bundan hiç haberdar olmadıklarını anlarsa, uyarı görevini yaptığı takdirde en azından bazı insanların hakkın yanında konumlanacağına ihtimal veriyorsa ve hakkı emredip batıldan engelleme görevini yaptığı takdirde oluşacak zararın kendisi ile sınırlı olacağından eminse bunu göze alıp bu görevi ifa etmesi büyük bir fazilet olacaktır.

²⁵² Ebu Dâvud, “Melâhim”, 17; Tirmizî, “Fiten”, 8; İbn-i Mâce, “Fiten”, 20.

4.3. Meşru Müdafaa

4.3.1. Normal Hallerdeki Hüküm

Geçmişten günümüze tüm hukuk sistemlerinde meşru müdafaa hakkı bulunduğu gibi İslam hukukunda da meşru müdafaa hakkı mevcuttur. Kişi kendisine, malına, ailesine yönelen bir saldırıyı, o saldırıyı bertaraf edecek oranda karşı bir saldırıda bulunabilir. Bundan dolayı oluşacak zararlardan da mesul değildir.

İslam'da meşru müdafaa hakkının bulunduğu konusunda ittifak eden İslam Hukukçuları genelde meşru müdafaa hakkının delili olarak aşağıdaki ayet-i kerimeleri getirirler.²⁵³

*“Kim size saldırırsa siz de ona misli ile saldırın. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah müttakilerle beraberdir.”*²⁵⁴

*“Ancak iman edip iyi işler yapanlar, Allah'ı çok çok ananlar ve haksızlığa uğratıldıklarında kendilerini savunanlar başkadır.”*²⁵⁵

*“Bir haksızlığa uğradıkları zaman, yardımlaşırlar. Bir kötülüğün cezası, ona denk bir cezadır. Kim bağışlar ve ıslah (düzeltme) yoluna girerse, onun mükâfatı Allah'a aittir. Doğrusu O, zalimleri sevmez. Kim zulme uğradıktan sonra hakkını alırsa, artık onlara yapılacak bir şey yoktur.”*²⁵⁶

Konu ile ilgili çok sayıda hadis-i şerif de bulunmaktadır.

*“Kim, canını koruma uğrunda ölürse şehittir, kim namusu (ailesi) uğrunda ölürse şehittir; kim malı uğrunda ölürse şehittir.”*²⁵⁷

Konu ile ilgili İbn Abidîn (ö. 1252/1836) şöyle demektedir:

*“Bir kimseyi öldürmek üzere faaliyete geçilse, o da nefsinin kurtarmak için bütün çarelere başvurduğu hâlde kurtulamasa da mütecavizi öldürmek zorunda kalsa, ne kısas (öldürme suçuna karşı ölüm cezası), ne de diyet (kan bedeli) lazım gelir.”*²⁵⁸

²⁵³ İbrahim Kafi Dönmez, “Meşru Müdafaa”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, XXIX, 383-387.

²⁵⁴ Bakara 2/194.

²⁵⁵ Şuara 26/227.

²⁵⁶ Şura 42/39-41.

²⁵⁷ Buhârî, “Mezalim”, 53; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 29; Tirmizî, “Diyat”, 21; İbn Mâce, “Hudud”, 21; Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, 2/221.

²⁵⁸ İbn Abidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî (ö. 1252/1836), *Haşiyetu İbn Abidîn Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, Darü'l- Marife, Beyrut, 2007, X, 187.

Maliki fakihlerinden Dirdîr (ö. 1201/1786) de meşru müdafaanın caiz olduğunu ve kişinin kendisine, ailesine ve malına yönelecek bir saldırıyı def etme hakkının bulunduğunu söyler.²⁵⁹

Şafii fakihlerinden Zekerîyyâ el-Ensârî ise meşru müdafaanın caiz olduğunu aktardıktan sonra şayet saldırgan Müslüman ise bunun vacip değil sadece caiz olduğunu hem Rafii (ö. 623/1226) hem de Nevevi'nin görüşü olarak aktarır.²⁶⁰

Aslında meşru müdafaanın cevazı noktasında bir tereddüt olmamasına rağmen âlimler verilecek karşılığın orantılı olmasına dikkat etmişlerdir. Hanbeli fakih İbn Kudâme (ö. 682/1283) *el-Müğni*'de bu aşamalılığı şöyle anlatır:

“Bir kimse başkasının evine (onu öldürmek kasdıyla) izinsiz girerse, o vakit ev sahibinin onu evinden dışarı çıkmasını emretme hakkı vardır. Yanında silah olsa da olmasa da fark etmez. Çünkü o, başkasının mülküne girmekle haddi aşmıştır. Emretmesi halinde adam çıkıp giderse, bu durumda onu dövemez. Çünkü maksat, zaten adamı dışarı göndermek ve evden çıkarmaktır. Emrettiği halde adam çıkmayacak olursa, o vakit onu dışarı çıkartacak darbin en hafif olanıyla işe başlayabilir. Ah vah edip çıkacak olursa, bu esnada -isyan edenlere karşı yapıldığı gibi- onu öldürme hakkı olmadığı gibi arkasından gitmesi de gerekmez. Onu döver ve adam da pes ederse, artık ona silah ile yaklaşmaz, zira şerri ona yetmiştir. Öldürmeden başka önleme çaresi yoksa veya öldürmediği takdirde onun kendisini öldüreceğinden korkuyorsa öldürecek veya bir uzvunu koparacak darbeyi o vakit vurabilir. Sakatlama ve öldürmeden dolayı tazmin de gerekmez. Zira -isyan edenlere karşı yapıldığı gibi- şerrini ve kötülüğünü önlemek için yapmıştır. Mutecaviz ev sahibini, öldürmek zaruretiyle karşı karşıya getirmiştir ki, bu kendi kendini öldürmek demektir. Adam, ev sahibini öldürecek olursa, o zaman ev sahibi şehid olmuş olur. Çünkü Nebi (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurur: ‘Kim, malı uğrunda ölürse şehiddir.’ Buhârî ve Müslim, bu hadiste ittifak etmiştir.”²⁶¹

²⁵⁹ Ebû'l-Berekât Ahmed b. Muhammed b. Ahmed ed-Dirdîr el-Adevî (ö. 1201/1786), *Şerhü'l-Kebir I-IV*, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut t.y, IV, 357.

²⁶⁰ Zekerîyyâ el-Ensârî, *Esne'l-metalib şerhu Ravzi't-Talib*, IV, 116.

²⁶¹ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî (ö. 620/1223), *Delilleriyle Hanbeli Fıkhi el-Muğni Muhtasarı I-IV*, Ter: A.Alpaslan Tuncer, Polen Yayınları, İstanbul 2015, IV, 451.

Sonuç itibariyle kişinin canına, malına ve namusuna yönelen bir saldırıyı bertaraf etmek için savunmada bulunması caizdir ve bu esnada göstereceği karşı saldırı orantılı olduğu müddetçe verdiği zarardan da mesul değildir.²⁶² Normal dönemlerdeki hüküm budur.

4.3.2. Fitne Esnasındaki Hüküm

Fitne esnasında ise birden fazla hadis-i şerifte meşru müdafaada bulunulmaması ve hatta öldürülse bile öldürmemesi emredilmektedir.

Ebu Musa (r.a.) (ö. 42/662-63) anlatıyor: Resulullah (s.a.v.) buyurdular ki:

*"Kıyametten hemen önce karanlık gecenin parçaları gibi fitneler var. Kişi o fitnelerde mümin olarak sabaha erer, akşama kâfir olur; mümin olarak akşama erer, sabaha kâfir çıkar. O fitnede oturan, ayakta durandan hayırlıdır. Yürüyen koşandan hayırlıdır. Öyleyse yaylarınızı kırın, kırımlerinizi parçalayın, kılıçlarınızı da taşaya vurun. Sizden birinin evine girerlerse Hz. Âdem'in iki oğlundan hayırlısı olsun (ölen olsun, öldüren değil)."*²⁶³

Benzer bir hadis-i şerif Sad bin Ebi Vakkas'tan (r.a.) (ö. 55/675) da rivayet edilmiştir.

Kendisine Hz. Osman'ın (r.a.) (ö. 35/656) şehit edildiği haberi ulaşınca şöyle demiştir: "Şehadet ederim ki Hz. Peygamber şöyle buyurdu: 'Öyle bir fitne gelecek ki oturan ayakta olandan, ayaktaki yürüyenden, yürüyen koşandan daha hayırlı olacak.' Hz. Sa'd, 'Eğer evime girer beni öldürmeye yeltenirse ne yapayım?' der. Hz. Peygamber, 'Hz.Âdem'in oğlu gibi ol' buyurur."²⁶⁴

Burada ilk hadisteki "Hz. Âdem'in iki oğlundan hayırlısı olsun" ifadesi ile sonraki hadisteki "Hz. Âdem'in oğlu gibi ol" ifadesi Maide suresindeki Hz. Âdem'in iki çocuğunun kıssasını anlatan şu ayet-i kerimeye işaretir:

"(Kurbanı kabul edilen çocuk dedi ki): Andolsun ki sen, öldürmek için bana elini uzatsan (bile) ben sana, öldürmek için el uzatacak değilim. Ben, âlemlerin Rabbi

²⁶² Yaşar Yiğit, *İslam Ceza Hukukuna Göre Meşru Müdafaa ve Hukuki Sonuçları*, Diyanet İslami Dergi, cilt.39, sayı.1, Ocak-Şubat-Mart 2003, s.41.

²⁶³ Ebû Dâvûd, "Fiten", 2; Tirmizî, "Fiten" 33.

²⁶⁴ Ahmed b.Hanbel, *Müsned*, I/185

olan Allah'tan korkarım. Ben istiyorum ki, sen, hem benim günahımı hem de kendi günahını yüklenip ateşe atılacaklardan olasın; zalimlerin cezası işte budur."²⁶⁵

Taberi (ö. 310/923), bu ayet-i kerimenin tefsirinde mealen “Allah Teâlâ, size Hz. Âdem’in oğullarının kıssasını anlattı ki onlardan hayırlısı gibi olasınız da kötü olanı gibi olmayasınız” mealinde üç mürsel hadis aktarır.²⁶⁶

Konu ile ilgili başka bir hadis-i şerif de şu şekildedir:

Ebu Zer (r.a.) (ö. 32/653) anlatıyor: Resulullah (s.a.v.) seslendiler:

"Ey Ebu Zer!"

"Buyurun, Ey Allah'ın Resülü, emrinizdeyim!" dedim.

"İnsanlara (kitle halinde) ölüm isabet edip, kabirlerin (ücretli) hizmetçiler tarafından kazılacağı zaman ne yapacaksın?" buyurdular.

"Benim için Allah ve Resülü neyi uygun bulursa onu yaparım!" dedim.

"Sabrı tavsiye ederim!" buyurdular -veya sabredersin! dediler- ve sonra bana tekrar seslendiler:

"Ey Ebu Zer!"

"Buyurun ey Allah'ın Resülü, sizi dinliyorum!" dedim.

"Zeyt mıntıkasının taşları kanda boğulduğunu gördüğün zaman ne yapacaksın?"

"Allah ve Resülü benim için neyi ihtiyar buyurursa onu!" dedim

"Sana kendilerinden olduğun yakınlarını tavsiye ederim!" dedi. Ben sordum:

"Ey Allah'ın Resülü! (O zaman) kılıcımı alıp omuzuma koymayayım mı?"

"Böyle yaparsan (fitneci) kavme ortak olursun!" buyurdular.

"Bana ne emredersiniz!" dedim. "Evine çekil!" buyurdular.

"Evime girilirse?" dedim.

"Eğer kılıcın parıltısının seni şaşırtacağından korkarsan, elbiseni yüzüne ört. Gelen hem senin günahınla, hem de kendi günahıyla dönsün!" buyurdular."²⁶⁷

Nevevi (ö. 676/1277), yukarıdaki hadis-i şeriflerin şerhi bağlamında şöyle demektedir:

²⁶⁵ Maide 5/28-29.

²⁶⁶ Taberî, *Camî'u'l-beyan*, X, 230.

²⁶⁷ Ebû Dâvûd, "Fiten", 2; İbn Mace, "Fiten", 10.

“Bu ve benzeri hadisler fitne zamanında hiçbir hal ve şartta savaşmayı caiz görmeyenlerin hücceti olmaktadır. Âlimler fitne sırasında yapılacak savaş üzerine farklı görüşler ileri sürdüler. Onlardan bir grup: "Müslümanlar fitneye düştüğü zaman, düşman evin içine girmiş ve öldürmeye teşebbüs etmiş bile olsa onunla savaşılmaz; ona karşı kendini korumak da caiz değildir. Zira eve gelen düşman (kâfir değil) dini nasları tevil eden bir mümindir. Bu görüş, ashaptan Ebu Bekre (r.a.) ve diğer bazılarının görüşüdür. İbn Ömer (ö. 73/693), İmran İbn Hüseyn (ö. 52/672) (r.a.) ve diğer bazılarının görüşüne göre, ‘fitneye karışılmaz, ancak, ölüm tehlikesi karşısında nefis müdafaası yapılır.’ Bu iki görüş, Müslümanlar arasında çıkan fitnelerin hiçbirine girmemek hususunda müttefiktir. Sahabe ve Tabiinin büyük çoğunluğu ve İslam âlimlerinin tamamı, ‘fitnede haklı tarafa yardım etmek ve onlarla birlik olarak asilere karşı savaşmak gerekir’ demişlerdir. Nitekim ayet-i kerimede de: ‘Eğer mü’minlerden iki zümre birbiriyle dövüşürlerse aralarını (bulup) barıştırın. Eğer onlardan biri diğerine karşı hâlâ tecavüz ediyorsa, siz, o tecavüz edenle, Allah’ın emrine dönünceye kadar savaşın...’²⁶⁸ denir. Bu mevzuda sahih olan budur. Hadisler ise, kendisine haklı tarafın karşı çıktığı kimseyle veya her ikisi de zalim olan hiç birinin tevili bulunmayan iki grupta alâkalıdır. Bunlardan sadece biriyle tevil edilemez. Eğer birincilerin dediği gibi hareket edilecek olursa fesat ortalığı kaplar, isyancı ve sapık olanların hâkimiyeti devam eder gider. Doğruyu Allah bilir.”²⁶⁹

Nevevi, farklı görüşler aktarmakla beraber kendisinin de benimsediği görüşe göre savaştan mutlak manada el çekmenin, haklının belli olmaması ya da çatışan tüm grupların zalim olması halinde gerekli olduğu görüşündedir. Fitne ortamının özelliklerini aktarırken değindiğimiz gibi bu şartlar fitne ortamında tam anlamıyla mevcuttur. Yani hem hak taraf belli değildir, hem de grupların hiç biri saf bir hakkı temsil etmemektedir.

Yukarıda meşru müdafaanın normal dönemlerde caiz olduğunu aktarmıştık. Ancak tüm fakihler bunun cevazında müttefik olmalarına rağmen bunun vacip olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Başka bir anlatımla öldürme niyetiyle bir insana saldırıldığı vakit, saldırıya uğrayan kişinin kendini koruması yani meşru

²⁶⁸ Bkz. Hucurat 49/9.

²⁶⁹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (ö. 676/1277), *el-Minhac şerhi Sahihi Müslim bin Haccac, I-XVIII*, Darü İhyai’t-Turasi’l-Arabi, Beyrut 1392, XVIII, 10.

müdafaaada bulunması gerekli midir, yoksa isterse düşmana teslim olup ölümüne rıza gösterebilir mi? İşte bu nokta fakihler arasında tartışmalıdır.

Zühayli, kendini savunmanın caiz mi yoksa zorunlu bir görev mi olduğu noktasında mezheplerin görüşlerini şöyle aktarır:

“Bir kişi ya canına yahut organlarından her hangi birisine kasten hücum edilecek olursa ve yapılan bu hücum, ister insan tarafından, isterse hayvan tarafından yapılmış olsun, saldırıya uğrayan kimsenin Ebu Hanife (ö. 150/767), Malik (ö. 150/767) ve Şafii'nin (ö. 150/767) görüşüne göre kendini savunması icap eder. Ancak Şafiiler böyle bir durumda saldırganın defedilmesinin vacip olmasını, saldırganın kâfir veya hayvan olması hali ile kayıtlamışlardır. Çünkü kâfirlere karşı teslimiyet dinde bir zillettir. Hayvan ise zaman zaman da ihtiyaç için kesilebilen bir varlıktır. Şayet saldırgan Müslüman ise Şafiilerde ezhar olan görüşe göre ona teslim olmak caizdir. Hatta Ebu Davud'un (ö. 275/889) rivayet ettiği şu haber dolayısıyla sünnet bile olur. Söz konusu bu haberde Hz. Peygamber (s.a.v.): ‘Sen Âdem’in iki oğlunun hayırlısı gibi ol’ demektedir. Burada sözü geçen Âdem’in iki oğlundan kasıt Kabil ile Habil'dir. Bu durum ashab-ı kiramdan (r.a.) nakledilen meşhur bir uygulamadır ve kimse de buna karşı çıkmamıştır. Sünnetteki bazı rivayetlere dayanarak Hanbeliler şöyle demektedir: Cana kastederek saldıran kimseyi defetmek vacip değil caizdir. Saldırganın küçük veya büyük yahut deli olması arasında fark yoktur. Çünkü Peygamber (s.a.v.) fitne hali ile ilgili olarak şöyle buyurmuştur: ‘O zaman evinde otur, eğer kılıç parıltısının gözlerini almasından korkuyor isen elbisenle yüzünü ört.’ Bir diğer lafızda şöyle buyurulmuştur: ‘Bir takım fitneler olacaktır. O fitnelerde Allah'ın öldürülen kulu ol, öldüren kulu olma!’ Hz. Osman’ın (r.a.) fitne dönemlerinde sayıları dört yüzü bulan kölelerinin, kendisini savunmalarını istemediği sahih haberle bize kadar ulaşmış ve hatta o şöyle demiştir: Kim kılıcını bırakırsa o hürdür.”²⁷⁰

Zühaylî (ö. 2015) mezheplerdeki görüşleri bu şekilde özet olarak aktarmakla beraber Gazzâlî (ö. 505/1111), *el-Vasit*'te meşru müdafanın hükmü ile ilgili caiz ve vacip şeklindeki iki görüşü aktardıktan sonra fitnede öldürmeden el çekmenin fitnenin canlanmaması için emredildiğini özellikle aktarmaktadır.²⁷¹

²⁷⁰ Zühaylî, *İslam Fıkı Ansiklopedisi*, VII, 236-238.

²⁷¹ Gazzâlî, *el-Vasit fi'l-mezhep I-VII*, Darü's-Selam, Kahire 1417/1997, VI, 529.

Yine Zühaylî, Malikilerin görüşünü meşru müdafaanın vacip olduğu şeklinde aktarmakla beraber Malikilerin önemli âlimlerinden Kârâfî (ö. 684/1285) bunun sadece caiz olduğunu açıkça ifade eder.²⁷² Keza İbn Arabî de onun görüşündedir.²⁷³

Hanbelilerin en önemli fıkıh eserlerinden *Keşşâfü'l-Kınâ' an Metni'l-İknâ'* adlı eserde Buhûtî (ö. 1051/1641), fitne dönemi dışında meşru müdafaanın vacip olduğunu ifade ettikten sonra fitne ortamında bunun zorunlu olmadığını çeşitli delillerle beraber aktarır.²⁷⁴

Yukarıda görüşünü aktardığımız Kârâfî, başka bir eserinde meşru müdafaanın durumdan duruma göre değişeceğini ve fitne ortamında sabretmenin sadece caiz değil aksine meşru müdafaada bulunmaktan evla olduğunu söyler.²⁷⁵

Konunun ilk bölümünde aktardığımız hadis-i şerifler özellikle haklı ile haksızın belli olmadığı fitne ortamlarında bütünüyle elini savaştan çekmek ve mütecaviz kişilere karşı - hatta insanın evine bile girilse - karşılık verilmemesi gerektiği noktasında güçlü bir delil konumundadırlar. Keza Hz. Adem'in iki oğlu ile ilgili Maide suresindeki ayet-i kerimeler ve Taberi'nin aktardığı hadis-i şeriflerde Allah Teâlâ'nın bu kıssayı örnek alınsın diye anlattığı şeklindeki rivayetler de bunu desteklemektedir. Bu delillere binaen özellikle Hanbeli fakihler ancak diğer mezheplerden de önemli bir fakih topluluğu fitne ortamında kendini müdafaadan el çekmenin caiz olduğunu söylemişlerdir.

Hatta bu hadislerle ilk amel edenin Hz. Osman (r.a.) olduğu söylenmiştir. Gerçekten de onun evine kadar girilmiş ve fakat kendisi hiçbir şekilde onlara karşılık vermemiştir.

İbn Kesir (ö. 774/1373), Hz. Osman'ın evinin kuşatılması esnasındaki tavrını şöyle aktarır:

“A‘meş ve diğerleri Ebu Hüreyre'den (r.a.) naklederler ki; o, şöyle demiş: Hz. Osman'ın evinde kuşatıldığı gün, yanına girdim ve sana yardım etmek için geldim.

²⁷² Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Mısırî el-Kârâfî (ö. 684/1285), *Envârü'l-burûk fî envâ'i'l-furûk I-IV*, Tahkik, Halil Mansur, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1418/1998, IV, 327.

²⁷³ Muhammed bin Ahmed ed-Düsuki el-Maliki (ö. 1230/1815), *Haşiyetü'd-Düsuki ala Şerh'il-Kebir I-IV*, Darü'l Fikr, Beyrut, IV, 357.

²⁷⁴ Buhûtî, *Keşşâfü'l-Kınâ' an Metni'l-İknâ'*, VI, 155.

²⁷⁵ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Mısırî el-Kârâfî (ö. 684/1285), *ez-Zehire I-XIV*, Darü'l-Ğarb, Beyrut 1994, XII, 262.

Savaşmak güzel olur, ey Mü'minlerin emiri, dedim. Ebu Hüreyre diyor ki: O, şöyle dedi: Ey Ebu Hüreyre, sen benimle beraber bütün insanlığı öldürmekten zevk mi duyuyorsun? Ben, hayır dedim. Hz. Osman; öyleyse sen, bir kişiyi öldürürsen sanki tüm insanlığı öldürmüş gibi olursun, dedi. Çekil git, sana izin verilmiştir. Bununla ecir alacaksın. Ebu Hüreyre diyor ki: Bunun üzerine ben de çekilip gittim ve savaşmadım.”²⁷⁶

Bu tavrı destekleyen başka bir hadis-i şerifte şöyle buyurulmaktadır:

“İnsanlar üzerine bir zaman gelecek ki; o zamanda adam acz ve fucûr arasında muhayyer kalacak. Kim bu zamana yetişirse aczi fucûra tercih etsin.” ²⁷⁷

Anlaşıldığı kadarıyla fitne ortamında muhataplar, kişiye adaletli bir ilişki imkânı tanımamaktadırlar. Tarafların zarar etmeyip diğer tarafı zarara da uğratmadığı bir ilişki şekli mümkün olmayınca kişi iki seçenekten birini tercihle karşı karşıya kalmaktadır. Ya muhatabına zulmedip facir olacak ya da muhatabın vereceği zarara sessiz kalıp acziyeti tercih edecektir. Yukarıdaki hadis-i şeriften anlaşıldığı kadarıyla böyle bir tercih ile karşı karşıya kalan kişiye Hz. Peygamber (s.a.v.) aczi tavsiye etmektedir. Dolayısıyla yukarıdaki “Hz. Âdem’in hayırlı evladı olun” hadis-i şerifi ile buradaki zalim olmaktansa mazlum olmanın tercih edilmesi yönündeki emir birbiri ile uyum içindedir.

Meseleye başka bir açıdan bakan Cevdet Said, silah kullanmayı da içeren cihadın ancak İslam’ı içselleştirmiş bir toplumda caiz olabileceğini, söyler. Henüz bunu içselleştirmemiş bir toplumda buna müsaade edilmesi halinde farklı zararların ortaya çıkabileceğine dikkat çeker:

“Üstat Reşit Rıza (ö. 1935) da şöyle der: Anlaşılan ayet-i kerime (Nisa 4/77) Müslüman cemaat hakkında inmiş ve onunla Yüce Allah, Müslümanlara eski adetleri olan intikam, asabiyet ve dünyalık şeyler için savaş ve mücadeleyi yasaklamıştır. Onlara rahmet ve şefkat hislerini aşılayan namaz ve zekâtı emretmiş; gönüllerindeki cahiliye eseri olan asabiyet ateşi dinip yerine en mükemmel insani duygular yerleşinceye kadar hal böyle devam etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.), Müslüman

²⁷⁶ İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'an'il-Azim*, III, 92.

²⁷⁷ Ebû Ya'la Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsîlî (ö. 307/919), *Müsnedi Ebi Yala I-XIII*, Darü'l-Memûn Lit Turas, Dimeşk, 1404/1984, XI, 287. 6403. Hadis; *Müstedrek* 4/484; Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, II, 278.

toplum yapılanıp kendine has kimliğe kavuşuncaya kadar en küçük bir şiddet eylemine müsaade etmemiştir. Ama toplum yapılanıp İslami bütün değerlere teslim olunca, hemen arkasından cihad emri gelmiştir.”²⁷⁸

Cevdet Said’in açıklamalarını konumuz çerçevesinde düşünürsek; fitne ortamı, insanların İslam’ın emir ve yasaklarını içselleştirdikleri ve ona teslim oldukları bir ortam değildir. Bu ortamda kendini savunmak için bile olsa silah kullanma yetkisi vermek, meşru sınırlarda durmaya alışmamış toplumun daha da karışmasına yol açabilir.

Sonuç itibariyle fitne ortamında saldırılara karşı meşru müdafaa hakkının kullanılması hükmü, normal dönemlerdeki ahkâmdan farklılık göstermekte ve normal hallerde caiz olan bu hüküm fitne ortamında yasaklanmaktadır.

²⁷⁸ Cevdet Said, *Ademoğlunun İlk Mezhebi*, s.51-53.

4.4. Silah Edinmek

4.4.1. Normal Hallerdeki Hüküm

Normal şartlarda düşmana karşı kullanmak üzere silah edinmek Kur'an ve sünnette teşvik edilmiştir. Ayet-i kerime şöyle buyurulmaktadır:

*“Onlara (düşmanlara) karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın, onunla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah'ın bildiği (düşman) kimseleri korkutursunuz. Allah yolunda ne harcarsanız size eksiksiz ödenir, siz asla haksızlığa uğratılmazsınız.”*²⁷⁹

Yukarıdaki ayet-i kerimeyi Râzî (ö. 606/1210) şöyle tefsir etmiştir:

“Kuvvet Nedir?

Burada "kuvvetten maksat, kuvvetin meydana gelmesine sebep olacak her şeydir. Âlimler bu hususta birkaç izah zikretmişlerdir:

1) Kuvvetten maksat her türlü silahtır.

*2) Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) minberde bu ayeti okudu ve dikkat edin, burada kuvvet, 'atış' manasınadır,*²⁸⁰ *buyurdu.*

Hz. Peygamber (s.a.s) bunu, üç kere tekrar etti.

3) Bazıları, buradaki 'kuvvet'in, 'kaleler' manasına geldiğini söylemiştir.

4) Me'ânî âlimleri, evla olanın, bu kelimeyi düşmana karşı harp etme hususunda, kuvvet elde edilecek her bir şeyi içine alan umumi bir manada anlamaktır, demişlerdir. Binâenaleyh savaş ve cihadın âleti olan her şey, ayette bahsedilen "kuvvet" tendir.

*İşte bu ayet, cihada ok, silah temin ederek ve binicilikle atıcılığın öğretilmesi suretiyle savaşa hazırlanmanın farz olduğuna delâlet eder. Fakat bu farz-ı kifayedendir.”*²⁸¹

Râzî'nin silah temin etmenin farz olduğunu ifade etmesinin yanı sıra, silah ile antreman yapılması ve öğrenilen atıcılığın unutulmaması gerektiğini bildiren hadis-i şerifler de mevcuttur. Aşağıdaki hadis-i şerif bunlardan biridir:

²⁷⁹ Enfal 8/60.

²⁸⁰ Müslim, “İmaret”, 167; İbn Mâce, “Cihad”, 19.

²⁸¹ Razi, *Mefâtiḥu'l-Gayb*, XI, 350.

Müslim’de rivayet edildiğine göre Fukeym-i Lahmî, Ukbe b. Âmir’e (ö. 58/678):

– Şu iki hedef arasında gidip geliyorsun. Hâlbuki sen yaşlısın bu sana zor gelir demiş. Ukbe:

– Resûlullah’tan (s.a.v.) işittiğim bir söz olmasaydı ben buna katlanmazdım. Cevabını vermiş. Haris diyor ki; Bunun üzerine ben İbn Şumâse’ye :

– Ne o? diye sordum.

– Peygamber (s.a.v.): *“Her kim atıcılığı öğrenir de sonra terk ederse bizden değildir. Yahut muhakkak isyan etmiştir”* buyurdu dedi.²⁸²

Hadisi şerh eden âlimler, antrenman yapılmadığı için silah kullanmanın unutulmasının bu hadis-i şerife göre güçlü bir şekilde kerahet barındırdığını söylemişlerdir.²⁸³

Savaş sanatlarının ve o dönemdeki meşhur silah olan ok atıcılığının öğrenilmesi, bununla antrenman yapılmasını doğrudan ya da dolaylı olarak teşvik eden çok sayıda başka hadis-i şerif de mevcuttur.

Ukbe b. Âmir’den (ö. 58/678), Peygamber’in (s.a.v.) şöyle buyurduğu nakledilmektedir: *“Şüphesiz ki yüce Allah tek bir ok sebebiyle üç kişiyi cennetine koyar. Onu yaparken hayrı Allah’tan uman ok yapıcısına, onu atana ve atılan oku hedeften alıp getirene (ya da, atıcıya atmak üzere ok uzatana).”*²⁸⁴

Başka bir hadis-i şerif de şu şekildedir:

*“Sizin tarafınızdan bir takım bölgelerin fethedilmesi(ni Allah size) müyesser kılacaktır. Allah size (ihtiyaçlarınızın karşılanmasında) kâfi gelir. O bakımdan, sizden herhangi bir kimse okları ile oyalanmaktan acze düşmesin.”*²⁸⁵

Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

*“Kişinin kendisi ile oyalandığı her bir şey batıldır. Yayıyla ok atması, atını eğitmesi ve hanımı ile oynaması müstesna. Çünkü bunlar hak cümlesindendir.”*²⁸⁶

Tüm bunlardan çıkan sonuç düşmana karşı silah edinmenin ve bu silahla antrenman yapılarak bunda maharet kazanmanın ciddi bir şekilde dini naslarda teşvik

²⁸² Müslim, “İmâret”, 52.

²⁸³ Nevevî, *Şerh-i Müslim*, XIII, 65.

²⁸⁴ Ebu Davûd, “Cihâd”, 23; Tirmizî, “Fedâilul-Cihad”, 11; Nesal, “Cihâd”, 8; İbn Mâce, “Cihâd”, 19.

²⁸⁵ Müslim, “İmâre”, 168; Tirmizî, “Tefsir”, 8.

²⁸⁶ Ebâ Davûd, “Cihâd”, 23; Tirmizî, “Cihâd”, 8; İbn Mâce, “Cihâd”, 19.

edildiğidir. Şer'i hükmü ile ilgili farz mı vacip mi, sünnet mi şeklindeki ayrıntılara girmeden kesin olarak diyebileceğimiz husus budur.

4.4.2. Fitne Esnasındaki Hüküm

Yukarıdaki silah edinmenin teşvik edilmesine karşılık fitne ortamında bırakın silah edinmeyi, var olanların bile elden çıkarılması ve belki de başkasının eline geçmesini önlemek için kırılmasının emredildiğini görmekteyiz.

Konu ile ilgili bazı hadis-i şerifler şu şekildedir:

Ebu Musa (ö. 42/662-63) (r.a.) anlatıyor: Resulullah (s.a.v.) buyurdular ki:

“Kıyametten hemen önce karanlık gecenin parçaları gibi fitneler var. Kişi o fitnelerde mümin olarak sabaha erer, akşama kâfir olur; mümin olarak akşama erer, sabaha kâfir çıkar. O fitnede oturan, ayakta durandan hayırlıdır. Yürüyen koşandan hayırlıdır. Öyleyse yaylarınızı kırın, kışkırlarınızı parçalayın, kılıçlarınızı da taşla vurun. Sizden birinin evine girerlerse Hz. Âdem'in iki oğlundan hayırlısı olsun (ölen olsun, öldüren değil).”²⁸⁷

İmam Nevevi (ö. 676/1277), “Kılıcını taşla çalsın” emri ile hakikaten kılıcın kırılmasının mı, yoksa bununla mecaz mı kastedildiği hususunu ele alarak bazı âlimlerin: “Hadisin zahirine göre, kişinin kendisine fitne kapısını kapaması için, gerçekten kılıcı kırması gerekir” derken, bazılarının da: “Bu mecazdır, asıl maksat katalin terkidir” dediğini belirtir. Ancak birinci görüşün muteber görüş olduğunu kaydeder. Bu görüş başka âlimlerce de paylaşılmıştır.”²⁸⁸

Bu konuda Muhammed bin Mesleme'nin (r.a.) (ö. 43/663) anlattıkları da konuyu desteklemektedir:

Muhammed bin Mesleme (r.a.), Cemel ve Sıffın savaşlarına katılmayıp köyüne çekilince Ebû Bürde el-Eş'arî (ö. 104/722), kendisini ziyaret edip insanlar arasında kalarak onlara doğruyu anlatmanın daha iyi olacağını söyler. Bunun üzerine Muhammed bin Mesleme ona Hz. Peygamber'in kendisine bir kılıç verip onunla cihad etmesini emrettiğini, Müslümanların birbirine düştüğünü gördüğünde ise Uhud dağına gidip kılıcını kırılncaya kadar dağa vurmasını, sonra da evine çekilmesini tavsiye ettiğini anlatmıştır.²⁸⁹

²⁸⁷ Ebû Dâvûd, “Fiten”, 2; Tirmizî, “Fiten”, 33.

²⁸⁸ Nevevi, *Şerh-i Müslim*, XVIII, 9-10.

²⁸⁹ Ataullah Şahyar, “Muhammed bin Mesleme”, *DİA*, XXX, 555-556; İbn Mâce, “Fiten”, 10.

Hatta bazı sahabiler fitne ortamında gerçek kılıçlarını kaldırıp tahta kılıç edinirler.

Ashaptan Ebu Müslim künyesiyle meşhur olan Ühban b. Sayfî ile Hz. Ali (r.a.) (ö. 40/661) arasındaki diyalogu kızı Udeyse şöyle anlatır:

Ali b. Ebî Talib (r.a.) (Basra'ya girdiğinde) babamın evine geldi ve kapıda durarak:

- *Ebu Müslim burada mıdır? Diye sordu. Biz de:*

- *Evet dedik. Ali (r.a.):*

- *“Ey Ebu Müslim! Bu konuda üzerine düşen görevi yerine getirmekten seni engelleyen nedir?” diyerek babamı kendisiyle beraber aynı safta savaşmaya çağırdı.*

Babam ona:

- *Şüphesiz benim dostum ve senin amcaoğlun beni, insanlar ihtilafa düştüklerinde tahtadan bir kılıç edinmekle mükellef kıldı ve ben bu kılıcı edinmiş bulunuyorum. Dilersen onu alıp seninle bir savaşa çıkayım, dedi.²⁹⁰*

Yukarıda görüldüğü gibi Hz. Peygamber (s.a.v.), fitne ortamında silah bulundurulmasını istememiş, var olan silahların da götürülüp kırılmasını emretmiştir. Bununla beraber illa silah edinilecekse de tahtadan bir kılıç edinilmesini istemiştir. Burada tahtadan kılıç edinme emri, öldürücü silah edinmekten kaçınma şeklinde anlaşılmıştır.

Suriyeli mütefekkir Cevdet Said, normal durumlarda silahın önemi ile fitne ortamlarında silahın tehlikesine işaret ederek şöyle demektedir:

“Cihadın vurgulamamız gereken birtakım şartları mevcuttur. Çünkü Peygamber (s.a.v.): ‘Cennete bir tek ok sebebiyle üç kişi girecektir: Onu yapan, taşıyan ve fırlatan.’ Başka bir yerde de: ‘Okunu kır, yayını kopar ve kılıcını taşa vurarak körelt’ buyurmuşlardır. Şayet silahımızı, şartları göz ardı ederek kuşanırsak, kanunların hâkim olduğu toplumsal ve insani şartlardan, despotluğun kol gezdiği orman kanunlarına geçişimiz kaçınılmaz olacaktır. Ve İslami cihadı uygulamak istiyorsak, Kur’an ve sünnetteki şartlarını belirlemeliyiz ki cihadımız Allah yolunda

²⁹⁰ Tirmizî, “Fiten”, 33. Hz. Ali’nin (r.a.) taraf olduğu tüm savaşlarda haklı taraf olduğunu daha önce ifade etmiştik. Ashab-ı Kiram’dan bazılarının (r.anhüm) tereddütlü tavrını, Hz. Ali’nin haklılığı noktasındaki tereddütlerine değil, yukarıda olduğu gibi özel şartlarla ilgili verilmiş bazı emirleri içtihatlarınca genelleştirmelerinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

olsun. İkbâl: ‘Kim kılıcını Allah’tan gayrısı için sallarsa, kılıcı göğsüne saplanacaktır’ demiştir. Yine Peygamber (s.a.v.) veda haccında: ‘Benden sonra birbirinizin boyunlarını vurarak küfre dönmeyiniz’ buyurmuştur.”²⁹¹

Aslında silah bulundurmama hükmü yukarıdaki meşru müdafaa hükmü ile bağlantılıdır. Eğer bu ortamda meşru müdafaa bile bulunulmayacaksa silah bulundurmanın da bir anlamı yoktur. Bir yönüyle bu şekilde silah edinmemek bu ortamda bir güvence de olabilir. Çünkü çatışan silahlı grupların var olduğu bir ortamda silah edinmek silah sahibini fitneci gruplar nezdinde rakip bir pozisyona koyabilir. Bu grupların bir şahsı kendilerine rakip görmeleri de şüphesiz o şahsı tehlikeye atacaktır. Belki sürekli onu gözetleyecekler, takip edecekler ve her davranışı aleyhlerine yorabileceklerdir. Ancak silahsız bir insanı hiçbir grup, tehlike oluşturma yönünden önemsemez. Dolayısıyla kişi silah edinmemekle belki de canını güvenceye almış olur.

Diğer taraftan silahı var olan kişinin, öfke anında onu kullanmaya yönelme ihtimali her zaman mevcuttur. Çünkü bazen öyle anlar olur ki tahammül imkânı kalmaz ve var olan her imkânla karşı saldırıya geçilir. Gerçi bu tehlike her zaman mevcuttur ancak fitne ortamında hem tahrik edici unsurlar daha çoktur hem de hakkını kamu otoritesi yoluyla elde etme imkânı olmadığından silaha sarılma tehlikesi çok daha fazladır. Savaşın, saldırının men edildiği böyle bir ortamda saldırıya geçmek de fitneye alet olmak, içine dalmak, körüklemek anlamına gelir ki hadis-i şeriflerde tüm bunlardan şiddetle nehyedilmiştir. Hatta hadis-i şerifte bu ortamdaki kurtuluşun mazlumca öldürülmekte olduğu açıkça ifade edilmiştir:

Saîd b. Zeyd (r.a.) (ö. 51/671) şöyle demiştir:

Biz Nebi’nin (s.a.v.) yanında idik. Bize fitneyi anlattı ve onu çok dehşetli gösterdi. Bunun üzerine:

“Ya Resulullah! Eğer bu fitne bize yetişirse bizi mahveder.” dedik veya dediler.

Resulullah:

“Hayır, şüphesiz öldürölme(niz size yeter)” buyurdu.

Saîd: “Ben kardeşlerimi (hep) öldürölmüş gördüm” dedi.”²⁹²

²⁹¹ Cevdet Said, *Değişim Rüzgârları*, s.29.

²⁹² Ebû Dâvûd, “Fiten”, 7.

O halde fitneyi körüklememek ve içine girip o insanların günahına ortak olmamak için bu ortamda normal dönemlerdeki hüküm değişmekte ve bu şartlarda silah edinmemek gerektiği anlaşılmaktadır.

4.5. Uzlete Çekilmek

4.5.1. Normal Hallerdeki Hüküm

Normal hallerde topluma karışıp toplum içinde yaşamanın daha faziletli olduğunu ifade eden çok sayıda hadis-i şerif vardır. Bir kısmı aşağıdadır:

*“İnsanlar içine karışıp da onlardan gelecek sıkıntılara katlanan Müslüman, insanlara karışmayıp onlardan gelecek sıkıntıya sabretmek durumunda olmayan Müslümandan daha hayırlıdır.”*²⁹³

Dağa ibadet için çıkmak isteyen bir adam, Hz. Peygamber'e getirilir ve Hz. Peygamber ona şöyle der:

*“Ne sen böyle yap, ne de sizden herhangi bir kimse yapsın! Allah’a andolsun ki, herhangi birinizin İslâm beldesinde sabretmesi, tek başına kırk sene yaptığı ibadetten daha hayırlıdır.”*²⁹⁴

Ebu Hureyre (ö. 58/678) (r.a.) der ki: Biz Hz. Peygamber'le beraber sefere gittik. Bir vadiye vardık. O vadide suyu tatlı bir pınar gördük. Askerlerden biri 'Keşke halktan ayrılıp, bu vadide ibadet etseydim (ne güzel olurdu), fakat ben bunu Hz. Peygamber'e söylemedikçe yapamam' dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

*“(Sakin) böyle yapma! Zira herhangi birinizin Allah yolunda cihad ederek sebat göstermesi aile efradının içinde altmış sene ibadet yapmasından daha hayırlıdır. Acaba siz Allah'ın sizi affedip cennete sokmasını istemez misiniz? (O halde) Allah'ın yolunda savaşın. Zira herhangi bir kimse Allah yolunda bir devenin sağımı kadar savaşırsa, Allah Teâlâ onu cennete koyar.”*²⁹⁵

İbn Ömer'den (ö. 73/693) rivayet edilmiştir: Allah Resülü (s.a.v.) şöyle buyurdu:

“İslam cemaatinden ayrılmayın, ayrılıklardan sakının çünkü şeytan cemaate katılmayıp tek kalanlarla beraberdir. Cemaatle beraber olan iki kişiden ise uzaktır. Kim Cennetin en güzel yerlerinden köşk sahibi olmak isterse; İslam cemaatinden

²⁹³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 365.

²⁹⁴ Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali (ö. 458/1066) *Şuabü'l-İmân I-VII*, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1410, IV, 14, Hadis no: 4228.

²⁹⁵ Tirmizî, “Fezâilü'l-cihâd”, 17.

ayrılmasın. Kimi, yaptığı iyilik sevindiriyor ve kötülükleri de üzüyorsa o kimse mü'mindir."²⁹⁶

Muaz b. Cebel'den (ö. 17/638) rivayet edilen hadiste şöyle buyruluyor:

*"Koyunun kurdu gibi, şeytan da insanın kurdudur. İnsanlardan, cemaatten uzaklaşan, kenarda kalan ve serkeşlik yapanları kapar. Dağların kovuklarına sığınmaktan sakınınız. Halkın çoğunluğu nerede ise orada olunuz. Cemaatten ve mescitlerden ayrılmayınız."*²⁹⁷

İbn Hacer (ö. 852/1449), normal hallerde topluma karışmanın daha faziletli olduğunu, âlimlerin çoğunun, İhtilat (cemiye karışma) uzletten evladır, dediklerini aktarır. İslami şiarların devamı için lüzumlu olan dinî bilgilerin bu sayede öğrenildiğini, insanlara, maddî ve manevî yardımda bulunmak, hastalarını ziyaret etmek gibi çeşitli hayırlara bu sayede ulaşıldığını söyler.²⁹⁸

Nevevî (ö. 676/1277) de İmam Şâfiî (ö. 204/820) ve âlimlerin çoğunluğunun topluma karışmanın daha faziletli olduğu görüşünde olduklarını aktarır. Çünkü ihtilatta bir kısım faydalı ameller yerine getirilir, derler. Ayrıca çeşitli İslâmî tezahürlere (şêâir-i İslâmiyye) katılır, Müslümanların sayısını artırır, hasta ziyareti, cenaze teşyî, selam vermek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmada bulunmak, iyi ve hayırlı işlerde yardımlaşmak, muhtaçlara yardım, cemaatlere katılmak gibi herkesin muktedir olabileceği amellerle onlara bir kısım hayır ve menfaat ulaştırdıklarını söylerler.²⁹⁹

Hem yukarıda aktarılan hadis-i şeriflerden hem de aşağısında âlimlerin konu ile ilgili değerlendirmelerinden anlaşıldığı kadarıyla topluma karışmak, toplum içinde yaşamak uzlete çekilmekten daha faziletlidir. Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemde uzlete çekilmek için izin isteyenlere de yukarıda görüldüğü gibi izin verilmemiştir.

4.5.2. Fitne Esnasındaki Hüküm

Fitnenin baş gösterdiği dönemlerde uzlete çekilmeye, insanlardan uzaklaşmaya izin verilmesinin yanı sıra hatta emredildiği çok sayıda hadis-i şerif mevcuttur. Bunları aşağıda aktarıyoruz:

²⁹⁶ İbn Mâce, "Fiten", 8; Tirmizî, "Fiten", 7.

²⁹⁷ Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, V, 232-233.

²⁹⁸ İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, III, 3166.

²⁹⁹ Nevevî, *Şerh-i Müslim*, XIII, 34.

Ebu Said (r.a.) (ö. 74/693-94) anlatıyor: Resulullah (s.a.v.) buyurdular ki:

*“Kişinin en hayırlı malının peşine takılıp dağ geçitlerini ve yağmur düşen yerleri takip edeceği koyunu olacağı zaman yakındır. Böylece dinini fitnelerden kaçırmış olur.”*³⁰⁰

Ebu Davud’un şarihleri hadisi şöyle şerh etmişler:

*“Resulullah Efendimiz, fitneler zuhur ettiğinde, kişinin en hayırlı malının dağ başlarındaki güttüğü davarlar olduğunu söylemiştir. Allah’u âlem bundan maksadı şudur: İnsanoğlu tabiatı itibariyle mala düşkündür. Kolay kolay malından ayrılmak istemez. Bulunduğu çevre ne kadar bozuk olursa olsun, malını mülkünü bırakıp dinine zararsız bir çevreye çekilmek istemez. İşte Efendimiz, bunu bildiği için, gerekirse köydeki şehirdeki mallarını bırakıp çöllere, dağlara, vahalara çekilmeyi teşvik etmiştir. Buradaki koyunların, fitne dolu toplum içerisindeki mallardan daha hayırlı olduğunu beyan buyurmuştur.”*³⁰¹

Baş tarafında fitne ortamından bahseden bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber (s.a.v.), Hz. Huzeyfe’ye (r.a.) (ö. 36/656) şöyle emir buyuruyor:

“O takdirde bütün fırkaları terket (kaç)! Öyle ki, bir ağacın köküne dişlerinle tutunmuş bile olsan, ölüm sana gelinceye kadar o vaziyette kal!” buyurdular.”³⁰²

Yine çalışmanın başka bölümlerinde aktardığımız bir hadis-i şerifte bu sefer Hz. Ebu Zer’e (ö. 32/653) eve çekilmesi emrediliyor.³⁰³

Ebu Salebe’nin (ö. 75/694-95) aktardığına göre Hz. Peygamber (s.a.v.) belli şartlar oluştuğunda insanların terk edilerek, onlarla uğraşmanın bırakılmasını istemiştir:

*“Marûfa sarılın münkerden de kaçın! Ne zaman uyulan bir cimrilik, takip edilen bir heva, ahirete tercih edilen bir dünyalık görüp, görüş sahiplerinin kendi görüşlerini beğendiklerini görürsen o zaman kendine bak, insanlarla uğraşmayı bırak. Zira (bu safhaya gelince) önünüzde sabır günleri var demektir. O günler avuçta ateş tutmak gibi (sıkıntılı)dır.”*³⁰⁴

³⁰⁰ Buhârî, “İman”, 12, “Bedü’l-Halk”, 14, “Menakıb”, 25, “Rikak”, 34, “Fiten”, 14; Muvatta, “İsti’zan”, 16; Ebû Dâvûd, “Fiten”, 4; Nesâî, “İman”, 30.

³⁰¹ *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi, I-XVII*, Tercüme ve şerh: Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, Şamil Yayınevi, İstanbul 2011, c. 14, s.379.

³⁰² Buhârî, “Fiten”, 11, “Menakıb”, 25; Müslim, “İmare”, 51; Ebû Dâvûd, “Fiten”, 1.

³⁰³ Ebû Dâvûd, “Fiten”, 2; İbnu Mace, “Fiten”, 10.

³⁰⁴ Ebû Dâvûd, “Melahim”, 17; Tirmizî, “Tefsir”, Mâide; İbnu Mace, “Fiten”, 21.

*“Yakında büyük fitneler olacak, o fitnelerde (yerinde) oturanlar ayaktakilerden, ayaktakiler yürüyenlerden, yürüyenler koşanlardan, daha hayırlı olacaklar. Kim o fitne içinde bulunmuş olursa, ondan uzak dursun. O zaman bir iltica yeri, sığınacak mekân bulursa ona sığınsın.”*³⁰⁵

Ebû Saîd’in (r.a.) rivayet ettiğine göre Allah Resulü (s.a.v.) şöyle buyurdu:

*“İnsanların en güzeli malının, dini uğruna fitnelerden kaçarak, dağların eteklerinde yağmurun düştüğü yerlerde götürüp otlatacak olduğu koyunlar olması yakındır.”*³⁰⁶

Buhârî (ö. 256/870), bu hadisi birkaç yerde aktarmış. İman bölümünde “Dinini Korumak için Fitneden Kaçış” şeklinde bir bab başlığı ile aktarmıştır.

İbn Hacer, bu hadisin şerhinde yukarıda aktardığımız gibi cumhurun insanlara karışmayı uzletten üstün gördüğünü aktardıktan sonra bunun fitneye düşmeme konusundaki selamete bağlar ve şöyle der:

*“Bazıları da dediler ki kişinin selamette kalabilmesi için uzleti tercih etmesi daha evladır. Nevevi de insanlara karışmayı daha üstün tutmasına rağmen bunu kişinin günaha bulaşmayacağını zannı galiple bilmesine bağlamıştır. Ancak bundan emin olamazsa uzlet daha evla olur. Başkaları da dediler ki uzlet hususu kişinin durumuna göre değişir. Eğer insanların içinde kalıp da kötülüğü ortadan kaldıracabilecekse ve bunu yaptığı için de kendisine bir zarar gelmeyecekse bu durumda insanların içinde kalmak aynı veya kifai vacip olur. Ancak insanlara yapacağı nasihatın fayda vermeyeceğini biliyorsa bununla beraber kendisine bir zararın gelme ihtimali de yoksa bu durumda kişi uzlet ve ihtilattan dilediğini seçebilir. Ancak tüm bunlar yaygın bir fitnenin olmadığı dönemler içindir. Şayet yaygın bir fitne varsa uzlet tercih edilir. Çünkü bu ortamda bir zarara uğrama tehlikesi çok büyüktür.”*³⁰⁷

İbn Hacer, Nevevi’nin görüşünü “Nevevi insanlara karışmayı daha üstün tutmasına rağmen bunu kişinin günaha bulaşmayacağını zannı galiple bilmesine bağlamıştır.” diye aktarırken Nevevi, Müslim’in şerhinde bu ifadeyi “günaha bulaşma” şeklinde değil de “fitneye bulaşma” şeklinde ifade etmiştir.³⁰⁸

³⁰⁵ Buhârî, “Fiten”, 6.

³⁰⁶ Mâlik, “İstizân”, 16; Buhârî, “İmân”, 12; “Bed’ul-halk”, 15, “Fiten”, 14; Nesâî, “İmân”, 30.

³⁰⁷ İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, III, 3166.

³⁰⁸ Nevevi, *Şerh-i Müslim*, XIII, 34.

Ebu Bekre'den (ö. 51/671) (r.a.) rivayet edildi ki; Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

"Yakında bir fitne çıkacaktır. O fitne zamanında (ona karışmayıp) uzanıp yatan, oturandan; oturan (ona karışmak üzere) ayakta durandan; ayakta duran, yürüyenden; yürüyen de (fitneye) koşandan daha hayırlı olacaktır."

Ebu Bekre:

Ya Resulullah, (O zaman) benim ne yapmamı emredersin? dedi.

Resulullah (s.a.v.) :

"Devesi olan devesinin, koyunu olan koyunun, arazisi olan da arazisinin yanına gitsin" buyurdu.

Ebu Bekre:

Bunlardan hiç bir şeyi bulunmayan ne yapsın?

Resulullah:

*"Kılıcına dayansın, onun ağzını taşla vursun, gücünün yettiği kadar o fitneden korunsun."*³⁰⁹

Başka bir hadis-i şerifte de kişinin evine çekilmiş bir halde iken vefat etmesi halinde Allah Teâlâ'nın cennet konusunda ona garanti verdiği ifade edilmiştir:

"Üç şey vardır; her birine Allah garanti vermiştir:

- *Allah yolunda cihad etmek üzere yola çıkan kimse: Bu öldüğü takdirde cennete koyma hususunda, ölmeyip döndüğü takdirde ganimet ve sevapla gelme hususunda garantilidir.*

- *Mescide giden kimseye, öldüğü takdirde, Allah onu cennete koyma hususunda garanti vermiştir.*

- *Kişi (fitne zamanında bulaşmayıp) evine çekildiği takdirde Allah ona da garanti vermiştir."*³¹⁰

Tüm bu hadis-i şeriflerden anlaşıldığı gibi fitne ortamlarında, o fitneye düşmemek ve haksız yere savaşılan taraflardan biri olmamak için uzlete çekilmek gerekmektedir. Bu uzlet kimi hadis-i şeriflerde eve çekilmek şeklinde, kimi hadis-i şeriflerde dağ başlarına çekilmek şeklinde, kimi hadis-i şeriflerde de hayvan ve ekinlerle uğraşmak için kırsal kesimlere çekilmek şeklinde ifade edilmiştir. Sahabe

³⁰⁹ Müslim, "Fiten", 13.

³¹⁰ Ebû Dâvûd, "Cihad", 10.

döneminde sahabeden Sad bin Ebi Vakkas (ö. 55/675)³¹¹ ve Seleme bin Ekva (ö. 74/693)³¹² gibi bazıları fitne olarak değerlendirdikleri olaylara karışmamak için badiyeye gitmiş ve ölünceye kadar oradan ayrılmamışlardır.

Fitnenin önemli bir özelliği yayılmacılığı yani sirayetidir. Kendisi ile bir şekilde bağ kuran herkesi içine çekmekte hatta çoğu zaman uzak durmaya çalışanları bile etkilemektedir. Ayet-i kerimede bu duruma şöyle işaret edilmiştir:

*“Sadece içinizden zulmedenlere erişmekle kalmayacak olan bir fitneden sakının ve bilin ki Allah, azabı çetin olandır.”*³¹³

İbn Ebî Hâtim'in (ö. 327/938) bildirdiğine göre Dahhâk (ö. 105/723): *“Sadece içinizden zulmedenlere erişmekle kalmayacak olan bir fitneden sakının”* ayetini açıklarken: *“Hem zalim, hem de salih kişiye erişecek genel bir fitnedir”* demiştir.³¹⁴

Fitnenin kapsayıcılığı hadis-i şeriflerde şöyle anlatılmaktadır:

“Bir gün Hz. Peygamber Medine’nin eski surlarından birinin üzerine çıkmıştı. Etrafındakilere:

“Benim gördüğümü siz de görüyor musunuz” diye sordu.

“Hayır, görmüyoruz” dediler. Peygamberimiz şöyle buyurdu:

*“Yağmur damlaları gibi, sokak aralarına kadar giren fitnelerin geldiğini görüyorum.”*³¹⁵

Yağmur nasıl her tarafa ulaşıyor ve bir yere sığınmamış her şeyi ıslatıyorsa fitne de geldiğinde bir yere sığınmamış/uzlete çekilmemiş herkesi bir şekilde etkileyecektir. Öyle ki haberdar olmak için ilgileneni bile içine çekecektir. Nitekim hadis-i şerifte şöyle buyurulmaktadır:

*“Her kim fitnelerle karşılaşmak isterse, fitne hemen onu içine çeker. Fitnelerden sığınacak bir yer bulan kimse, derhal kaçıp oraya sığınsın”*³¹⁶

³¹¹ “Medine yakınlarındaki Akîk vadisinde çorak bir araziye satın alarak ihya etti ve oraya yerleşip çiftçilikle meşgul oldu. Hz. Osman’ın şehid edilmesi olayında, Cemel ve Sıffin savaşlarında tarafsız kaldı. Hayatının son yıllarında gözlerini kaybeden Sa’d h. 55’te (m. 675) Akîk’ta vefat etti.” İbrahim Hatipoğlu, *“Sad bin Ebi Vakkas”, DİA, XXXV, 372-374.*

³¹² Seleme bin Ekva, Hz. Osman’ın şehadetinden sonra Rebeze’ye gidip oraya yerleşmiş ve vefat edeceği son günlerde ancak Medine’ye dönmüştür. Bkz: Buhârî, “Fiten”, 14.

³¹³ Enfal 8/25.

³¹⁴ İbn Ebi Hatim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 327/938), *Tefsîrü'l-Kur’ânî'l-‘Azîm Müsneden ‘ani’r-Resûl ve’s-Sahâbe ve’t-Tâbi’în I-X*, Mektebetü'l-Asriyye, Sayda (Lübnan), VII, 58.

³¹⁵ Buhârî, “Fiten”, 4; Müslim, “Fiten”, 3.

³¹⁶ Buhârî, “Fiten”, 9; Müslim, “Fiten”, 3.

Kamil Çakın, “Hicaz topraklarından, Busra’daki develerin boyunlarını aydınlatacak bir ateş çıkmadıkça kıyamet kopmayacaktır”³¹⁷ hadisinin de mecazen fitnenin yayılmacılığını anlattığını aktarmakta ve şöyle demektedir:

“Bu rivayet, her ne kadar büyük alametler arasında sayılmış ve zahiri anlamı üzere anlaşılmış olsa da, bu zahiri anlamının dışında bir benzetmenin söz konusu olduğu da ifade edilebilir. Şöyle ki fitneler ateşe benzetilmektedir. Ateş söndürülemediği takdirde yayılmakta, hızla gelişmekte ve çok büyük bir alanı yakıp yok etmektedir. Fiten olayları da ateşin yayılması gibi topluma yayılmakta, hatta başka toplumları da etkisi altına almaktadır. Bir süre sonra fitnenin doğduğu topraklara komşu beldelerde de aynı karakterdeki olayların patlak verdiği tanık olunmaktadır.”

Çakın, Canetti’nin kitle hareketleri ile ateş simgesi arasında yakın bir ilişki kurduğunu aktardıktan sonra Canetti’den alıntılarla açıklamalarını şöyle sürdürür:

“Bütün yok etme araçlarının en etkileyicisi ateştir. Çok uzaktan görülebilir ve daha da çok insanı kendine çeker...”³¹⁸ “Ateş son derece bulaşıcıdır... Ateşin hızlı acımasızlığı sınır tanımaz; her şeyi yalayıp yutmak ister ve doymak bilmez... Ateşin gizemli bir her yerdeliği vardır; her yerde ve her zaman ortaya çıkabilir...Bütün bunlar kitle için de geçerlidir. Hatta kitlenin özelliklerini bundan daha doğru bir şekilde sıralamak mümkün değildir... Onun bulaşıcılığına çok az insan dayanabilir; her zaman büyümeye devam etmek ister ve büyümesinin önünde doğasından gelen için hiçbir sınır yoktur.”³¹⁹ Fitne zamanlarında ortaya çıkan kitle hareketlerinin, Hz. Peygamber tarafından niçin ‘ateş’ simgesiyle anlatılmak istendiği bu açıklamalardan sonra daha iyi anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle, fitne hareketlerinin yayılma ve sirayet etme özelliği Hz. Peygamber tarafından “ateş” simgesiyle anlatılmıştır.”³²⁰

İşte fitnenin bu kadar yayılma özelliği gösterdiği bir ortamda sosyal hayata karışıp da fitneden korunmak mümkün görünmemektedir. Böyle bir ortamda hayatını sürdürmeye çalışan kişi muhakkak ondan etkilenecektir. Bu durumda tek çare topluma

³¹⁷ Buhârî, “Fiten”, 23; Müslim, “Fiten”, 14.

³¹⁸ Canetti, *Kitle ve İktidar*, 19.

³¹⁹ Canetti, *Kitle ve İktidar*, 81-83.

³²⁰ Kamil Çakın, *Fiten Rivayetleri Bağlamında Toplamların Çöküşü*, Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Cilt: 5, Sayı: 10, Kars 2018, ss. 1-29, s.9-10.

karişmadan münzevi bir hayatı tercih etmektir. Nitekim Eric Hoffer da böyle ortamlarda toplumdan uzak kalmanın daha doğru olduğunu şöyle anlatmaktadır:

*“Umutlar ve hayaller sokaklara yayıldığı zaman, pasif kişilerin kapılarını kilitleyip kepenklerini indirerek öfkeler dininceye dek saklanmaları daha yerinde olur. Çünkü umutlar ne kadar asil de olsalar, aralarında canavarca münasebetsizliklere sık sık rastlanır.”*³²¹

Sonuç itibariyle diyebiliriz ki normal zamanlarda insanlara karişmak ve onlarla beraber yaşamak birçok hayrı beraberinde getireceği için tavsiye edilip üstün tutulmuşken, fitne ortamlarında fitneye bulaşmamak ve oluşturacağı zarardan korunmak için uzlete çekilmek daha doğru ve daha selametli bulunmuştur.

³²¹ Hoffer, *Kesin İnançlılar*, s.16.

4.6. Doğru Bildiğini Söylemek

4.6.1. Normal Hallerdeki Hüküm

Hakka şahitlik etmek, Müslümanların en önemli vazifesidir. Hatta Muhammed ümmetinin ayırıcı vasıflarından biri insanlığa karşı şahit olmasıdır. Ayet-i kerimde şöyle buyurulmaktadır:

*“İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Resûl'ün de size şahit olması için sizi mutedil bir millet kıldık.”*³²²

Hatta kendi aleyhlerinde bile olsa müminlerin hakka şahitlik etmeleri emredilmiştir. İki ayet-i kerimde tekrar edilen bu emirle ilgili ayet-i kerimeler şu şekildedir:

*“Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutan, kendiniz, ana-babanız ve akrabanız aleyhinde de olsa Allah için şahitlik eden kimseler olun. (Haklarında şahitlik ettikleriniz) zengin olsunlar, fakir olsunlar Allah onlara (sizden) daha yakındır. Hislerinize uyup adaletten sapmayın, (şahitliği) eğer, bükür (doğru şahitlik etmez), yahut şâhitlik etmekten kaçınırsanız (biliniz ki) Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”*³²³

*“Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi âdil davranmamaya itmesin. Adaletli olun; bu, Allah korkusuna daha çok yakışan (bir davranış) tır. Allah'a isyandan sakının. Allah yaptıklarınızı hakkıyla bilmektedir.”*³²⁴

Yine en büyük cihadın zalim hükümdara karşı hakkı söylemek olduğu hadis-i şerifte ifade edilmiştir:

Ebu Saîd el-Hudri (ö. 74/693-94) (r.a.) anlatıyor: Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

*“Cihadın en üstünü zalim sultana karşı doğruyu söylemektir.”*³²⁵

Hadisin şerhi bağlamında İsmail Lütü Çakan şöyle demektedir:

“Bize öyle geliyor ki hadisimizde sultan, toplumdaki güç odaklarının, toplumu en geniş ölçüde etkileme imkânlarına sahip bulunan özel ve tüzel kişilerin en üst

³²² Bakara 2/143.

³²³ Nisa 4/135.

³²⁴ Maide 5/8.

³²⁵ Ebû Dâvûd, “Melahim”, 17; bk. Tirmizî, “Fiten”, 13; Nesâî, “Bey'at”, 37; İbn Mâce, “Fiten”, 20.

seviyede temsilcisidir. Geçmişte imam, emir, sultan vb. kelimelerle anılan şahıslar, toplumu büyük ölçüde etkilemekteydi. Bugün bu etkileme, değişik kapsam ve anlam içinde özerk ya da kendilerine tanınan yasal çerçevede bağımsız bazı kurum ve kuruluşlarca da sürdürülebiliyorsa, topluma hâkimiyet oranlarına göre onları da ‘sultan’ kabul etmek ve onlara da ‘gerçeği’ söylemek ‘en üstün cihad niteliğinde’ bir hareket olarak değerlendirilebilir. Özellikle bugün kitle iletişim ve haberleşme vasıtaları yazılı ve sözlü yayın organları -ki bunlar kendilerini toplumu etkilemekte ‘birinci güç’ ilan etmektedirler- ‘yönlendirici güç’ anlamı içinde sultan kabul edilip hakikati onlara karşı söylemek ve savunmak bunların gerçek güçleri ölçüsünde en üstün ya da en etkili cihad olarak düşünülmelidir.”³²⁶

Çakan Hocanın açıklamalarına göre kamuoyu nezdinde doğru bilinen hususların dile getirilmesi de yukarıdaki hadisın kapsamına girmektedir.

Başka bir hadis-i şerifte de müminler yeryüzünde Allah Teâlâ’nın şahitleri olarak vasıflandırılmaktadırlar:

Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) (r.a.) anlatmaktadır:

Peygamber (s.a.v.) ile bazı sahâbîler birlikte bulunurlarken onların yanından bir cenaze geçti. Orada bulunan ashâb-ı kirâmdan bazıları o cenazeyi hayırla andılar. Bunun üzerine Nebî (s.a.v.):

- “Kesinleşti” buyurdu.

Sonra bir cenaze daha geçti. Orada bulunanlar onu da kötülükle andılar. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) yine:

- “Kesinleşti” buyurdu.

Bunun üzerine Ömer İbnu’l-Hattâb (r.a.):

- Ne kesinleşti ya Resulallah? diye sordu. Peygamber (s.a.v.) da şöyle buyurdu:

- “Şu önce geçen cenazeyi hayırla andınız; bu sebeple onun cennete girmesi kesinleşti. Bu berikini kötülükle andınız; onun da cehenneme girmesi kesinleşti. Çünkü siz, yeryüzünde Allah’ın şahitlerisiniz.”³²⁷

Yukarıdaki naslardan açıkça anlaşıldığı gibi Müslümanların en ayırıcı vasfı yeryüzünde hakka şahitlik etmektir. Onlar gördükleri gerçekleri hiç kimseden

³²⁶ İsmail Lütfi Çakan, *Zâlim Sultana Karşı*, Altınoluk Dergisi, 1988 - Eylül, Sayı: 031, Sayfa: 009.

³²⁷ Bk. Buhârî, “Cenâiz”, 86; “Şehâdât”, 6; Müslim, “Cenâiz”, 60; Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 76; Tirmizî, “Cenâiz”, 63; Nisâî, “Cenâiz”, 50; İbn Mâce, “Cenâiz”, 20.

çekinmeden söylemeli ve içinde yaşadıkları toplumu doğru bilgilendirmelidirler. Bu görevin yerine getirilmesi çokça önemsenmiş ve yukarıdaki ayet-i kerimelerde kesin emirlerle Müslümanların bu görevi yerine getirmesi emredilmiştir.

4.6.2. Fitne Esnasındaki Hüküm

Esasen İslam âlimleri normal dönemlerde de dilin afetlerine ve tehlikelerine çokça dikkat çekmişler ve dilin insanı helake götürecektir ciddi bir tehlike barındırdığını söylemişlerdir. Bu tehlikeye dikkat çeken çok sayıda hadis-i şerif de mevcuttur:

*“Kul (bazen), Allah'ın rızasına uygun olan bir kelamı, ehemmiyet vermeksizin sarf eder de Allah onun sebebiyle cennetteki derecesini yükseltir. Yine kul (bazen) Allah'ın hoşnutsuzluğuna sebep olan bir kelimeyi ehemmiyet vermeksizin sarf eder de Allah, o sebeple onu cehennemde yetmiş yıllık aşağıya atar.”*³²⁸

*“Âdemoğlu sabaha erdi mi, bütün azaları, dile talepte bulunup: Bizim hakkımızda Allah'tan kork. Zira biz sana tabiyiz. Sen istikamette olursan biz de istikamette oluruz, sen sapıtırsan biz de sapıtırız! derler.”*³²⁹

*“Allah'a ve ahiret gününe inanan kimse ya hayır konuşsun ya da sussun.”*³³⁰

*“Kişinin malayani şeyleri terki İslam'ın güzelliğinden ileri gelir.”*³³¹

Süfyan bin Abdullah (r.a.) anlatıyor: "Ey Allah'ın Resulü dedim, uyacağım bir amel tavsiye et bana!" Şu cevabı verdi:

“Rabbim Allah'tır de sonra dosdoğru ol!”

“Ey Allah'ın Resulü dedim tekrar, benim hakkımda en çok korktuğunuz şey nedir?” Eliyle dilini tutup sonra: ‘İşte şu!’ buyurdu.³³²

Tüm bu hadis-i şeriflerden normal dönemlerde bile dilin insanı uğratabileceği tehlikenin büyüklüğü anlaşılmaktadır. Ancak fitne ve karışıklık dönemlerinde bu tehlike nispetsiz bir şekilde artmakta ve artık doğru bile olsa bu ortamda konuşmaktan sakındırılmaktadır.

İbn Ömer'den (r.a.) rivayet edildiğine göre; Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

³²⁸ Buhârî, “Rikâk”, 23; Müslim, “Zühd”, 49; Tirmizî, “Zühd”, 10.

³²⁹ Tirmizî, “Zühd”, 61.

³³⁰ Tirmizî, “Kıyâmet”, 51.

³³¹ Tirmizî, “Zühd”, 11; Muvatta, “Hüsnü'l-Hulk”, 3.

³³² Tirmizî, “Zühd”, 61.

*“Fitnelerden uzak durun. Çünkü şüphesiz fitnelerde dil (tesir bakımından) kılıç darbesi gibidir.”*³³³

Ebu Hureyre’den (r.a.) rivayet edildiğine göre; Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

*“İleride sağır, dilsiz ve kör fitneler olacak. Kim fitnelere yaklaşırsa, onlar da o şahsı kendilerine çekerler. Dilin fitnelere dalması kılıç darbesi gibidir.”*³³⁴

Avnû’l-Mabud’da hadis şu şekilde şerh edilmektedir:

*“Burada sağır, dilsiz ve kör diye nitelenen fitnenin kendisi değil onun sahipleridir. Yani onu çıkaranlardır. Fitneciler hakkı işitmeme noktasında sağır, onu dile getirmeme açısından dilsiz ve aydınlıkta bile hakkı batıldan ayıramama yönüyle de kördürler.”*³³⁵

Böyle özelliklere sahip insanlara hakkı duyurmak da haliyle faydasızdır. Çünkü söylenecek hak sözü duymayacak ve bildiklerini yapmaya devam edeceklerdir. Bu arada bu sözü söylemenin tek sonucu söyleyen kişinin kendini ciddi bir tehlikeye karşı karşıya bırakması olacaktır.

Nitekim Aliyyü'l-Kârî (ö. 1014/1605) de aynı duruma dikkat çekerek fitnecilerin, fitne anında hakkı batıldan ayıramadıklarını, nasihat, emr-i bi'l maruf ve nehy-i ani'l münker dinlemediklerini, aksine, o ortamda hakkı konuşana eziyet ettiklerini, söyler.³³⁶

Başka bir hadis-i şerifte de şöyle buyurulmaktadır:

Abdullah b. Amr’dan (r.a.) rivayet edildiğine göre Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

*“İleride Arapları kaplayan bir fitne olacaktır. O fitnede öldürülenler cehennemdedir. O fitnede dil kılıç darbesinden daha şiddetlidir.”*³³⁷

Kurtûbî (ö. 671/1273) *et-Tezkire* adlı eserinde, fitne ortamında dilin kılıçtan daha şiddetli olmasını zalim idarecilerin yanında yapılacak ihbarlarla şerh etmektedir. Fitne zamanında zalim idarecilerin yanında dedikodu yapmak, yalan söylemek, onlara

³³³ İbn Mâce, “Fiten”, 12.

³³⁴ Ebû Dâvûd, “Fiten”, 3.

³³⁵ Azîmâbâdî, *Avnû’l-Mabud*, XI, 232.

³³⁶ *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, XIV, 376-378.

³³⁷ Ebû Dâvûd, “Fiten”, 3; Tirmizî, “Fiten”, 16; İbn Mâce, “Fiten”, 12.

bilgi toplamak, kılıç darbesi kadar zararlıdır. Çünkü bu tür hareketler kin ve düşmanlık doğurur ve fitnenin iyice kabarmasına sebep olur, der.³³⁸

Gerçekten de kişi, bizzat kılıçla taraflardan birine yardım etmezse bile, taraflardan birisini övmesi ve öbürünü yermesi ile fitneyi alevlendirir.

İbn Mesud (r.a.) şöyle demiştir: Resulullah'ı (s.a.v.) şunları söylerken işittim:

"Fitnede öldürülenlerin tümü cehennemdedir."

Vâbisa, der ki; İbn Mesud'a:

"Bu ne zaman olacak ey İbn Mesud?" dedim.

"İnsanın birlikte oturduğu kişiden emin olmadığı günlerde" dedi.

"O zamana yetişirsem bana ne yapmamı emredersin?"

*"Elini ve dilini fitneden uzak tutarsın. Evinin sergilerinden bir sergi (gibi devamlı evinde) olursun"*³³⁹

Hadisin devamında İbn Mesud'un bu tavsiyelerinin bizzat Hz. Peygamber'den de işitildiği anlatılmaktadır. Rivayetdeki evin sergilerinden olma emri de sürekli evde olmakla şerh edilmiştir.³⁴⁰

İbrahim Canan, konu ile ilgili bir başka rivayeti şöyle aktarmaktadır:

*"(Göze batıcı, dikkat çekici davranışlardan kaçınarak) kendinizden az bahsettirin."*³⁴¹

Gerçekten de bu ortamda bir şekilde gündem olmak oldukça tehlikelidir. Çünkü bir ortamda projeksiyonlar birine yönelirse o insanın her tavrı gözlemlenir ve her gelişme üzerine ondan bir değerlendirme istenir. Böyle çok sayıda tarafın olduğu, karmaşa ve kaosun, yalan haberlerin yayıldığı fitne ortamlarında söylenen sözler ne kadar hakkaniyetli ve itidalli olursa olsun birilerini rahatsız edecek, birilerinin tepkisine sebep olacaktır. Bu tepkilere cevap verilmesi halinde de kişi kendini fitnenin ortasında bulacaktır. Dolayısıyla bu ortamlarda göz önünde bulunmamak ve kendinden bahsettirmemek en doğrusudur. Beydeba'nın *Kelile ve Dimne*'de³⁴² işaret ettiği gibi dehşetli kasırgalarda koca koca ağaçlar kökünden sökülürken çimenlerin

³³⁸ Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî (ö. 671/1273), *et-Tezkire fi ahvâli'l-mevtâ ve umûri'l-âhire*, I-III, Mektebe Dar el-Minhac, Riyad 1425/2004, III, 1131.

³³⁹ Ebû Dâvûd, "Fiten", 2; Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, IV. 408; Darimi, "Mukaddime", 38.

³⁴⁰ Azîmâbâdî, *Avnû'l-Mabud*, XI, 226.

³⁴¹ Canan, *Hadis Külliyyatı*, XIII, 378-379.

³⁴² Beydeba, *Kelile ve Dimne*, Çev: Said Yakut, Şule Yayınları, İstanbul 2003, s.120-121.

zarar görmemesi de bundandır. Birçok yönüyle fitne ortamı fırtınalı bir havaya benzer bu ortamlarda görünür olmak, aktif olmak kişiyi hücum edilecek ilk hedef yapar.

Burada ‘hiç kimse doğruyu söylemeyecekse Müslümanların hakka şahitliği nasıl gerçekleşecek’, sorusu akla gelecektir.

Belki bu soruya şöyle bir cevap verilebilir. Öncelikle bu ortamda konuşmak zaten fayda vermeyecektir. Çünkü kimse kimseyi dinlememekte her taraf kendi haklılığının ortaya konulması dışında bir sese kulak vermemektedir.

İkinci olarak da fitne ortamı demek hakkın belirgin şekilde bir tarafta olmaması demektir. Yani her tarafta bazı haklı taraflar olsa da hiçbir taraf bütünüyle hakkı temsil etmemektedir. Bu durumda da mevcut grupların birine destek verilemez. Hepsine karşı çıkmak da zaten karışmış ortamı daha da karıştırma dışında bir sonuç vermeyecektir.

Diğer taraftan konuşmanın konuşanı ve yakınlarını düşüreceği ciddi tehlikeler vardır. Hiçbir sonuç doğurmayacak bir konuşma için kendisini ve yakınlarını tehlikeye düşürmek de doğru olmayacaktır.

En son belki şu denilebilir: Şayet tüm toplumun üzerinde tesiri olan âlimler varsa böyle âlimlerin en azından ilkesel olarak konuşması ve mevcut kaosu sonlandırılması için halka ve taraflara çağrıda bulunması gerektiği söylenebilir.

Aslında doğru bile olsa konuşmaktan sakındırılan başka durumlar da mevcuttur.

Örneği fitne ortamına benzer savaş ve panik havasının estiği dönemlerde de aynı dikkatin gösterilmesi gerektiği ve duyulan haberin, doğru bile olsa, herkese anlatılmaması istenmiştir. Duyulan haberlerin sadece işin ehline iletilip başka kimseye anlatılmaması gerektiği ayet-i kerimede şöyle ifade edilmiştir:

“Kendilerine güvenlik (barış) veya korku (savaş) ile ilgili bir haber geldiğinde onu yayarlar. Hâlbuki onu peygambere ve içlerinden yetki sahibi kimselere götürselerdi, elbette bunlardan, onu değerlendirip sonuç (hüküm) çıkarabilecek nitelikte olanları onu anlayıp bilirlerdi. Allah’ın size lütfu ve merhameti olmasaydı, pek azınız hariç, muhakkak şeytana uyardınız.”³⁴³

Bu ayet-i kerimenin tefsirinde Mevdûdî (ö. 1979), Medine’de şayialarla oluşturulmak istenen kaos ortamını şöyle anlatmaktadır:

³⁴³ Nisa 4/83.

“Bu kritik dönemde her yönden çeşitli söylentiler geliyordu. Bazen Medine ve çevresinde alarma geçilmesine neden olan asılsız ve abartılmış haberler de geliyordu. Bazen de Müslümanların gevşeyip tetikte durmaktan vazgeçmeleri için düşman kampının çok sakin olduğu haberi yayılıyordu. Bu tür söylentileri sadece heyecan ve macerayı seven kişiler ciddiye alıyordu. Böyle kimseler İslâm ve küfür arasındaki çatışmayı önemli bir mesele olarak kabul etmiyorlar ve bu tür asılsız söylentilerle uğraşmanın ciddi sonuçlar doğurabileceğini düşünmüyorlardı. Ne zaman bir söylenti duysalar sebep olacakları büyük zararları düşünmeksizin bunu hemen yayıyorlardı. Bu ayette bu tür kimselere yaptıkları işin ciddiyeti anlatılıyor ve böyle yapmamaları konusunda uyarılar yapılıyor. Onlara duydukları herhangi bir haberi hemen yetkili kişilere iletmeleri söyleniyor.”³⁴⁴

Hem merhum Elmalılı (ö. 1942) hem de *Kur'an Yolu* tefsiri sahipleri bu ayetin tefsirinde konuyu gazetecilikle ve günümüzde tartışılan medyanın duyarlılık ve sorumluluğu ile ilişkilendirmektedirler.³⁴⁵

Kur'an Yolu yazarlarının işaret ettiği gibi ayetin bir yönüyle günümüzdeki medya sorumluluğuna işaret ettiği söylenebilir. Çünkü medyada haberlerin yayılma hızı çok fazladır ve haliyle zararlı bir şayanın oluşturacağı tahribat da daha fazla olacaktır. İnternetteki yalan haberler ve bunların yayılış hızı ile ilgili hazırlanmış bir çalışmada şöyle denilmektedir:

“Özellikle internet ortamında bilginin/enformasyonun bir an önce paylaşıma arzusu, çoğunlukla duyuma dayalı yanlış bilgilerin hızla yayılması sonucunu doğurmakta ve yeni medya alanındaki bir başka önemli etik ihlal olan “üretilen içeriklerin olgunlaşmadan ve doğruluğunun teyit edilmeden yayılması sorunu” gündeme getirmektedir (Bayraktutan ve Binark, 2013: 70). Ancak yalan haber sorunu sadece internet kullanıcıları ya da küçük gruplar tarafından değil, geleneksel medya kuruluşları, çeşitli şirketler ya da troller aracılığıyla da çok farklı amaçlarla yalan haber ve yanlış enformasyonun yayıldığı bilinmektedir. Bu bağlamda yeni medya, hem

³⁴⁴ Ebu'l-Ala el-Mevdûdî (1903-1979), *Tefhimü'l-Kur'an I-VII*, Ter: Muhammed Han Kayani, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş, İnsan Yayınları, İstanbul 1991, I, 385.

³⁴⁵ Prof. Dr. Hayrettin Karaman, Prof. Dr. Mustafa Çağrı, Prof. Dr. İbrahim Kâfi Dönmez, Prof. Dr. Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu I-VI*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2012, II/80; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (1878-1942), *Hak Dini Kur'an Dili I-X*, Şura-Çelik Yayınevi, İstanbul 1993, II, 556.

profesyonel üreticilerin paylaşımları hem de kullanıcı türevli içerik yoluyla bir yandan haber akışının hızlandığı, çeşitlendiği bir ortam halini alırken diğer yandan yalan haberin, yanlış bilginin ve söylentinin hızla yayıldığı bir alan haline gelmektedir.”³⁴⁶

Dolayısıyla iletişim çağı denilen çağımızda dilin etkisi belki de eski dönemlerden daha fazla artmıştır. Çünkü eskiden sadece fiziki temas ile yayılan sözlerin ve haberlerin tesiri daha sınırlı olurken şimdi bir insan evinden hiç çıkmadan bir haberi milyonlarca insana ulaştırabilecek imkâna kavuşmuştur.

Sonuç itibariyle yukarıdaki ayet-i kerimede görüldü ki korku ve panik havasının olduğu dönemlerde doğru bile olsa duyulan haberler başkasına iletilmemeli oluşan şayiaya katkı sunulmamalıdır.

Başka bir durum da tartışma ve cedel ortamıdır. Tartışma ortamı insanları kolaylıkla ayrıştıran bir özellik barındırmaktadır. Bu ortamda insanlar birbirlerini rahatlıkla kırmakta, kalpler kin ve nefret bağlamaktadır. İşte böyle bir ortamda da doğru bile olsa tartışmadan el çekmenin faziletine değinilmiştir:

"Ben, haklı bile olsa münakaşayı terk eden kimseye cennetin kenarında bir köşkü garanti ediyorum. Şaka bile olsa yalanı terk edene de cennetin ortasında bir köşkü, ahlakı güzel olana da cennetin en üstünde bir köşkü garanti ediyorum.”³⁴⁷

Bu hadis-i şerifte iki durum karşılaştırılmıştır. Birinci durum doğru ve haklı bir sözü muhatabın kırılmasına ve gücenmesine aldırmaksızın tartışma ortamında dile getirmek ve bu haklı sözü tartışma ortamında savunmaktır. İkinci durumda ise tartışma ve çekişmeye yer vermeme adına sözünün hak ve gerçek olduğunu bile bile suskunluğu tercih etmektir. Bu arada muhataba haklı olduğu söylenmez ama onun getireceği deliller de çürütülmeye çalışılmadan susulur. Hz. Peygamber (s.a.v.), bu ikinci tavrı onaylamakla yetinmemiş bunu tercih edenlere cennette bir köşk de vadetmiştir.

Esasen fitne ortamı da iki seçeneğin mevcut olduğu bir ortamdır. Kişi ya sözünün mevcut kaos ortamında oluşturacağı etkiyi hesaplamadan hak sözü söyleyecektir. Ya da hakkı bildiği halde suskun kalacaktır. Haksız onaylamadan ama

³⁴⁶ Recep Ünal, Ahmet Taylan, *Sağlık İletişiminde Yalan Haber-Yanlış Enformasyon Sorunu Ve Doğrulama Platformları*, s.2, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/429917>.

³⁴⁷ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 8.

hakkı da söylemeden sessizliğe gömülecektir. Yukarıdaki hadis-i şerif ile de kıyaslanırsa ikinci seçeneğin bu durumda tercih edilmesi gerektiği anlaşılabacaktır.

Sonuç itibariyle hak sözü söylemek normal durumlarda çok büyük bir fazilet olmasına rağmen fitne ortamında kimsenin bu sözü dinlemeyecek olmasının bilinmesi, sözün karmaşayı daha da arttırma ihtimali ve sözü söyleyenin bunu söylediği için kendisi ve yakınlarına yönelebilecek bir tehlike sebebiyle hadis-i şerifte bu ortamda dili tutmak tavsiye edilmiştir. Dolayısıyla normal hallerde fazilet olan hak sözü söyleme fiili, fitne ortamında değişikliğe uğrayarak tercih edilmeyen hatta yapılmaması istenen bir davranışa dönüşmüştür.

4.7. Kendini İbadete Vermek

4.7.1. Normal Hallerdeki Hüküm

Şüphesiz her durumda ibadet değerlidir ve teşvik edilmiştir. Ancak ibadete aşırı yönelmek ve insanlarla ilişkilerinde yükümlülüklerini ihmal edecek derecede ibadet etmek makbul görülmemiş ve hadis-i şeriflerde bundan nehiy edilmiştir.

İbadette aşırı gitmekten sakındıran bazı hadis-i şerifler şu şekildedir:

Hiz. Aişe (ö. 58/678) (r.anha) der ki: Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

*“Amellerin Allah Teâlâ’ya en sevimli olanı, az da olsa devamlı yapılanıdır.”*³⁴⁸

Abdullah bin Amr bin As’ın Allah Resulü (s.a.v.) ile daha çok ibadet etmek için yaptığı mücadele meşhurdur. Kendisi daha fazla ibadet etmeye gücü yettiğini söyleyip Hiz. Peygamber’den arttırmasını isterken; Hiz. Peygamber de bunu onun gücünün yeteceği vasat bir çizgide tutmaya çalışmıştır.³⁴⁹

Başka bir hadis-i şerifte Allah Resulü (s.a.v.) şöyle buyuruyor:

*“Din kolaylıktır. Asla kimsenin dine gücü yetmez. Her şeye güç yetireceğim diyen, mağlup olur. O halde doğru olanı takip edin ve orta yolu elden bırakmayın. Yapabileceğinizi ve devam edebileceğinizi yapın. Müjdeleyin ve imrendirin. Kolaylaştırın. İbadet ve çalışmalarınıza sabahları, öğleden sonraları ve seher vakitleri devam edin. Verimi sağlayın.”*³⁵⁰

Enes bin Mâlik (r.a.) (ö. 93/711) şöyle anlatıyor:

Peygamber Efendimizin nafile ibadetlerini öğrenmek üzere, sahabeden üç kişilik bir grup, Peygamber hanımlarının evlerine geldiler. Kendilerine Hiz. Peygamber’in ibadetleri bildirilince, onlar bunu azımsadılar ve:

– Allah’ın Resulü nerede biz neredeyiz? Onun geçmişteki ve gelecekteki günahları bağışlanmıştır, dediler. İçlerinden biri:

– Ben ömrümün sonuna kadar, bütün gece uyumaksızın namaz kılacağım, dedi. Bir diğeri:

– Ben de hayatım boyunca gündüzleri oruç tutacağım ve oruçsuz gün geçirmeyeceğim, dedi. Üçüncü sahabi de:

³⁴⁸ Müslim, “Müsâfirin”, 218. Ayrıca bkz. Buhârî, “Rikâk”, 18

³⁴⁹ Bkz. Buhârî, “Savm”, 55, 56, 57; “Teheccüd”, 7; “Enbiyâ”, 37; “Nikâh”, 89; Müslim, “Sıyâm”, 181-193.

³⁵⁰ Nesâî, “İmân”, 28.

– Ben de sağ olduğum sürece kadınlardan uzak kalacak, asla evlenmeyeceğim, diye söz verdi. Bir müddet sonra Peygamberimiz onların yanına geldi ve kendilerine şunları söyledi:

– “Şöyle şöyle diyen sizler misiniz? Sizi uyarıyorum! Allah’a yemin ederim ki, ben sizin Allah’tan en çok korkanınız ve O’na en saygılı olanınızım. Fakat ben bazen oruç tutuyor, bazen tutmuyorum. Gece hem namaz kılıyor, hem de uyuyorum. Kadınlarla da evleniyorum. Benim sünnetimden yüz çeviren kimse benden değildir.”³⁵¹

Ebü Cühayfe Vehb İbn Abdullah (ö. 74/693) (r.a.) şöyle anlatıyor:

Nebî (s.a.v.), Selman (ö. 36/656) ile Ebü’d-Derdâ’yı (ö. 32/652) kardeş yapmıştı. Bu sebeple Selman, Ebü’d-Derdâ’yı ziyaret ederdi. Bir ziyaret esnasında onun hanımı Ümmü’d-Derdâ’yı oldukça eskimiş elbiseler içinde gördü. Ona:

– Bu halin ne? diye sorunca, kadın:

– Kardeşin Ebü’d-Derdâ dünya malı ve zevklerine önem vermez, dedi. O esnada Ebü’d-Derdâ eve geldi ve hazırlattığı yemeği Selman’a ikram edip:

– Buyurun, yemeğinizi yiyin, ben oruçluyum, dedi. Selman:

– Sen yemedikçe ben de yemem, diye karşılık verdi. Bunun üzerine Ebü’d-Derdâ sofraya oturup yemek yedi. Gece olunca Ebü’d-Derdâ teheccüd namazı kılmaya hazırlandı. Selman ona:

– Uyu dedi. Ebü’d-Derdâ uyudu, bir müddet sonra tekrar kalkmaya davrandı. Selman yine:

– Uyu, diyerek onu kaldırmadı. Gecenin sonlarına doğru Selman:

– Şimdi kalk, dedi ve her ikisi birlikte namaz kıldılar. Sonra Selman, Ebü’d-Derdâ’ya şöyle dedi:

– Senin üzerinde Rabbinin hakkı vardır, nefsinin hakkı vardır, ailenin hakkı vardır. Hak sahiplerinin her birine haklarını ver.

Sonra Ebü’d-Derdâ, Peygamber’e (s.a.v.) gidip olup biteni anlattı. Nebî (s.a.v.):

– “Selman doğru söylemiş” buyurdu.³⁵²

³⁵¹ Buhârî, “Nikâh”, 1; Müslim, “Nikâh”, 5. Ayrıca bk. Nesâî, “Nikâh”, 4.

³⁵² Buhârî, “Savm”, 51, “Edeb”, 86.

Tüm bu hadis-i şerifler normal hallerde kendini ibadete adayıp ailevi ya da toplumsal sorumluluklardan uzaklaşmanın caiz olmadığını göstermektedir.

4.7.2. Fitne Esnasındaki Hüküm

Fitne esnasında ise ibadete çokça teşvik edilmiş, o dönemde yapılacak ibadetin sevabından bahsedilmiş hatta تنها bir yere çekilip ibadet etmek teşvik edilmiştir. İlgili hadis-i şerifler şu şekildedir:

Ma'kıl İbn Yesar (ö. 59/679) anlatıyor: Resulullah (s.a.v.) buyurdular ki:

*“Herc (fitne) zamanında ibadet, tıpkı bana hicret gibidir.”*³⁵³

İmam Nevevi, bu dönemde ibadetin çok faziletli olma sebebinin bu dönemde insanların ibadetten gafil kalmalarına ve başka işler sebebiyle onu ihmal etmelerine bağlamaktadır.³⁵⁴

Ümmü Mâlik el Behziyye (r.anha) anlatıyor:

Resulullah (s.a.v.), bir kargaşadan bahsetti ve onun yakın olduğunu söyledi. Bunun üzerine Ey Allah'ın Rasûlü! O kargaşa döneminde insanların en hayırlısı kimdir? dedim. Resulullah şöyle buyurdu:

*“Koyunlarıyla birlikte dağların başında olup davarlarının hakkını ödeyip Allah'a ibadet eden kişi ile atının dizginini eline almış kendisi düşmanını, düşmanı da kendisini ürküten kişi.”*³⁵⁵

Yukarıda da aktardığımız bir hadis-i şerifin sonunda şöyle buyurulmaktadır:

*“Marûfa sarılın münkerden de kaçın! Ne zaman uyulan bir cimrilik, takip edilen bir heva, ahirete tercih edilen bir dünyalık görüp, görüş sahiplerinin kendi görüşlerini beğendiklerini görürsen o zaman kendine bak, insanlarla uğraşmayı bırak. Zira (bu safhaya gelince) önünüzde sabır günleri var demektir. O günler avuçta ateş tutmak gibi (sıkıntılı)dır. O günlerde sizin kadar amel yapabilen bir kimseye, elli kişinin eciri verilecektir.”*³⁵⁶

³⁵³ Müslim, “Fiten”, 130. Ayrıca bk. Tirmizî, “Fiten”, 31; İbn Mâce, “Fiten”, 14.

³⁵⁴ Nevevi, *Şerh-i Müslim*, XVIII, 88.

³⁵⁵ Tirmizî, “Fiten”, 15. Hadis şarihleri hadisin son bölümünde kendisi düşmanını ve düşmanı da kendisini ürküten kişi ifadesi ile fitneden ve Müslümanları öldürmekten kaçarak kendini sınır boylarında kâfirlerle cihada adayan kişinin kast edildiğini söylemişlerdir (Mübârekpûrî, *Tühfetü'l-Ahvazi*, VI, 334).

³⁵⁶ Ebû Dâvud, “Melâhim”, 17.

İbn Abdilber (ö. 463/1071), seçkin âlimlerin bunun aksi kanaatte bulunduğunu belirtmekle beraber, bu hadis-i şeriften anlaşıldığı kadarıyla sonraki nesillerde gelen bazı insanların dereceleri sahabelerden bazılarının derecesi seviyesinde ve belki onlardan daha faziletli olacaktır, der. İzz bin Abdusselam (ö. 660/1262) ise bu dönemdeki ibadetin daha hayırlı olmasının mutlak olmadığını aksine iki kaideye binaen olduğunu söyleyerek bunu, ibadetin, semeresi yönüyle değer kazanmasına ve bu dönemde İslam'ın ilk dönemindeki gibi bir garipliğin bulunmasına bağlar.³⁵⁷

Hz. Ebu Hüreyre (r.a.) anlatıyor: Resulullah (s.a.v.) buyurdular ki:

*“Karanlık gecenin parçaları gibi olan fitnelerden önce, hayırlı ameller işlemede acele edin.”*³⁵⁸

Mübârekpûrî (ö. 1935), bu hadis-i şerifte zikredilen karanlık gecenin parçaları ifadesinin çalışmanın başından beri ifade ettiğimiz gibi fitne ortamının salâhı fesattan ayıramayacak derecede bir karanlığı ve kapalılığı ifade ettiğini söylemektedir. Hayırlı ameller işlemede acele edin, ifadesinin de elden kaçma ihtimali bulunan bir nimetin elden çıkmadan önce bir an evvel tahsil edilmesi için kullanıldığını söyleyerek, sanki fitne ortamında fitneden kaçarak hayırlı amel işleme imkânı kalmayacaktır. O halde bu imkân elden çıkmadan hayırlı amel işlemek için acele edilmesi gerektiği buyurulmaktadır, der.³⁵⁹

Yukarıda aktardığımız hadis-i şerifler fitne ortamındaki ibadetin normal dönemlerdeki ibadetten çok daha önemli olduğunu göstermektedir.

Anlaşıldığı kadarıyla fitne ile meşgul olan insan sayısı ne kadar azalırsa fitnenin sönme ihtimali, sönmezse bile en azından hafifleme ihtimali artmaktadır. Ne kadar çok insan onunla ilgili olursa da artma ve yayılma ihtimali o derece artmaktadır. Hatta onu izale etmek için onunla meşgul olmak bile onu arttırmaktadır. Onunla ilgiyi kesmenin en güzel yolu da bu dönemde ibadete sarılmaktır. İnsanlar bu dönemde ibadete sarılır ve Allah Teâlâ ile bağlarını güçlendirirlerse hem fitneye düşerek oradaki günahları irtikâp etmezler hem de fitneden uzak durmuş ve haliyle büyümesini engellemiş olurlar.

³⁵⁷ Mübârekpûrî, *Tühfetü'l-Ahvazi*, VIII, 337.

³⁵⁸ Müslim, “İman”, 186; Tirmizî, “Fiten”, 30.

³⁵⁹ Mübârekpûrî, *Tühfetü'l-Ahvazi*, VI, 364.

O halde normal zamanlarda kendini aşırı şekilde ibadete vermenin pek de uygun görülmemesi durumu fitne ortamında değişmekte ve teşvik edilen makbul bir tavra dönüşmektedir.

4.8. Hakkını Talep Etmek

4.8.1. Normal Hallerdeki Hüküm

Normal şartlarda İslam'da başkasına zarar verilmeyeceği gibi zarara uğramak da yoktur. Nitekim hadis-i şerifte şöyle buyurulmuştur:

*“İslâm'da zarar vermek de zarara zararlarla karşılık vermek de yoktur”*³⁶⁰

Kişi haklarını her daim yargı ve devletteki ilgili müesseseler nezdinde arayabilir. Yine malına veya canına kast eden bir saldırganı, orantılı bir şekilde engelleyebilir. Yani kişi uğrayacağı bir zarara katlanmak zorunda değildir. Nitekim Ebu Hanife (ö. 150/767) fıkıhı “kişinin leh ve aleyhinde olan hükümleri bilmesi” şeklinde tarif etmiştir. Kişi fıkıh yoluyla haklarını ve görevlerini öğrenmesi sonucunda da haklarını talep eder ve görevlerini yerine getirir.

4.8.2. Fitne Esnasındaki Hüküm

Normal zamanlardaki hüküm yukarıdaki gibi olmasına rağmen fitne ortamlarında kişi görevlerini yerine getirir ama haklarının alınması talebinde bulunmaz. Konu ile ilgili bazı hadis-i şerifler şu şekildedir:

Abdullah İbn Mesud'tan (ö. 32/652-53) rivayet edildiğine göre Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

- *“Hiç şüphesiz, benden sonra, adam kayırmalar ve yadırgayacağınız bazı işler olacaktır”* buyurdu.

Ashab-ı kiram:

- Ey Allah'ın Resulü! O zaman nasıl davranmamızı tavsiye edersiniz? dediler.

Peygamber (s.a.v.) de:

- *“Siz üzerinize düşen görevleri yapar, kendi hakkınızı ise, Allah'tan beklersiniz”* buyurdu.³⁶¹

Konu ile ilgili başka bir hadis-i şerif de şu şekildedir:

Seleme İbn Yezîd el-Cu'fi, Resulullah'a (s.a.v.):

³⁶⁰ el-Muvatta, “Akziye”, 31; Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, I, 313; İbn Mâce, “Ahkâm”, 17.

³⁶¹ Buhâri, “Menâkıbu'l-enbiyâ”, 8; “Fiten”, 2; Müslim, “İmâre”, 45, 48.

- Ey Allah'ın Nebisi! Kendi haklarını bizden isteyen, fakat bizim haklarımızı vermeyen yöneticiler başımıza geçerse, bize nasıl davranmamızı tavsiye edersiniz? diye sordu.

Hız. Peygamber yüzünü çevirdi. O tekrar sordu. Hız. Peygamber yine yüzünü çevirdi. Sonra tekrar sordu. Bu arada Eş'as İbn Kays (ö. 40/661), Seleme'yi çekti. Nebi (s.a.v.) tam o sırada şöyle buyurdu:

*“Dinleyin, itaat edin. Onlar kendi yüklendiklerinden, siz de kendi yüklendiklerinizden sorumlusunuz”*³⁶²

Yine Usayd bin Hudayr'ın (ö. 20/641) aktardığına göre Ensar'dan bir zat:

-Ey Allah'ın Resulü, falan kişi gibi beni de vali tayin etmez misiniz? Dedi.

Peygamber (s.a.v.):

“Siz benden sonra adam kayırma olayları göreceksiniz. Havuz başında bana kavuşuncaya kadar sabrediniz!” buyurdu.³⁶³

Tüm bu hadis-i şeriflerden anlaşıldığı kadarıyla fitne ortamlarında hakkını almak mümkün olmayacaktır. Hatta hakkının ardına düşen kişinin yeni haksızlıklara uğraması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü bu ortamda kanun, şariat ve düzen yerine kaos, karışıklık ve karmaşa hakimdir. İnsan canı ucuzlamıştır. Gücü ele geçiren fitneci grupların tek derdi ise kendi menfaatlerini korumaktır. Dolayısıyla onların bir ihtimale binaen bile bir hakkı varsa bunu tahsil edecekleri kesindir. İnsanların haklarını ise vermeyeceklerdir, ısrarcı olanları belki bir de cezalandıracaklardır.

O halde fitne ortamında değişen hükümlerden biri de hakkını arama konusundaki hükümdür. Normal zamanlarda hakkını aramak caiz ve belki bazen gerekli iken fitne ortamında bunun ardına düşmemek daha doğru görülmüştür.

³⁶² Müslim, “İmâre”, 49.

³⁶³ Buhârî, “Fiten”, 2, “Menakibü'l-Ensar”, 8; Müslim, “İmare”, 48.

4.9. Mal ve Evlat

4.9.1. Normal Hallerdeki Hüküm

Normal şartlarda hadis-i şeriflerde evlenme ve çocuk sahibi olmaya teşvik vardır. Hatta özellikle doğurgan kadınlarla evlenilmesi istenmektedir ki çok çocuk sahibi olunsun. Aşağıdaki hadis-i şerifler bunu açık bir şekilde ifade etmektedir.

*“Evleniniz, çoğalınız, çünkü ben kıyamet gününde sizin çokluğunuzla iftihar edeceğim.”*³⁶⁴

“(Ey insanlar!) vedud (çok seven) ve velud (çok doğuran) olan kadınlarla evlenin. Zira ben (kıyamet günü) diğer ümmetlere karşı çokluğunuzla övüneceğim” buyurdular.³⁶⁵

Salah ehli bir toplumda doğan her çocuk salih ve faydalı bir çocuk olmaya adaydır. Çünkü toplumdaki tüm kurumlar insanı hayra yönlendirmektedir. Çocuk, aile içinde hayra/iyiliğe yönlendirilirken mahalle arkadaşları arasında da okulda da aynı yöne yönlendirilir.

Salih çocukların anne babalarına faydası o kadar çoktur ki; geçimlerine yardımcı olurlar, onları rahat ettirirler, yaşlılıklarında onlara öf bile demeden hizmetlerini yaparlar vs. Sadece dünyada değil anne babanın ölümünden sonra bile salih bir evladın anne babaya faydası devam eder. Nitekim sahih hadiste şöyle buyurulmuştur:

*“İnsan ölünce, şu üç ameli dışında bütün amellerinin sevabı kesilir: Sadaka-i cariye, kendisinden istifade edilen ilim, arkasından dua eden hayırlı evlat.”*³⁶⁶

İşte tüm bu sebeplerden dolayı normal dönemlerde çocukların artırılması teşvik edilmiştir.

Yine normal zamanlarda helal yoldan elde edilen mal teşvik edilmiştir:

*“Sâlih kişi için sâlih (helâl) mal ne güzeldir.”*³⁶⁷

Dahası mal sahibi olup da bu malı hak yolda harcayana gıpta edileceği ifade edilmiştir:

“Yalnız şu iki kimseye gıpta edilmelidir:

³⁶⁴ Beyhakî, *Şuabü'l-iman*, VII, 81.

³⁶⁵ Ebû Dâvûd, “Nikah” 4; Nesâî, “Nikah”, 11.

³⁶⁶ Müslim, “Vasiyye”, 14.

³⁶⁷ Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, IV, 197, 202.

Biri, Allah'ın kendisine verdiği malı hak yolunda harcıyıp tüketen kimse, diğeri, Allah'ın kendisine verdiği ilimle yerli yerince hükmeden ve onu başkalarına öğreten kimsedir. ³⁶⁸

Sonuç olarak normal zamanlarda hem doğurgan kadınlarla evlenilip çocukların ve ehlin fazlalığına hem de helal yoldan kazanıp hayır yollarına harcamak için mal sahibi olmaya teşvik edilmiştir.

4.9.2. Fitne Esnasındaki Hüküm

Fitne esnasında ise durum değişmekte, çocukların anne babalarına verdikleri faydaların hemen hiç biri anne babalara ulaşmamaktadır. Dahası çocukların çokluğu çoğu zaman anne babanın günaha ve fitneye bulaşmasına sebep olmaktadır. Mal da bu ortamda ayrı bir fitne sebebi olmakta kişi malı sebebiyle fitneci grupların hedefi haline gelebilmektedir.

İbrahim Canan, fitne esnasında “Mal ve Evlatça Hiffet” ³⁶⁹ başlığı altında şunları aktarır:

“Hadis-i şeriflerde gerek dağa çekilmek ve gerekse eve çekilmek suretiyle fiile konması tavsiye edilen fitneden kaçma ve inzivanın gerçekleşmesine yardımcı olacak durumların da ayrıca tavsiye edildiğine şahit olmaktadır. Bu cümleden olarak, mal ve evlat azlığı zikredilmektedir. Bir rivayette Hz. Peygamber (s.a.v.): ‘İkinci asrın başında sizin en hayırlınız hissece hafif olanıdır’ der. ‘Hissece hafiflik nedir?’ diye sorulunca: ‘Ehil ve malı olmayandır’³⁷⁰ diye cevap verir.

Bir başka rivayet de şöyle: “Öyle bir devir gelecek ki, o zaman bekârlık helal olacak. O zaman dindar kişi, civciviyle kaçan bir kuş, yavrusuyla kaçan bir tilki gibi, diniyle birlikte bir dağdan öbür dağa, bir inden öbür ine kaçmadıkça selamet bulamaz. Bu meyanda namazını kılar, zekâtını verir ve hayır işleri dışında insanlardan uzak durur.”³⁷¹

³⁶⁸ Buhârî, “İlim”, 15, “Zekât”, 5, “Ahkâm”, 3, “İ’tisâm”, 13; Müslim, “Müsâfirin”, 268; İbn Mâce, “Zühd”, 22.

³⁶⁹ Canan, *Hadis Külliyatı*, c. 13, s. 391-392.

³⁷⁰ Beyhakî, *Şuabü’l-iman*, VII, 292, Hadis no:10350.

³⁷¹ Heysemi, Ebü’l-Hasen Nürüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân (ö. 807/1405), *Müsnedü’l Haris – Zevaidü’l Heysemi I-II*, Merkezi Hidmeti’s-Sünneti ve’s-Sireti’n-Nebeviyye, Medine 1413/1992, II, 774.

Kenzü 'l-ummâl'da Taberani'den (ö. 360/971) denilerek aşağıdaki hadis-i şerif aktarılmaktadır:

"Kıyamet yaklaştığı zaman taylesan giymek çoğalır. Ticaret artar, mal çoğalır, servet sahibi yüceltilir, fahşa (her türlü kötülük) çoğalır.

Çocuklar yönetici olur. Kadınlar çoğalır. Hükümdar zâlim olur. Ölçü ve tartıda hile yapılır.

O zaman bir adamın köpek yavrusu beslemesi, kendisi için bir evlât büyütmesinden daha hayırlı olacaktır.

Büyüğe karşı saygı, küçüğe merhamet gösterilmeyecektir.

Zina mahsulü çocuklar çoğalır; öyle ki yolun ortasında adam kadının üzerine abanır (zina eder).

O vakitte bulunanların en iyisi: 'Keşke yoldan ayrılısaydınız!' derler.

Kurt (gibi) kalpler üzerine koyun postları giyerler.

*O vakitte bulunanların en iyisi dalkavuk kimse olacaktır."*³⁷²

Hattabi (ö. 388/998), *el-Uzle* adlı eserinde ehlin azlığı başlığı altında altı hadis-i şerif aktarır ki hepsi de aile efradının azlığını teşvik etmektedir.³⁷³

Şunu da ifade etmeliyiz ki aile efradının azlığını teşvik eden bu hadis-i şeriflerin nerede ise tamamı zayıftırlar. Bununla beraber İbrahim Canan'ın da ifade ettiği gibi fitne ortamındaki tüm teşvikler bir arada değerlendirildiğinde yani silahın edinilmediği, meşru müdafaanın bile yapılmadığı, uzlete çekilmenin teşvik edildiği bir ortamda mal ve evlat yönünden hafifliğin de kişiyi selamette bırakacak bir tercih olması gerektiği anlaşılmaktadır. Çünkü fitne ortamında olmazsa bile eş, çocuk ve malın kişi için önemli bir fitne/imtihan kaynağı olduğu naslarda geçmektedir:

*"Bilin ki mallarınız ve çoluk çocuğunuz birer deneme aracıdır. Allah katında ise büyük bir mükâfat vardır."*³⁷⁴

*"Ey iman edenler! Mallarınız ve evlatlarınız sizi, Allah'ı zikretmekten alıkoymasın. Her kim bunu yaparsa, işte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir."*³⁷⁵

³⁷² Alaüddin Ali bin Hüsamiddin Müttakî el-Hindî el-Burhan Fevri (ö. 975/1567), *Kenzü 'l-'Ummâl fî Süneni 'l-Akvâl ve 'l-Ef'âl I-XVI*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1401/1981, XIV, 227, 38501. Hadis.

³⁷³ Hattabi, Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el- Hattâbî el-Büstî (ö. 388/998), *Kitabü 'l-Uzle*, Dar İbn Kesir, Beyrut 1410/1990, s.121.

³⁷⁴ Enfal 8/28.

³⁷⁵ Münafikun 63/9.

*“Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olabilecekler vardır. Onlardan sakının. Ama affeder, hoş görüp vazgeçer ve bağışlarsanız şüphe yok ki Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”*³⁷⁶

*“Her ümmet için bir fitne vardır, benim ümmetimin fitnesi de maldır.”*³⁷⁷

*“Sizin elde ettiğiniz dünya malı, hayır değil; bir fitnedir. Evet, hayır, ancak hayır getirir. Lâkin bu dünya ziynetleri hayır değildir. Çünkü bunlar fitneye sebep olur. Onlar sizi ahiret işlerine yönelmekten engellerler. Baharın yetiştirdiği nebatların bazısı, çok yiyen hayvanları ya patlatıp öldürür yahut ölüme yaklaştırır. Ancak ihtiyacı kadar yiyenlere zarar vermez. Dünya malı da öyledir, insanlar ona hoş görerek meylederler. Kim malı hakkı ile alırsa ve hak olan yere harcarsa aldığı şeyle ona ne mutlu ama kim de hakkı olmadan alırsa yiyip de doymayan kimse gibi olur.”*³⁷⁸

Nitekim Gazzâlî (ö. 555/1111) de nikâhın afetleri bölümünde aile sahibi olmanın insanı düşürdüğü sıkıntıları şöyle anlatmaktadır:

*“Evlenmenin üç afeti vardır. En kuvvetlisi, ailenin, helalinden nafakasını temin etmekte acze düşmektir. Bu helal nafakayı temin, bilhassa bu zamanda (h. 495/ m. 1101) herkes için kolay olmayan bir şeydir. Ailenin de nafakasını temin için fazla kazanca zaruret hasıl olduğundan mecburi hile yoluna sapar. Haram kazanç elde eder, çoluk çocuğuna haram yedirir. Böylece, hem kendini hem de ailesini helake sürükler. Ama bekâr kalan, bundan emindir. Çünkü kendi boğazına nasıl olsa bakar. Fakat evlenenler ekseriya kötü yollara sapar, karısının isteklerini yerine getirme sevdasına kapılarak, ahiretini dünyası uğrunda feda eder.”*³⁷⁹

Eş, çocuk ve malda bir sınanma olduğu yukarıdaki ayet-i kerimelerden ve hadis-i şeriflerden anlaşılmaktadır. Fitne ortamında bu imtihan yönünün daha da artacağı açıktır. Kendi başına ya da az bir aile efradı ile kendini fitneden koruyacak bir insanın kalabalık bir aile yapısında kendisini bundan kurtaramama ihtimali daha fazladır. Özellikle fitnenin cazibesi ve çekiciliği düşünülünce hararetli yapılarıyla genç çocukları bundan uzak tutmak oldukça zor olacaktır. Çünkü fitnelerde özellikle

³⁷⁶ Teğabün 64/14.

³⁷⁷ Tirmizî, Zühd 26.

³⁷⁸ Müslim, “Zekât”, 42.

³⁷⁹ Gazzâlî, İhya, II, 89.

gençler aktif olup onların bedenlen dinçliklerine ve hareketliliklerine paralel olarak heyecanlı yapılarıyla maceralara atılma istekleri çok güçlüdür.

Yine çokça mal sahibi olmak da bu ortamda oldukça risklidir. Çünkü çatışma halindeki tarafların tamamı bu maldan istifade etmek isteyecektir. Mal sahibinin bu malı hepsine vermesi halinde zaten elinde bir şey kalmayacaktır. Kaldı ki bunu yapmak da zordur. Onlardan birine verip diğerine vermeme halinde taraf olmuş olacaktır. Hiç birine vermemek bir yoldur ama bunu gerçekleştirmek zordur. Kısacası mal sahibi hangi seçeneği seçerse seçsin fitne ortamında malı sebebiyle fitneye bulaşma ihtimali daha fazladır.

Sonuç olarak normal zamanlarda çocukların çokluğuna ve helal mal edinmeye teşvik edilirken; fitne ortamında aile ve mal cihetiyle yükün hafifliği kişinin fitneye bulaşma ihtimalini azalttığından normal dönemlerden farklı olarak bu sefer hadis-i şeriflerde bunların azlığına teşvik edilmiştir.

SONUÇ

Yaptığımız araştırma neticesinde fitne ortamının temel özelliklerinin şunlar olduğu anlaşılmaktadır: Bu ortamda hakkın bilinmesinde belirsizlikler yaşanacaktır. Bu çerçevede cehalet yaygınlaşacak, başkalarından istifade etme gereği duymadan her görüş sahibi kendi görüşünü beğenecek ve sağlıklı düşünme ortamı bulunmayacaktır.

Yine bu ortamda çatışma ve çekişme halinde çok sayıda grup bulunacak. Toplum bu gruplar sebebiyle bölünecek/kutuplaşacak ve bu grupların oluşturacağı gerginlik ve karışıklık sebebiyle tam bir keşmekeşlik yaşanacaktır.

Üçüncü olarak bu ortamda toplumsal çöküntü yaşanacak ve güven ortamı kalmayacaktır. Öyle ki kişi yanında oturduğu arkadaşına bile güvenmeyecektir. Yine bu ortamda cinayetler artacak ve insan canı ucuzlayacaktır. Bu toplumda görevler liyakat ve ehliyeteye göre dağıtılmayacak, toplumun en müfsit insanları kamu işlerinde idareci olacaklardır. En kötüsü de bu ortamda değerler yer değiştirecek iyi, kötü; kötü de iyi olarak görülecektir. Tüm bunlarla beraber her tarafa sirayet eden yaygın bir ahlaksızlık tüm toplumu kuşatacaktır.

Dördüncü olarak bu ortamda insan kalitesi düşecek, kendilerine güvenilerek beraber bir sorumluluk altına girilebilecek insanlar nerede ise kalmayacaktır.

İşte bu özelliklerin çoğunluğunun var olduğu bir ortam fitne ortamı olacak ve bu fitne ortamında normal zamanlardan ayrı bir tavrın gösterilmesi gerektiği ve normal zamanlardaki ahkâm ile fitne ortamındaki ahkâmın birbirinden ayrı olacağı ve ahkâmın değişimi konusunda şu hususların göz önünde bulundurulması gerektiği anlaşılmaktadır.

- Fitne ortamı, karışıklığın ve kaosun hâkim olduğu bir ortamdır. Dahası birbirine muhalif taraflardan hiçbir saf bir hakikati temsil etmemektedir. Ya tarafların tamamı zalimdir. Ya da çatışma sebebi dünyevidir. Yani iktidar veya çıkardır. Dolayısıyla böyle bir ortamda bir tarafa destek olmak onların zulümlerine ortak olmak, ya da dünyevi çıkarlarına alet olmaktır. O halde hiçbir tarafa biat edilmemeli ve bir imam seçme girişiminde de bulunulmamalıdır. Yok, eğer böyle olmayıp Müslümanların bir imamı varsa ya da ümmet bir şahıs üzerinde büyük oranda bir mutabakat sağlamışsa imama veya üzerine mutabakat sağlanan imam adayına yardım etmek, şer'i bir sorumluluktur.

- İyiliğin emredilip kötülükten engellenmesi görevi ıslah için yerine getirilmektedir. Ancak fitne ve karışıklığın olduğu ortamlarda yapılacak bir iyiliği emir ve kötülükten nehiy görevinin kaos ve kargaşayı daha da derinleştirme ihtimali mevcuttur. Bu görevin ifasından sonra kendilerine hatırlatmada bulunulan zalim güçler tarafından belki daha fazla insan zarar görecektir. Dolayısıyla bu ortamda ıslah için yapılacak bu görev ıslahı gerçekleştirmeyeceği gibi fesadı arttıracaksa yapmamak daha doğrudur. Fakat işleri daha da bozma ihtimali görülmüyorsa ve hatırlatmanın fayda vereceği zannı galiple biliniyorsa hatta sadece emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker görevini yapan şahısla sınırlı bir zararın olacağı bilinse bu görev yerine getirilebilir.

- Fitne ortamında sıkılacak her kurşun, fitnenin artmasına destek olacaktır. Bu sebeple silah edinmemek ve meşru müdafaada bile bulunmamak en doğrusudur. Silahın varlığı fitne çıkaran gruplar için muhtemel bir rakip algısı oluşturacaktır. Ancak silahı olmayan ve hiçbir müdafaada bulunmayacağı bilinen bir insana kolay kolay karışılmayacak ve dolayısıyla fitnenin artmasının önüne geçilecektir.

- Fitne ve karışıklık ortamının bir an önce ortadan kalkması için çok sayıda insanın bu işten uzak durması gerekmektedir. Bu fitne ortamı ile her türlü münasebet, fesadı daha da alevlendirecektir. Dolayısıyla bu dönemde sosyal ortamlara katılmama, fazla konuşmama oldukça önemlidir. Dil ile fitne gündemine dalmak her halükarda işi daha da köpürtecektir. Özellikle gruplardan birilerini övme, birilerini diğerleri hesabına eleştirme şeklindeki konuşmalar fitneyi arttıracaktır. Ancak böyle değil de hiçbir taraf adına olmadan hakikatin söylenmesi büyük bir hayır olacaktır. Bu durumda da kişi, söylediği bu söz sebebiyle oluşabilecek zararın kendisi ile sınırlı olduğunu bilmesi gerekir. Kendisi ile beraber ailesi, akrabaları veya belli bir kesimin zarar görme ihtimali varsa hiç konuşmaması evlaktır, denebilir.

- Bu ortamda ibadet en büyük kurtuluştur. Çünkü böyle dönemlerde her tarafta fitne kazanları kaynamakta ve her türlü sosyal diyalog bir şekilde bu konuya gelip dayanmaktadır. Çok kişinin kendisini ibadete vermesi ise hem toplumun diğer kesimlerine güzel bir örneklik teşkil edecek hem de fitnenin daha erken sönmesine zemin hazırlayacaktır.

- Bu dönemlerde hak talebinde bulunulsa bile hakkını elde etmek mümkün olmayacaktır. Hatta hak arama dönemlerinde yeni haksızlıklara uğrama ihtimali kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla elde edilemeyecek hakların peşine düşmenin bir gereği olmadığından hakların aranmaması en doğrusudur.

- Kalabalık aile fertleri özellikle zorlu fitne dönemlerinde insanın imtihanını arttırmaktadır. Çünkü ailesinin/çocuklarının tamamına sahip çıkmak zordur. Diğer taraftan malın çok olması da kişiyi fitneci grupların gündemine sokacaktır. Kimi ondan yardım isteyecek, kimi malı ile düşmanına destek olduğu için ona düşmanlık edecektir. Dolayısıyla bu ortamda yükün hafifliği tercihe şayan görünmektedir. Bununla beraber çocukların azlığı ile ilgili aktarılan hadis-i şeriflerin son derece zayıf olduğunu da belirtmekte fayda vardır.

Netice olarak islam fıkhında normal şartlarda geçerli olan bazı hükümlerin fitne ortamında başka bir hüküm taşıyabileceğini söylemek mümkündür.

* * *

KAYNAKÇA

Abdilberr en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed (ö. 463/1071), *el-İstizkârü'l-câmi' li-mezâhibi fukahâ'i'l-emsâr, I-IX*, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2000.

Ahmedî, Muhammed bin Ebi Nasr el Ezdi, *Tefsiru'l-ğarib ma fi sahihayn Buhârî-Müslim*, Mektebetü's-Sünne, Kahire 1415/1995.

Ahmet, Ahmet bin İbrahim bin Ahmet, *el-Fitnetu ve asaruha el-mudemmiye*, Daru Leyna, Demenhur (Mısır) 1425/2004.

Aliyyü'l-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî (ö. 1014/1605), *Mirkatü'l-mefâtîh şerhi Mişkâtü'l-Mesâbîh, I-XI*, Dar Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1422/2001.

Atay, Hüseyin, “*Dinde Reformun Yöntemi ve Bir Örnek: Hırsızlık*”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt XLIII, Sayı 2, Ankara 2002. s.1-18.

Aynî, Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed (ö. 855/1451), *'Umdetü'l-kârî fi şerhi Şaḥîhi'l-Buḥârî, I-XXV*, Darü'l-Fikir y.y/t.y.

Azîmâbâdî, Ebü't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî (1857-1911), *Avnü'l-Mabud şerhi Süneni Ebi Davud, I-XIV*, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1415/1995.

Beydeba, *Kelile ve Dimne*, Çev: Said Yakut, Şule Yayınları, İstanbul 2003.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî (ö. 458/1066) *Şuabü'l-îmân, I-VII*, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1410/1989.

Beyhakî, *el-İtikad ve'l-hidaye ila sebili'r-reşad*, Darü'l Afakü'l Cedide, Beyrut 1401/1981.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed (ö. 256/870), *el-Câmiu's-sahîh, I-VIII*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992.

Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn (ö. 1051/1641), *Keşşâfü'l-kınâ' an metni'l-İknâ'*, I-VI, Darü'l-Fikir, Beyrut 1402/1982.

Canan, İbrahim (ö.2009), *Hadis Külliyyatı Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi, I-XVIII*, Akçağ yayınları, Ankara 1993.

Caner, Cantürk, Betül Şengül, *Devrimler, Kaos ve İstikrar Arayışları İçinde Libya: Tarihsel ve Yapısal Bir Analiz*, Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi International Journal Of Afro-Eurasian Research 2018-2.

Canetti, Elias, *Kitle ve İktidar*, Çev: Gülşat Aygen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2016.

Cevdet, Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyası Enbiya ve Tarihi Hulefa Peygamberler ve Halifeler Tarihi, I-II*, Sadeleştiren: Metin Muhsin Bozkurt, Çıra yay, İstanbul (t.y.).

Çağrı, Mustafa, “Emr-i Bi'l-Maruf Nahy-i Ani'l-Münker”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt. XI Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s.138-141

Çağrı, “Fitne”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt. XIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s.156-159.

Çakan, İsmail Lütfi, *Zâlim Sultana Karşı*, Altınoluk Dergisi, Eylül 1988, Sayı: 031, s.9.

Çakan, *Asr-ı Saadet'te Yaşama Şansı ve Sorumluluğu*, Altınoluk Dergisi, Temmuz 2005, Sayı: 233.

Çakın, Kamil, *Fiten Rivayetleri Bağlamında Toplumların Çöküşü*, Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Cilt: 5, Sayı: 10, Kars 2018, ss. 1-29

Çelebi, İlyas, *İslam Kaynaklarında Fiten Melahim ve Herc İnançları*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı.11-12, 1993-1994, s.156.

Derdîr, Ebü'l-Berekât Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Adevî (ö. 1201/1786), *Şerhü'l-kebir, I-IV*, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut t.y.

Desûkî, Şemsüddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafê (ö. 1230/1815), *Haşiyetü'd-Desûkî ala Şerhi'l-Kebir, I-IV*, Darü'l-Fikr, Beyrut t.y.

Dönmez, İbrahim Kâfî, "Meşru Müdafaa", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt. XXIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 383-387.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (ö. 275/889), *Sünen-i Ebi Davud, I-IV*, Tahkik: Muhammed Muhyeddin Abdulhamid, Mektebetü'l Asriyye, Sayda (Beyrut) (t.y.)

Ebu Ya'la, Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsılî (ö. 307/919), *Müsnedi Ebi Yala, I-XIII*, Darü'l-Memun Lit Turas, Dimeşk, 1404/1984.

Elbânî, Muhammed Nasîrüddin (1914-1999), *Silsiletü'l-ehâdisi'd-daîfe ve'l-mevdu'a, I-XIII*, Mektebetü'l-Mearif, Riyad (t.y.).

Elbânî, *Silsiletü's-Sahihê, I-VII*, Mektebetü'l-Mearif, Riyad (t.y.).

Elbânî, *Daifi Süneni Tirmizî*, Mektebetü'l-Mearif, Riyad 1420/2000.

el-Heddad, Ebi Abdillâh Mahmud bin Muhammed, *Tahric Ehadis-i İhyâü ulûmi'd-Dîn, I-VII*, Darü'l-A'sime, Riyad 1407/1987.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır (1878-1942), *Hak Dini Kur'an Dili, I-X*, Şura-Çelik Yayınevi, İstanbul 1993.

Fevri, Alaüddin Ali bin Hüsamiddin Müttakî el-Hindî el-Burhan (ö. 975/1567), *Kenzü'l-'ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl, I-XVI*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1401/1981.

Fromm, Erich, *Özgürlükten Kaçış*, Çev: Şemsa Yeğin, Payel yayınları y.y/t.y.

Gazzâlî, Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî (ö. 505/1111), *İhyâ-ü 'ulûmi'd-Dîn*, I-IV, Çev: Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yayınevi, İstanbul (t.y.).

Gazzâlî, *el-Vasit fi'l-mezhep*, I-VII, Darü's-Selam, Kahire 1417/1997.

Gürel, Ramazan, *Hz. Peygamber'in (S.A.) Eğitim-Öğretim Modelinde Belli Başlı İlke Ve Metotlar*, Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi, Yıl 1, Cilt 1, Sayı 2, 2015 (7-29).

Hatipoğlu, İbrahim, "Sad bin Ebi Vakkas", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt. XXXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s.372-374.

Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Büstî (ö. 388/998), *Kitabü'l-uzle*, Dar İbn Kesir, Beyrut 1410/1990.

Heysemî, Ebü'l-Hasen Nürüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân (ö. 807/1405), *Müsnedü'l Haris – Zevaidü'l Heysemî*, I-II, Merkezi Hizmeti's-Sünneti ve's-Sireti'n-Nebeviyye, Medine 1413/1992.

Hoffer, Eric, *Kesin İnançlılar Kitle Hareketlerinin Anatomisi*, Çev: Erkin Günur, Tur Yayınları, İstanbul 2017.

İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed (ö. 241/855), *Müsned*, I-VI, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992.

İbn Kayyim, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî (ö. 751/1350), *İ'lamü'l-muvakkîn an Rabb'il-Âlemin*, I-IV, Darü'l-Cil, Beyrut 1973.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö. 774/1373), *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, I-VIII, Daru Tayyibe, Riyad 1420/1999.

İbn Kesîr, *el-Bidaye ve 'n-nihaye, (Büyük İslam Tarihi), I-XV*, Çev: Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 2017.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî (ö. 620/1223), *el-Müğni, I-X*, Darü'l-Fikr, Beyrut 1405/1984.

İbn Kudâme, *Delilleriyle Hanbeli Fıkhı el-Muğni Muhtasarı, I-IV*, Ter: A.Alpaslan Tuncer, Polen yayınları, İstanbul 2015.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed el-Kazvînî (ö. 273/887), *es-Sünen, I-II*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992.

İbn Abidin, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî (ö. 1252/1836), *Haşiyetu İbn Abidîn Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr, I-XII*, Darü'l- Marife, Beyrut, 2007.

İbn Ebi Hatim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 327/938), *Tefsîrû'l-Kur'âni'l- 'azîm müsneiden 'ani'r-Resûl ve's-sahâbe ve't-tâbi 'în, I-X*, Mektebetü'l-Asriyye, Sayda (Lübnan) (t.y.).

İbn Hacer el-Askalani, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449), *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buḥârî, I-III*, Beytül Efkar ed-Devliyye, Riyad (t.y.).

İbnü'l-Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî (ö. 711/1311), *Lisanü'l-Arab, I-XV*, Daru Sadr, Beyrut (t.y.).

İdrisî, Abdulvahid İdris, *Fıkhü'l-fiten*, Darü'l-Minhac, Riyad 1428/2007.

İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) *el-Müfredat*, çev: Mustafa Yıldız, Çıra yay, İstanbul 2017.

Kandemir, Yaşar, “Abdullah bin Ömer”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. I, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s.126-128.

Karadavî, Yusûf, *Çağdaş Meselelere Fetvalar, I-VII*, Ter: Harun Ünal, Ravza yayınları, İstanbul, t.y.

Karadavî, *Günümüzde Fetvanın Değişebilirliği*, Çev: Mithat Acat, M.Mihdi Acat, Nida yayınları, İstanbul 2018.

Karâfî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Mısırî (ö. 684/1285), *Envârü'l-burûk fî envâ'i'l-furûk, I-IX*, Tahkik, Halil Mansur, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1418/1998.

Karâfî, *ez-Zehire, I-XIV*, Darü'l-Ğarb, Beyrut 1994.

Karaman, Hayrettin, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu, I-VI*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2012.

Köklü, Recep, *Cemaat Kavramının Delaleti İle İlgili Yaklaşımlar Ve İslam Düşünce Ekollerine Yansımaları*, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi Cilt 17, Sayı 3, 2017, ss. 157-192.

Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh (ö. 671/1273), *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân, I-XX*, Çev: Beşir Eryarsoy, Buruc Yayınları, İstanbul 1997.

Kurtûbî, *et-Tezkire fî ahvâli'l-mevtâ ve umûri'l-âhire, I-III*, Mektebe Dar el-Minhac, Riyad 1425/2004.

Le Bon, Gustave, *Kitleler Psikolojisi*, Çev: Yunus Ender, Hayat Yayınları, İstanbul 1997.

Mâlik, Ebû Abdullah İbn Enes (ö. 179/795), *Muvatta', I-II*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992.

Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî (ö. 450/1058), *el-Aḥkâmu's-sultâniyye*, Mektebe Dar İbn Kuteybe, Küveyt 2014.

Mevdûdî, Ebu'l-Ala (1903-1979), *Tefhimü'l-Kur'an, I-VII*, Ter: Muhammed Han Kayani, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş, İnsan yayınları, İstanbul 1991.

Mübârekpûrî, Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm (1865-1935), *Tuhfetu'l-ahvezî bi şerhi Camii't-Tirmizî, I-X*, Darü'l Kütübü'l İlmiye, Beyrut (t.y.).

Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc (ö. 261/875), *el-Câmiu's-Sahîh I-III*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed (ö. 303/915), *es-Sünen, I-VIII*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992.

Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî (ö. 676/1277), *el-Minhac şerhi Sahihi Müslim bin Haccac, I-XVIII*, Darü İhya'it-Turas'il-Arabi, Beyrut 1392/1972.

Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim (ö. 405/1014), *Müstedrek ala Sahihayn, I-IV*, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1411/1990.

Nuaym Bin Hammad, Ebû Abdillâh Nuaym b. Hammâd b. Muâviye el-Huzâî el-Mervezî (ö. 228/843), *Fiten, I-II*, Mektebetü't-Tevhid, Kahire 1412/1991.

Özel, Ahmet, “Ahkâm”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt. I, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s.551.

Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî (ö. 606/1210), *Tefsir-i kebir mefâtihi'l-gayb, XXIII*, Çev: Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Suat Yıldırım, Akçağ Yayınları, Ankara 1988.

Rhodes, Lahissa (Yapımcı), Jeff Orlowski (Yönetmen), Exposure Labs; Argent Pictures, The Space Program (Yapımcı Şirketler) *The Social Dilemma*, Netflix Belgeseli, Amerika Birleşik Devletleri 2020.

- Rûdânî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Süleymân (ö. 1094/1683), *Cem' u'l-fevâ'id min câmi'i'l-uşûl ve mecma'i'z-zevâ'id*, I-IV, Mektebe İbn Kesir, Küveyt 1418/1998.
- Said, Cevdet, *Değişim Rüzgârları*, Çev: Muzaffer Marangozoğlu, Pınar yayınları, İstanbul 2005.
- Said, *Din ve Hukuk*, Çev: Abdi Keskinsoy, Pınar Yayınları, İstanbul 2004.
- Said, *Ademoğlunun İlk Mezhebi*, Pınar Yayınları, İstanbul 2000.
- Sâvî, Ahmed b. Muhammed es-Sâvî el-Mâlikî el-Halvetî (ö. 1241/1825), *Haşiyetü's-Savi ala Şerh'u Sağır*, I-IV, Darü'l Mearif, Kahire t.y.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-cimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed (ö. 483/1090), *el-Mebcut*, I-XXXI, Darü'l-Fıkr, Beyrut 1421/2000.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî (ö. 911/1505), *el-İtkan fi ulumi'l-Kur'an*, I-II, Çev: Sakıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik, Hikmet Neşriyat, İstanbul 1987.
- Süyûtî, *el-Havi li'l-Fetava*, I-II, Darü'l-Kütubi'l-İlmiye, Beyrut 1421/2000.
- Şahyar, Ataullah, "Muhammed bin Mesleme", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt. XXX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 555-556.
- Şatıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî el-Gırnâtî (ö. 790/1388), *el-İ'tisam*, I-II, Tahkik: Selim bin İ'd el-Hilali, Dar İbn Affan, Suudi Arabistan 1412/1992.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî (ö. 310/923), *Camiu'l-beyan fi teveli'l-Kur'an*, I-XXIV, Müessesetü'r-Risale, Riyad 1420/2000.

- Taftazânî, Sa‘düddîn Mes‘ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî (ö. 792/1390), *Kelam İlmi ve İslam Akaidi (Şerhu’l-Akâid)*, Çev: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1991.
- Tahâvî, Ebû Ca‘fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî (ö. 321/933), *Şerhu Müşkilü’l-asâr, I-XV*, Tahkik: Şuayb el-Arnâvut, Müessesetü’r-Risale, Beyrut 1408/1987.
- Tuveycîri, Humud bin Abdullah, *İthafü’l-cemaat bima cae fi’l-fiten ve’l-melahim ve eşrati’s-saat, I-III*, Darü’Semi’i, Riyad 1414/1993.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed es-Sülemî (ö. 279/892), *es-Sünen, I-V*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992.
- Ünal, Recep, Ahmet Taylan, *Sağlık İletişiminde Yalan Haber-Yanlış Enformasyon Sorunu Ve Doğrulama Platformları*, s.2, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/429917>.
- Yeniçel, Necati, Hüseyin Kayapınar, *Sünen-i Ebu Davud Terceme ve Şerhi, I-XVII*, Şamil Yayınevi, İstanbul 2011.
- Yiğit, Yaşar, *İslam Ceza Hukukuna Göre Meşru Müdafaa ve Hukuki Sonuçları*, Diyanet İslami Dergi, cilt.39, sayı.1, Ocak-Şubat-Mart 2003.
- Yücel, Esin, Beykan Çizel, *Bilişsel Uyumsuzluk Teorisi Üzerine Kavramsal Bir İnceleme: Satın Alma Perspektifi*, Journal of Yasar University, 2018, 13/50, 150-163. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/486740>
- Zekeriyyâ el-Ensârî, Ebu Yahya Zeynüddin Zekeriyya b. Muhammed b. Ahmed es-Süneyki el-Hazreci (ö. 926/1520), *Esne’l-metalib şerhu ravzi’t-talib, I-IV*, Tahkik: Muhammed Muhammed Tamir, Darü’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 1422/2000.
- Zerkâ, Ahmet bin Muhammed (ö.1357/1938), *Şerhü’l-kavaid’il-fıkhiyye*, Darü’l-Kalem, Şam 1422/2001.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî eş-Şâfî (ö. 794/1392), *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, I-IV, Darü'l-Marife, Beyrut 1376/1957.

Zeydan, Abdülkerîm Behîc (Bîc) el-Ânî el-Kehlî el-Muhammedî (el-Mehmedî) (1921-2014), *el-Veciz fî usul'il-fıkh*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1425/2004.

Zeydan, *el-Veciz fî Şerh'il-Kavaid'il-Fıkhiyye*, Müessesit Risaletü'n-Naşur, Beyrut 1427/2006.

Zühaylî, Vehbe (1932-2015), *İslam Fıkıhı Ansiklopedisi I-X*, Ter: Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, H.Fehmi Ulus, Abdurrahim Ural, Yunus Vehbi Yavuz, Nurettin Yıldız, Risale Yayınları, İstanbul 2015.